

Ferit Halluni

BIBLIOTEKA
SHTETIT

85H-32

H 22

**BUKE
E
BURRERI
tregime**

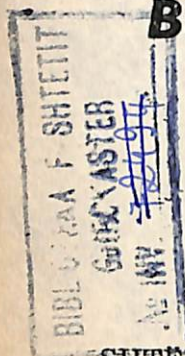
8SH-32
H22

Forit Halluni

BUKË E BURRËRI

tregime

1039

SHTËPIA BOTUESE «NAT
M FRASHERI»

BUKË DHE BURRERI

Fshatari me trastën bosh në krah dhe me pushkën e gjatë hedhur në sup u pengua papritmas pas një shkurreje. Terratimi i befte i syve që i solli bardhësia e borës nuk e la të shquante mirë sendet rreth e përçark dhe ai pati përshtypjen sikur ecte kuturu, nëpër një rrafshinë të zbardhëlyer, ku çdo gjë xixëllonte larg e njëkohësisht pranë tij, në një kaos marramendës. Po kjo nuk vazhdoi gjatë. Kur vështrimi iu pastrua disi, ai ndali një çast dhe i hodhi sytë përpara. Dragobia mezi dallohej tutje, e kredhur në një shtëllungë mjegulle të hollë si pambuk i shkrifëruar. Fshatari u shqetësua një hop nga kjo, por nuk u tremb. I njihte mirë shtigjet nga mund të kalonte për të mbërritur atje për jo më shumë se dy-tri orë. Puna ishte që të mos ndeshte në patrullat e toger Halilit, që e kishte rrethuar Dragobinë pothuajse nga të gjitha anët, përndryshe... Ai u drodh. Solli ndër mend atë pamjen e spitulluar të togerit, ata sytë e tij të kuq, në vështrimin e të cilëve kishte shumë nga egërsia dhe dinakëria e ujkut të ari-

tur dhe i erdhi neveri. «Pusht i keq», pëshpëriti me vete. Për shumë ditë me radhë togeri dhe forcat e tij i ishin qepur Dragobisë me shpresë që t'i kapnin gjallë Bajram Currin e shokët e tij, por s'kishin mundur dot. Atëherë, i inatosur togeri hoqi dorë nga ngjitjet sipër në shpella. Si kishte lënë gjatë atyre ditëve mbi tetë xhandarë të vrarë e disa të plagosur, iu vu dredhisë. I dërgoi Bajramit, sipër në shpellë, disa premtime të bujshme njërin pas tjetrit dhe, kur edhe këto mbetën shurdh, ai zuri të bridhte rreth e rrotull duke shpërndarë flori për kokën e tij. Po fshatarët e lanë përsëri togerin me gisht në gojë. Kështu, i egërsuar, vendosi gjithandej patrulla të lëvizshme dhe vetë se nga u zhduk. Kishte gati tri ditë që ai nuk dukej më në kullat e Repës. megjithatë fshatari mendoi sërish për të, për patrullat e tij dhe u rrëqeth. Sikur të ndeshej me ta, atëherë fëmijët mund t'i vdisnin nga uria. Pesë fëmijë njëri më i vogël se tjetri. Ai e kishte ndier me dhimbje se si gjatë atyre ditëve të fundit, në sytë e tyre të vegjël po shuhej dalngadalë shkëndija e jetës, ata po vyshkeshin e treteshin gjithnjë e më shumë nga të pangrënët. Sidomos atë drekë, kur qe kthyer në shtëpi, kishte mbetur gati pa mend nga ajo që i panë sytë. Katër fëmijët më të rritur (i vogli sapo i kishte mbushur nëntë muaj) po ziheshin midis tyre për ca kokrra gështenja. Aty te pragu i derës fshatarit iu këput koka e i ra në gjoks. Nuk tha asnjë fjalë. E shoqja, Mara, me ca sy që i shkëndijonin si në ethe, sapo pa trastën që ai mbante në krah, e kuptoi

menjëherë që rruga i kishte dalë përsëri bosh. Edhe ajo nuk foli. Për disa sekonda ata të dy vështruan njëri-tjetrin në sy, të heshtur. Ç'të bënin? Në fshat nuk kishte më bukë. Aq pak sa kishin pasur, e kishin dërguar sipër në Dragobi për burrat që luftonin. ...Papritur i shkrepri në kokë një mendim. «Baca! — tha me vete dhe u ngrit përnjëherë në këmbë. — Baca Bajrami ka për të ma qa hallin. Po shkoj fill e tek ai»...

Ai i hodhi edhe një herë sytë majtas e djathtas. Për fat nuk dukej asnjë gjurmë e patrolave të toger Halilit. Frynte një erë brisk e ftohtë. «Janë strukë qenat, — mendoi fshatari për ta. — Janë strukë nga murlani». Vetën e ndiente të rraskapitur, megjithatë duhej të nxitonte. Fëmijët donin bukë, kulla donte njerëz. A mbahet shpirti gjallë pa bukë?... Me gjoksin zbuluar, ai mori nëpër një shteg dhish. Kur e kaptoi atë dhe doli në Pllajën e Muranës, papritur gjunjët e lëshuan. Jo nga lodhja. Brenda vetes, atë kohë, iu bë sikur i foli një zë i njohur: «Hej, Toni i Repës, ruaj mendjen. Kur s'ka bukë katundi, si ka me pasë Baca në Dragobi?!»

Ky mendim, që i shkrepri befas në kokë, ia turlati keq forcat dhe ai ndjeu sytë t'i erreshin. Për dy-tri minuta mbeti në vend pa ditur ç'të bënte. Veshët zunë t'i gumëzhinin dhe ajri sikur nuk po i mjaftonte. «... Kur s'ka bukë katundi, si ka me pasë Baca në Dragobi?» Ndeju një dhimbje që e sëmboi në kraharor. A thua me gjithë mend s'ka bukë as në Dragobi?!... Një fill shprese e pati që kjo nuk duhej të ishte kurrsesi e mundur dhe se

baca Bajrami, sido që të ndodhej, do t'ia shpëtonte se s'bën fëmijët e uritur...

Toni i Repës u nis. Bora sa vinte trashej dhe ai mezi lëvizte përpara. Qe një pjerrësi e keqe, që të merrte frymën. Megjithatë pas dy orësh mbërriti pranë shpellës. Kur po matej të hynte, dikush e ndali.

— Hej! — i foli një zë, të cilin Toni i Repës nuk e njohu aty për aty. — Ku shkon?

Ai nuk foli. U kthye andej nga i erdhi zëri dhe mezi e njohu Nuredinin.

— Tungjatjeta! — foli Toni me gjysmë zëri. — Desha bacë Bajramin.

— Pse?

— Kam punë me të.

Nuredini e hetoi një çast Tonin. E njihte mirë atë trim, që ishte miku i Bacës e i besës së tyre, por kësaj radhe se si iu duk ashtu, me atë fytyrë të prishur e me ata sy që i vidheshin shikimit të drejtpërdrejtë. Nuredini rrahu qepallat. Po atë lëkurë të vizatun ç'e kishte ashtu? Roja mendoi se Toni i Repës me siguri që do të ishte përleshur me ujqit, ose-ose rrugës kishte ndeshur në patrullat e toger Halilit. Një orë më parë ai kishte dëgjuar një si krismë të largët:

— Me shëndet plagët, o Ton! — tha Nuredini. — Me uk apo me njerëz?

Toni u habit dhe padashur çoi pëllëmbën e dorës në faqe. Gjak! I shkoi mendja që duhej të ishte grisur nëpër degët e drizave.

— Dua të shkoj te baca Bajrami! — tha me një zë të prerë. Toni u nis të hynte në shpellë, por i doli përpara Nuredini.

— Prit, o Ton, prit, — foli roja i menduar. —
Baca asht në kuvend.

— Nö kuvend?... — E shikoi Nuredinin në
sy.

— Po. Kaq me ngut e paske punën? — tha
roja.

— O Nuredin!...

Roja vijoi ta shikonte Tonin e Repës me vë-
rejtje. «Një hall i madh ia ka prishë keq fytyrën
dhe e ka shty në këtë qamet të vijë këtu. A t'i
them bacës?...»

Nuredini ngriti kokën dhe mbajti vesh. Iu
bë sikur dëgjoji zërin e Bajram Currit, brenda në
shpellë.

— A jeni të fortë, burra?

Në një shesh që hapej në thellësi të shpellës
së Dragobisë ishin mbledhur ndonja dhjetë-pesë-
mbëdhjetë burra të moshave të ndryshme. Midis
tyre, ulur mbi një shkëmb, binte në sy trupi i
bëshëm i Bajram Currit, i cili, me një vështrim të
butë e të thellë, i përfshiu të gjithë me një dritë
të ngrohtë atërore.

Në fillim asnjëri nuk foli. Pyetja e Bacës. «A
jeni të fortë, burra», të cilën e risolli në veshët e
tyre dhe një herë gjëmimi i shpellës, nuk ishte
dhe aq një pyetje e thjeshtë, por edhe tamam për-
shëndetje nuk ishte. Midis njërës dhe tjetrës ki-
shte diçka që të gjithë burrat e ndien në çast, por
nuk shpejtuan të jepnin përgjigje, sepse ajo mund
të mos ishte dhe aq e goditur e askush nuk donte
të turpërohej para Bacës. Megjithatë vështrimi i
Bajram Currit po priste përgjigje.

— Të fortë si pushka e ma të fortë se gryka, o bacë, — u hodh e tha Lalë Dema, një malësor dyzetvjeçar, shpuzë i gjallë.

Në çast, në fytyrën e gjerë të Bajram Currit rrezëlloi një buzëqeshje e lehtë. Duket se përgjigjja e Lalë Demës e kënaqi.

— Burrin e nderon pushka kur din pse e mban në duar, — ia priti Baca, i menduar. — Jeta nuk mbahet gjallë ndryshe, veç me nder.

«Po buka, bacë?» — mendoi Zeneli, njëri prej burrave që ishte ulur në të majtë të tij. Ai nuk deshë të fliste, por ajo që e mundonte, shpërtheu papritmas me një zë të përvuajtur.

— Po buka, baca Bajram?...

Bajram Curri vrenjti vetullat dhe iu kthye atij që foli.

— Ç'do të thuash me atë fjalë, o Zenel?

Burrat heshtën për një copë herë. U ngrit të fliste Zeneli, me atë fytyrë të bardhë, në lëkurën e hollë të së cilës dukeshin ca damarë të kaltër, të kapërthyer njëri me tjetrin, sidomos në mollëzat. Ditët e fundit, aty në shpellë, emri i tij zihej në gojë shpesh e më shpesh, mbase fill pas atij të Bacës. Detyra e tij ishte ca e vështirë; ai ishte edhe luftëtar, si të tjerët, por edhe si intendent e kuzhinier. Ai tha se brenda në shpellë nuk kishte veçse dhe për dy-tri ditë bukë, dimri ishte i egër dhe se malësorët qenë rrënuar keq nga lufta e nga unaza e rrethimit të gjatë. Ç'të bënin? Zeneli deshë të thoshte edhe diçka tjetër, po ndeshi vështrimin e rreptë të Bacës dhe heshti. Baca Bajrami e kishte porositur të mos fliste për atë gjë. Baca vetë kishte dy ditë që nuk

hante. Racionin e tij të bukës kishte urdhëruar t'ua jepte burrave. Në vend të asaj që deshi të thoshte, Zeneli iu kthye burrave dhe tha:

— A mbahet pushka gjallë pa bukë?

Asnjëri nuk foli. Bajram Curri i shikoi të gjithë me radhë në sy. Qe hera e parë që ai dukej aq i vrarë në fytyrë. Flokët e zbardhur nën qeleshen që i binte gati mbi sy e tregonin edhe më plak nga ç'ishte në të vërtetë. Dukej sheshit që atë e mundonte së tepërmi diçka. Lufta e gjatë nëpër male, pleqëria, apo uria e atyre ditëve të ftohta dimri? As e para as e dyta. Atë po e shqetësonte gjithnjë e më shumë uria. A mbahet shpirti gjallë me një copë bukë të thatë, një herë në ditë? Shokët e tij po treteshin dalngadalë. Pra, a kishte të drejtë t'i mbante akoma, kur dhe dimri sa vinte e po shtrëngonte më keq? Tri ditë më parë kishte pasur me vete shtatë napolona flori. Pesë prej tyre ia kishte dhënë Zenelit, që të blinte ndonjë send, por njeriu i dërguar prej tij nuk po dukej. Ndoshta kishte ndeshur në patrullat e toger Halilit, ndoshta dhe nuk kishte gjetur akoma gjë... Jo. Nuk duhej t'i mbante më burrat aty në shpellë. Le të shkonin njëherë për njëherë te miqtë e tyre. Vetë ai, së bashku me Avdiun e Lalë Demën, do të qëndronin aty deri në fund. Lufta nuk bëhet vetëm në shpellë, mendoi ai me vete. Lufta bëhet kudo.

Pse pak Bajram Curri foli:

— A ka njeri që don të largohet?

Zëri që i mbytur. U duk sheshit që ai mezi i shqiptoi ato fjalë. Burrat e panë një copë herë të habitur dhe atë çast iu bë sikur tavani i shpellës u ra mbi kokë.

— Mos e thuaj atë fjalë, o bacë! — u hodh e tha Avdiu, burrë dy metra i gjatë, me një si jelek prej lëkure dashi, hedhur supeve. — Pa bukë rrojmë, por pa nder jo.

— A thua nuk na e njeh ende mirë mendjen dhe fuqinë e besës, o baca Bajram, a? — ia priti aty për aty Lalë Dema, paksa i prekur në sedër. — Asnjë hap nuk luajmë prej këtu. Me ty do të rrimë. A nuk asht kështu burra?

— Qe besa, njashtu e s'e luen topi.

— Shqiptari ka mbetë pa bukë shpesh, por pushkën s'e ka lëshue kurrnjihërë nga dora dhe besës nuk i ka ba bisht ndonjihërë, — tha Avdiu.

— Fjalë me mend, o Avdi, po lufta nuk bahet vetëm këtu në Shpellë të Dragobisë, — foli Bajram Curri. — Lufta kundër së keqes bahet edhe atje poshtë, në katunde.

— Katundet kanë boll burra që luftojnë, o bacë! A nuk u kanë ra ata sa herë xhandarëve të Zogut kur kanë dashtë t'i afrohen me mendje të keqe Dragobisë?

Bajram Curri e vështroi me dashuri Avdiun, pastaj burrat e tjerë. I erdhi mirë që ata kishin mbetur ashtu siç i dinte e i njëhte prej kohësh. Deshi të thoshte diçka, por atë çast aty pranë u dha Nuredini dhe ai ia nguli sytë i menduar.

— O bacë! — tha roja. — Ka ardhë Toni i Repës dhe kërkon të takohet pa derman me ty.

— Toni i Repës? — tha Baca.

— Po. A ta fus brenda?

— Miku nuk mbahet përjashta, o Nuredin! — tha Baca.

Roja doli dhe pas pak Toni i Repës hyri brenda në shpellë. Gjatë kohës që kishte pritur përjashta, ai c kishte larë fytyrën me borë dhe tani në të mezi i dukeshin ca vijëza të holla. «Nuk asht mirë që Baca të ma shikojë fytyrën të gjakosur», kishte menduar. Kur u gjend ballë për ballë atyre burrave, harroi të përshëndeste. Sytë i mbetën te Baca. «Qenka ligur e plakur Baca, — mendoi Toni i shqetësuar. — Po sikur të mos ketë bukë edhe këtu?... Derisa në katund nuk ka...». Nuk i dha fund mendimit. Dëgjoi zërin e Bajram Currit që i foli:

— Mirë se erdhe, Toni i Repës! Bujrëm!

— Mirë se të gjej shëndoshë, o bacë! — tha Toni me një zë sikur të fliste më shumë me vete.
— Mirë se ju gjej, burra!

— Qofsh me nder e mirë se erdhe, o burrë i malësisë. Ulu!

— Ju falem nderës. Nuk kam asnjë deqikë kohë.

— Ç'e mirë të solli në këtë ditë të keqe, o Toni i Repës? — foli Baca duke e shikuar me vërejtje të porsaardhurin.

Toni takoi vështrimin e Bacës dhe sepse u drodh. «T'ia them apo jo?... Burrat janë ligë dhe Baca nuk e paska më atë çehren që kishte para një javë, kur erdha këtu për të sjellë atë grusht miell...» Si të bënte? U zu ngushtë, por nga mëdyshja e nxori një hije buzëqeshjeje që u dha atë çast në fytyrën e plakur të Bacës.

— Të kam mësy për një hall, o bacë! — tha Toni.

— Fol, o Ton!

— Fëmijët, bacë! Fëmijët po më vdesin urie. Tash tri ditë...

— Si?!... — Bajram Curri ngriti përnjëherë kokën lart. Ndjeu një dhimbje në kraharor dhe fytyra iu rrudh. Shikoi njëherë majtas e djathtas.

— Në katund nuk ka bukë për nder, o bacë! Togerit dhe ky dimër i keq.... — Toni e kuptoi përnjëherë që Baca ishte ngushtë. U pendua që erdhi, po tani ishte vonë, tepër vonë. Uli kokën i mërziur. Ndërkaq Bajram Curri u hodhi një vështrim shokëve dhe në sytë e tyre gjeti atë që mendonte. «Ky Toni i Repës erdhi këtu se e dinte që ka bukë. Anë. Fëmijët nuk duhet t'i lamë kurrsesi të vdesin urie. Ata... Fëmijët duhet të bahen nesër burra. Vatani do burra.»

— Ani mirë, o Ton! — tha Bajrami. — Ç'kemi këtu, po e ndajmë përgjysmë.

— Jo, Bacë, jo, — kundërshtoi Toni. — Të fallem nderës. Thashë se mos kishit me tepricë dhe...

— Jepni, Zenel, jepi Tonit për fëmijët, — tha Baca.

— Mos... Mos ma nxi faqen, baca Bajram! — tundi kokën Toni i Repës, kësaj radhe i inatosur me veten. — Ta di se vdes, bukën s'ia heq pushkës, jo.

Bajram Curri nuk bëri zë. U krodh në mendime. Ia njihte mirë kokën Tonit e i erdhi keq që e dha aq shpejt veten para tij. Toni nuk duhej ta merrte vesh se si ishin punët në shpellë. Po çfarë do t'i jepte? U kujtua shpejt për dy napolonat e fundit që i kishin mbetur në xhep.

— Merre Ton! — tha Baca. — Merre dhe ble me të s'ollmoq.

Toni ngriti kokën dhe puliti sytë. Ç'i duhej ai napolon flori, kur në katund nuk kishte bukë? Deshi të kundërshtonte, por u kujtua shpejt që kjo mund ta pezmatonte Bacën dhe tha me mëdyshje.

— Në katund nuk ka kollomoq, o bacë!

— Edhe Zeqiri s'ka?

— Zeqiri?!...

Ai ishte i vetmi njeri në fshat tek i cili nuk kishte shkuar të trokiste për misër. Ai mendonte se Zeqiri ishte si dhe ai, magje e shkretë. Dhe, veç kësaj, kishte një tufë fëmijë...

— Shko, Ton, shko! — foli përsëri Baca. — I thuaj se shkon prej meje. Jepi napolonin.

Toni ngurroi dhe për një copë herë, pastaj zgjati dorën që i dridhej dhe mori monedhën.

Të tatëpjetën e përshkoi gati me një frymë. Që kur mori monedhën në dorë, atij i kishte lindur befasi një mendim i ri në kokë dhe për këtë arsye nuk duhej të humbiste asnjë minutë. Baca me shokë atje në shpellë ishin ngushtë dhe ai duhej të nxitonte. Të bëhej erë. Gati sa nuk shkelte fare mbi shtresën e butë të borës dhe fëmijët, sikur nuk po i binin më në mend si më përpara, kur qe nisur për në Dragobi.

Në shtëpi hyri i vrënjtur. Nuk tha asnjë fjalë. Mori kalin dhe shkoi fill e te Zeqiri. Ishte errur. Bora i jepte natës një ndriçim të ftohtë dhe ai u përpoq t'i vidhej syrit një patrulle që shkonte në anë të fshatit. Patrullat e toger Halilit lëviznin ve-

çanërisht natën. Trokiti në derën e kullës së Zeqirit. Askush nuk iu përgjigj. Trokiti përsëri. Pas dy-tri minutash nga brenda u dëgjua një zë:

— Kush është?

Toni i Repës u drodh. «Zeqiri!»

— Hape! Jam Toni.

— Kush?

Dera e kullës kërciti përvaishëm, me një ngadalësi të padurueshme.

Në katërkëndëshin e saj u dha një burrë i pakët nga trupi, i cili matanë flakës së pishës që mbante në dorë dukej tepër i rrudhur.

— Tungjatjeta, Zeqir! — tha Toni me gjysmë zëri.

— Toni i Repës? — pëshpëriti burri që quhej Zeqiri. — Ç'e mirë të solli kështu nëpër natë, o Ton?

Zeqiri nuk i hapi rrugë Tonit të hynte brenda. Patrullat nuk lejonin ato ditë që fshatarët të shkonin te njëri-tjetri. Po ta merrte vesh këtë toger Halili, atëherë haku ishte zeher.

— Halli, Zeqir, halli.

— Çfarë halli, mor ti?

— Fëmijët po më vdesin urie, o Zeqir! Më jep një napolon kallamoq. — Toni i zgjati napolonin. Zeqiri e kundroi për një çast monedhën nën dritën e flakës së pishës dhe gati sa nuk shqeu sytë. «Toni i vobektë, që s'ka as bukë të hajë...».

— Heu, napolon flori, — tha pas pak ai i habitur. — E kur paske ra në pare kaq të madhe, o

Ton? — vazhdoi Zeqiri me dyshim. Iu kujtuan në çast florinjte që shpërndante toger Halili për kokën e bacë Bajramit.

— Qysh kur mbeta keq e i zgjata dorën. Bacës, o Zeqir!

— Bacës?!

— Ehë.

— Bacës apo togerit të Zogut? — e shprehu më në fund dyshimin e tij Zeqiri. — Nuk kam kallamoq, jo. Ke ngatërrue derë.

— O Zeqir! — gati sa s'thirri Toni, sikur atë çast ta kishte pickuar diçka në shpirt. — Mos i rëndo hallit që më ka gjetë. Ta di se vdes, togerit nuk ia shtrij dorën, jo!

— Natën e mirë! — tha Zeqiri ftohtë, ndërsa matej të mbyllte derën, po Toni nuk e la. I kërcëceu gjaku në krye. I fyer në sedër nga dyshimi i Zeqirit, tha:

— Mate gojën kur hedh fjalën, o Zeqir, se pasha besën, kjo derë nuk mbyllet ndryshe veç me gjak. A more vesh? Më ka dërgue Baca.

Tjetri mbeti disa çaste pa bërë zë. Nuk iu tremb inatit, as kërcënimit, por në zërin e Tonit ndjeu pezmatimin e njeriut të fyer. E njihte mirë Tonin si njeri të ndershëm, por ai napolon flori ia ngatërroi keq mendjen. «Baca ka ikur nga shpella e Dragobisë,» murmuriti ai si me vete. E kishte dëgjuar këtë me veshët e tij nga dy xhandarë kur po bisedonin me njëri-tjetrin. Atëherë, ku e mori ky Toni i Repës atë napolon veç nga qeset e togerit?... Apo njerëzit e tij e kanë hapur qëllimisht fjalën sikur Baca ka ikur, në mënyrë që në të mos

e ndihmojmë?... Mendimin e dytë iu duk se e dalloi në sytë e kuq të togerit dhelparak, që tashti se ku ishte zhdukur.

Zeqiri ngrit sytë dhe ia qepi Tonic. Ai dukej shumë i lodhur dhe mezi merrte frymë. Dukej sheshit që vinte nga diku larg.

— Po pse, a përnjimend në Dragobi asht Baca, o Ton?

Toni nuk foli për një grimë herë. Dyshimi i Zeqirit e pickoi sërish në shpirt.

— Unë nuk rrej, or ti Zeqir! — ngriti zërin i fyer. — Baca më çoi te ti. Më jep një napolon kallamoq.

Ia zgjati përsëri tjetrit monedhën. Zeqiri e mori atë në dorë, pa e pasur mendjen aty. «Toni nuk rren, jo. Baca Bajrami ka mbetë ngushtë për bukë dhe e ka çue Tonin tek unë. Derisa Toni i Repës ka ardhë natën, kjo do të thotë se ai i ruhet patrullës. Kjo do të thotë që ai do të bajë rrugë natën. Po, Baca Bajrami është në Dragobi. Togerit ka hapë fjalë kot. Bajraku i burrave asht këtu». Zeqiri ndenji dhe disa sekonda ashtu në mëdyshje, aty te pragu i derës, pastaj i tha Tonic të priste pak dhe u largua.

I kishin mbetur edhe tri barrë misër në shtëpi. Mori një barrë dhe e afroi te dera. Toni i ngarkoi thasët shpejt e shpejt në kalë dhe u nis.

— Natën e mirë, o Zeqir! — tha Toni.

— Rruga mbarë! — uroi tjetri. Po Toni nuk kishte bërë akoma njëzet-tridhjetë hapa, kur Zeqiri u kujtua për napolonin që mbante në dorë dhe thirrri: — Hej, Ton! O Toni i Repës!

Zeqiri la pragun e derës dhe bëri disa hapa përpara. Toni ktheu kokën.

— Çfarë ke, o Zeqir?

— Prit pak, prit! — Iu afrua Tonit pranë dhe e vështroi në sy. — Merre napolonin, — tha ai.

— Jo, nuk e marr. Unë ta bleva kallamoqin.

— Merre, merre, të them. Nuk marr gjë prej Bacës unë.

— Atëherë po të kthej kallamoqin.

— Shko andej, mor ti, — u nxeh papritur Zeqiri. — Mos ma prish gjakun tashti.

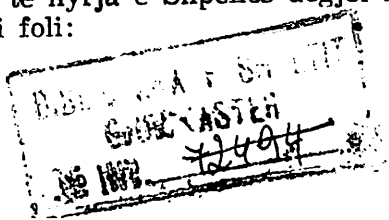
Toni mori përsëri napolonin në dorë dhe gati sa nuk i shpëtuan lot nga sytë. Mendoi të shkonte drejt e në mulli. Mullisi flinte atje dhe ai do t'ia bluante se s'bënte kallamoqin. «Më mirë sonte, — murmuriti Toni me vete, — dita ka shumë sy.» Nuk u kthye fare nga shtëpia. Mori lart nga Përroi i Bardhë, ku zakonisht nuk lëviznin patrullat.

— Ec! — i tha mullixhiu, pasi kishin ngarkuar miellin në kafshë. — Kurrnjifarë haku pune nuk dua. Ia kam borxh Bacës.

Toni ndjeu dëshirën të fliste, po nuk gjeti asnjë fjalë të përshtatshme. Napoloni i mbeti përsëri në dorë, ndërsa lodhjen e harroi fare.

— Ec, — tha sërish mullixhiu. — Deri te Shtegu i Dhive po ta hap unë rrugën.

Ata ecën një copë herë njëri pas tjetrit, pastaj u ndanë. Toni i Repës atë mbrëmje e mbajti frymën në Dragobi. Mu te hyrja e Shpellës dëgjozi zërin e Lalë Demës që i foli:

— Hej, a ti Toni i Repës je, a?

— Unë, Lalë! — tha Toni.

— Po pse erdhe prapë? Nuk të shkoi parja, a?

— Nuk shkoi, o Lalë! — qeshi për herë të parë Toni i Repës. — Hiç nuk shkoi. Më ço te Baca.

— Shko, o Toni i Repës, shko, — qeshi edhe Lalë Dëma, që e vuri re kalin e ngarkuar me miell, pas Tonit.

Toni mori kalin për freri dhe hyri brenda në shpellë. Bajram Curri po e priste në këmbë, me një buzagaz të lehtë në fytyrë.

GAJO DITË DHJETORI

— Hopa! Hopa! Jepi, Dule, mbama, Dule, iso, vëllezër!

Mëngjesi i dy Dhjetorit të vitit një mijë e nëntëqind e dyzet e pesë kishte ardhur i qetë dhe me një sy diell të vakët andej nga lindja. Batalioni partizan, që gjatë ditëve të fundit të nëntorit kishte bërë qindra e qindra kilometra marshim, e kishte harruar pothuajse fare lodhjen e udhës së gjatë dhe, porsa nisi të zbardhte dita, u mblodh në sheshin para një ndërtese të ulët, që ngrihej mbi kodrën e zhveshur, sipër fshatit të Drevës.

Komisari i batalionit, fytyra e të cilit shkëlqente nga gëzimi, foli disa fjalë për atë ditë të shënuar, pastaj, pa e zgjatur, së bashku me tre anëtarët e tjerë të komisionit, hyri brenda, në njërën nga dy dhomat e ndërtesës. Menjëherë pas kësaj, të gjithë, njëri pas tjetrit, zunë të votonin për kandidatin e tyre për deputet. Ky ishte votimi i parë në Shqipërinë e lirë, dhe partizanët, të cilët nuk kishin veçse tri ditë që kishin ardhur aty nga ana e anës, atë mëngjes dukeshin sikur qenë ripër-

tërirë. Në gjirin e një grupi kishte nisur me kohë vallja dhe udhëheqësi i saj, Lame Godeci, gjithnjë duke thirrur «hopa», zuri të digjte shaminë e tij të xhepit, ndërsa disa hapa më tutje një partizan ziosh nga fytyra frynte bulçitë e lakonte trupin, duke i rënë gërnëtës pa pushim. Midis asaj hareje të përgjithshme dëgjoheshin herë pas here parulla të ndryshme, zëra, të qeshura, që përziheshin me këngët e vallet e kënduara, pastaj ndonjë krishtë pushke apo ndonjë kapelë që hidhej përpjetë me thirrje gëzimi...

Pikërisht gjatë kësaj kohe, aty rreth orës dhjetë të mëngjesit, njëri nga anëtarët e komisionit të votimit u dha papritmas te dera e ndërtesës dhe kënga e vallja reshtën për një çast. Ishte Dine Abazi, një djalosh njëzetënjëvjeçar, shpuzë i gjallë nga sytë e brisk nga goja.

Ai qëndroi për disa sekonda te pragu i derës i menduar dhe me vështrimin tretur diku, pastaj papritur lëvizi nxituar përmes grupeve, pa i thënë askujt ndonjë fjalë.

— O!... — tha njëri për Dinen.

— Pale, pale, — ia priti tjetri, — po ky ç'pati kështu?

— Ore, Dine! — i foli që prapa shpinës Lame Godeci. — Po folna një llaf, a derëbardhë...

Por anëtari i komisionit përsëri nuk e hapi gojën. Bile as nuk e ktheu kokën nga ai që foli. Mori shtegun që zbriste në fshat dhe pas pak humbi midis ca drizave të dendura, në këmbët e kodrës.

— More, more, — foli sërish Lame Godeci. —

Çoç kishte Dinia që s'foli. S'ma kanë zënë sytë ndonjëherë Dinen gojëkyçur kështu si sot. Ç'të ketë vallë?

— E çfarë do të ketë, o Lame? — kërceu aty pranë partizani me emrin Dule. — Hajt t'ia marrim.

Lame Godeci ngriti supet. Të gjithë të tjerët ia qepën sytë derës prej nga kishte dalë pak kohë më parë Dinia. Asnjeri s'u bë i gjallë aty. Ndërkaq, si të mos kishte ngjarë asgjë, një grup tjetër partizanësh, atje tutje, ia mori sërish këngës labçe.

*
* * *

— Hapeni! — tha komisari.

Në heshtjen e dhomës që qe bërë qendër votimi zëri i komisarit ngjau i thellë dhe tepër kurreshtar. Që të tre anëtarët e tjerë të komisionit vështruan njëri-tjetrin në sy të habitur. «A me gjithë mend foli komisari, apo e tha këtë ashtu kot, i pushtuar edhe ai nga shqetësimi?» Asnjeri nuk lëvizi nga vendi. Komisari i pa tre shokët radhazi, seç pëshpëriti diçka me vete, pastaj buzëqeshi. «Mos e humbisni kaq shpejt toruan, vllëzër! — sikur tha atë çast fytyra e tij e hequr me ata sytë e kaltër që xixëllonin dritë. — Hapeni atë të shkretë zgavër, të shohim ç'ka brenda.»

— E ç'ta hapësh, o shoku komisar! — tha Dinia, që nga natyra ishte ca i nxituar. — Kjo duket açik.

— Mos u ngut, Dine! — tha komisari.

Të tre anëtarët e komisionit e hoqën vështri-

min nga komisari dhe për disa çaste ia mbërthyen dy kutive të votimit, që qëndronin përsipër një tryeze të vogël, dy hapa larg tyre. Ajo që qe veshur me cohë të kuqe, ishte e deputetit të tyre, dhe ata e vështruan me qetësi e siguri trazuar bashkë, por pastaj, kur shihnin tjetrën, atë të zhveshurën, në syprinën e së cilës dukeshin mirë gjurmët e freskëta të sëpatës që e kishte gdhendur ashtu shkeleshko, e humbisnin sërish qetësinë dhe bëheshin të zymtë në fytyrë. Me përjashtim të komisarit, tre të tjerëve, ajo kuti iu bë mu si një minë e vërtetë, që nga çasti në çast pritej të shpërthente një minë, pamja e heshtur e së cilës u solli papritmas ndër mend malet dhe gjakun e shokëve të rënë... Edhe ajo kuti e zhveshur dukej gati plot si tjetra. Mos vallë disa nga shokët i kishin ngatërruar kutitë dhe e kishin hedhur votën në këtë të zhveshurën? Jo, jo, mendonin secili më vete, kjo është e pamundur. E pamundur! Po atëherë ç'të kishte brenda ajo kuti?...

— Dine! — tha papritur njëri nga anëtarët e komisionit, një burrë rreth të dyzetave, uniforma prej oficeri e të cilit i rrinte paksa ngushtë në supet, aq sa ai dukej sikur mezi i luante duart. — E pe mirë që ishte plot, apo...

— Mua ashtu më duket... Ja, shihe dhe vetë, — u hodh e foli Dinia.

Ai që pyeti, lëshoi një «hëm», vështroi për një çast dy të tjerët, pastaj lëvizti ngadalë drejt tryezës ku ishin kutitë e votimit. Ia qepi sytë asaj së zhveshurës dhe pas pak e ngriti paksa lart.

— More! — tha ai i hutuar. — Ashtu më duket edhe mua.

— A nuk thashë unë, — thirri Dinia në çast, i skuqur në fytyrë.

— Dale, dale! — tha Zeneli. — Mos ndoshta disa shokë i kanë ngatërruar padashur kutitë dhe i kanë hedhur votat në këtë...

— Ama, llaf.

— Jo, jo, — ndërhyri komisari, fytyra e të cilit kishte marrë pamjen e njeriut që përpiqet të zgjidhë një enigmë. — Kjo është e pamundur, o Zenel! Kjo as që duhet t'i shkojë njeriu nëpër mendje.

— Atëherë?...

U bë një copë herë heshtje. Përjashta vallja që ndezur, gërneta binte pa pushim, ndërsa disa metra tutje një grup prej shtatë-tetë vetash qenë mbledhur gati kokë më kokë dhe ia kishin marrë shtruar një kënge labçe. Kohë pas kohe në qendrën e votimit vinte zëri i lartë i një të riu që hidhte parulla revolucionare, pastaj copëza fjalësh, të qeshura dhe hare. E tërë kjo atmosferë ngjante deri-diku si e panatyrshme për ata që ishin brenda në dhomë. Ata vazhdonin të shikonin kutinë e zhveshur dhe heshtnin.

— Hapeni! — tha përsëri komisari, kësaj rradhe me një ton që ngjau si urdhër. — Hape, Dine!

— Unë?!..

— Hape, hape, — përsëriti komisari dhe sepse vuri buzën në gaz. Të tjerët u qetësuan ca. Por, megjithëkëtë, Dine Abazi, dë ishte më i riu nga të tjerët, nuk lëvizi nga vendi. E shikoi për një çast në sy komisarin, pastaj e uli kokën poshtë, me një shenjë kundërshtimi të heshtur. «Jo, o shoku komisar! — pëshpëriti me vete Dinia. — Për gjakun

e shokëve, nuk e hap. S'ta kam kthyer kurrë fjalën, po sot s'më bëjnë duart dhe mendja më thotë se nuk duhet ta zgjatim më tej këtë punë. Le të rrëmbejmë armët një çast e më parë. Armiku nuk ka vdekur. Ai është midis nesh.»

Dine Abazi ktheu sytë andej nga dritarja dhe pastaj, pas një çasti, u bë gati të hapte derën e t'u thërriste shokëve që ishin përjashta: «Pushoni, o të uruar! Nëse s'e ka bërë armiku këtë, atëherë e keni bërë padashur ju, o lumëmëdhenj. Ti, o Lame Godeci, që ma hedh ashtu çakërcejf vallen, ti, o Lefter, që i bie gërnetës si në dasmë, ti, o Çelo, që ia thua labçes për shtatë palë qejfe... ju, o shokë, që këndonit e hidhni valle. Ca nga ju e ndritën së prapthi sot.» Po Dina sepse nuk foli. Kur po kthehej sërish nga komisari, ai përsëri tha prerë:

— Le të mos e zgjatim më, o shokë! Hapeni kutinë.

— Unë them ta lëmë njëherëpërnjëherë këtë, — tha Zeneli, duke treguar me dorë kutinë e zhveshur. — Hapim njëherë këtë tonën, të kuqen. Shokët kanë votuar të gjithë.

— E hapim, — tha me zë të vendosur Polikroni.

— E hapim, — tha këtë herë edhe Dina.

— Mirë! — foli komisari, i menduar. — Hapeni tonën. Të gjithë kanë votuar.

— E hap unë, — tha Zeneli. Ai iu afrua kutisë dhe pas pak ata verifikuan që të katër së bashku listat e votimit, numrin e votave, pastaj komisari ngriti kokën.

— Pesëqind e tri vota, — tha ai me gëzim dhe habi bashkë. — Të gjitha votat për deputetin tonë.

— Të gjitha, — murmuriti si me vete Dine Abazi.

— Të gjitha, — tha dhe Polikroni.

— Po kjo djallo zgavër ç'ka brenda atëherë? — gati sa nuk thirri Zeneli.

Që të katër morën frymë të lehtësuar. Shqetësimi i tyre qe tretur, sikur të mos kishte qenë kurrë dhe vendin e tij e zuri kureshtja. Ç'të kishte brenda vallë ajo kuti e flamosur?....

— Ta hapim, që e mori djalli e mori!

Asnjëri nuk pati kohë të fliste. Dine Abazi iu afrua kutisë tjetër dhe brenda një çasti e hapi. Sytë e tij të zinj, si dy thëngjij zjarri, u rrudhën një hop, pastaj vezulluan nga një dritë xixëlluese.

— Mooore!... — u habit ai.

Tre të tjerët u afruan dhe vështruan brenda. Në fillim panë njëri-tjetrin në sy, pastaj ia dhanë së qeshurës, të lehtësuar krejtësisht. Brenda ishin hedhur plumba. Plumba pushkësh, revolverësh, automatikësh... Pothuaj plumba nga të gjitha llojet e armëve që kishte batalioni. Dinia qeshi me gjithë fuqinë. Vështroi një hop me një pamje triumfuese në fytyrë tre shokët e tjerë të komisionit, pastaj shkoi dhe e hapi derën e dhomës së votimit. Brenda vërshuan tingujt e gërnetës, oh-et e valles, isoja e këngës dhe së toku me to edhe rrezet e diellit të asaj dite dhjetori të vitit një mijë e nëntëqind e dyzet e pesë.

SHPËRNDARËSI I KARTOLINAVE

Portën e mbylli me tërsëllimë. Dërrasat e vjetra të saj kërcitën me një tingull të përvajshëm, shkundën pluhurin, pastaj u hepuan, thujse atë çast do të rrezoheshin njëra pas tjetrës përdhe e do të shkërmoqeshin copë e çikë.

Burri që doli nga porta ndjeu papritmas një gërvishtje në gjoks, u tkurr dhe për një copë herë ua qepi sytë listelave prej hekuri që i përshtonin horizontalisht të dy kanatet e mëdha të saj. Ato ishin ndryshkur, qenë shtrembëruar keq në ca vende dhe ashtu dukej sikur mezi i mbanin në njëfarë rregulli ato dërrasa të vjetra. Nëpërmjet asaj porte, nga jashtë, shihej pothuajse qartë një pjesë e mirë e oborrit, pusi me çikrik, shkallët e gurta të shtëpisë dykatëshe dhe dy nga të pesë dritaret e ballit, me ca rrjeta druri të punuara hollë.

Ai e shikoi një çast atë pamje të ftohtë, pastaj çoi buzën në gaz. Qe më tepër një skërmitje.

— Mirëmëngjes, zoti Gjon! — e përsëndeti dikush.

— Tungjat... — Fjalën e la përgjysmë. Khu,

khu... khu, (khu... zuri të kollitej: Sytë iu mbushën me lot dhe për disa çaste iu duk sikur gjoksi po i shkallmohej. «Jepi, jepi, — tha me vete i inatosur. — Jepi dhe pak që të marrë fund një herë e mirë kjo zgërëosje e ndyrë.»

Mezi u qetësua. Pështyu dy herë radhazi për-tokë, pastaj, kur iu pastrua disi frymëmarrja, i erdhën padashur ndër mend dy fëmijët dhe mandej e shoqja.

«Aman, Gjon, shko nesër tek ai Leci, — e kishte pritur e shoqja. — Përderisa të ka premtuar... Shko, Gjon! Seç kam këtu një shpresë...»

«Jo, jo. Nuk mundem, — kishte kundërshtuar shkurt ai. — Nuk shkoj.»

«Gjon! Nuk jetohet më me borxhe, Gjon! Më vjen turp.»

«Të thashë një herë, më duket. Nuk shkoj dhe pikë.»

«Pse nuk shkon?»

«Sepse... Nuk më bëjnë këmbët.»

«E kuptoj. Ti je piktor, je njeri i zoti, por ai është lokal i madh dhe ti sigurisht që do t'ia mbushësh mendjen atij Lecit se je në gjendje të bësh shumë më tepër nga ç'kërkon ai. Ndoshta të ngarkon me zbukurimin e lokalit.»

«Mjaft! Mjaft më! Fjalë boshe.»

«Gjon!... Fëmijët...»

«Fëmijët!...»

Ai ktheu sytë nga porta, si për të parë në kishte shpëtuar nga ajo fjalë sa e dashur aq dhe torturuese për të. Po nuk kishte shpëtuar. Nga të çarat e portës së shkallmuar, ai pa lakuriqësinë e

oborrit, vazot me lule që ishin shkretuar dhe pastaj gruan, që rrinte akoma në shkallët e gurta të shtëpisë me vështrimin nga ai. «Shko pra, Gjon! — sikur i thoshte përsëri shikimi i saj. — Shko te Leci. Sot ai do të të marrë patjetër në punë. Mirupafshim dhe mos u vono. Të presim.»

Gjon Morina qëndroi pak aty pranë portës së shtëpisë, pa mundur të bënte asnjë hap përpara. Mendimi se po shkonte të lutej sërish për punë, për një punë dosido, mjaft që ajo t'i jepte një copë bukë për fëmijët, ia kishte mpirë keq gjymtyrët dhe e kishte nevrikosur.

«Fëmijët... — pëshpëriti me dhimbje kushedi për të satën herë. — Fëmijët...»

Shikoi një grimë herë me mërzi kupën e qiellit dhe papritmas u çel disi në fytyrë. Me vete mendoi se ajo ditë duhej të ishte patjetër me fat, përderisa andej nga lindja shkrepinte një diell i vogël, i kuq, si një rubin plot shpresë, varur në qiellin mëngjesor. Buzëqeshi hidhur. Kishte filluar të bëhej supersticioz. «Paçka, paçka, — mërmëriti me vete, — puna është të mos bjerë shi të mos fryjë erë.»

Qe e tmerrshme për të kur binte shi, apo frynte erë. Si nga një gjyryk i grisur, era frynte brenda nga të gjitha anët dhe nga çatia e vjetër e shtëpisë pikonte shi. Ai që munduar disa herë t'i mbyllte ato të çara nga hynin shiu dhe era në shtëpi, të ftohët pickues, por... a mbyllen birat e gardhit me lecka? Para nuk kishte. Megjithatë e kishte gjetur më në fund njëfarë mënyre si ta bënte këtë punë pa harxhime. Vrimat i mbyllte me ca fletë të trasha

revistash të panevojshme që i merrte në shtypshkronjën ku punonte, me lejen e kryepunëtorit. Po pronari e mori vesh dhe e pushoi menjëherë nga puna. E kuptoi që ky ishte vetëm shkaku që kërkohet. Çështja qëndronte diku më thellë. Pronari nuk ishte i kënaqur me vizatimet e tij. Sipas tij, si piktor, Gjoni nuk e njihte fare kulturën romane dhe për këtë arsye, me punimet e tij të shpëllara, po vinte në dyshim dinjitetin e revistës që botonte dhe që kohët e fundit po shitej gjithnjë e më pak. Kështu, tani kishte më se tri javë që endej i papunë. Një ashkël nëpër rrugët e ftohta të qytetit. Një piktor, i cili, pasi kishte kërkuar gjithandej një vend pak a shumë të përshtatshëm, tashti po nisej të kërkonte vendin e kamerierit në një kafene. Ptu... E tmerrshme!

Gjonit nuk i bënin këmbët të lëvizte nga pragu i portës. Ktheu edhe një herë kokën prapa dhe pa përsëri të shoqen, që po rrinte ende në shkallët e gurta të shtëpisë. Kësaj radhe iu duk sikur ajo i buzëqeshi dhe ai ndjeu njëfarë ngrohtësie në shpirt. Iu kujtua portreti i saj, të cilin e kishte mbaruar që para dy javësh. Një punim i ngrohtë, i sinqertë, me tone të gjalla shqiptare. Ata që e kishin parë portretin ishin mahnitur dhe nuk ia kishin kursyer lavdërimet. Më i përmbajtur në fjalë kishte qënë vetëm Dani, një shok i tij tipograf. Duke e parë portretin, ai kishte thënë: «Kjo pikturë është shqiptare.» Kaq. Asnjë fjalë më shumë. Megjithatë, pa e kuptuar as vetë pse, Gjoni ishte kënaqur më tepër nga Dani. «Ku të jetë vallë Dani, që nuk e kam parë prej kaq ditësh?» Sec

pëshpëriti dhe diçka tjetër, pastaj lëvizti. Vendosi të shkonte drejt e te Leci. Ai i kishte premtuar se mund të bënte diçka për të. «Duku njëherë nesër në mëngjes, zoti Gjon! — i kishte thënë ai. — Një piktor si ti s'duhet ta lëmë kurrsesi të vuajë.»

I nxitoi hapat. Nëpër rrugët e qytetit verior kishte ende pak lëvizje. Dyqanet e vogla, që ngriheshin si të përgjumura në të dyja anët e rrugës, nuk ishin hapur akoma të gjitha. Rrallë e tek dëgjohej gërvima e hekurave të ndonjë qepeni që ha-pej diku, ndërsa në rrugicat para dyqaneve, ca pleq të gërmuqur pinin kafen ulur në karriget, duke vërtitur pa pushim tespihet nëpër gishtërinj. «Anadoll», mërmëriti Gjoni dhe mori kthesën e parë të rrugës. Përballë i doli kambanorja e kishës së madhe. U tkurr. Te dera metalike e kishës, nga të dyja anët, ishte rreshtuar një turmë lypsarësh.

Gjoni i hoqi sytë që andej dhe pas pak u gjend ballë për ballë kafenesë «Gloria». Vështrimin e hodhi në murin anësor, nga e majta e derës ku po punonte një punëtor bojaxhi. Një ditë më parë, në darkë, dikush kishte shkruar aty me bojë të kuqe: V.F.L.P. Gjoni shikoi nga dera dhe atë çast një njeri gjysmë i rreckosur doli përjashta, sikur ta kishin nxjerrë me shqelma. E njohu përnjëherë. Ishte Tuni, një shitës ambulant, që kohët e fundit ishte bërë i njohur pothuaj në gjithë qytetin për shakatë e tij. «Kushedi ç'rreng ka menduar tashti për italianët», mendoi Gjoni.

— Zotëri! — iu drejtua shitësi ambulant Gjoni, sikur të mos kishte ndodhur asgjë atë çast. — Mos domi kapëse puplash?

Gjoni mezi e përmbajti të qeshurën. Hej, dreq, ç'i ka shkuar në mendje? Iu kujtua që Dani i kishte folur diçka për këtë shitës ambulant. Tuni lufton me shakatë e tij. Ai u mat t'i thoshte shitësit që nuk ishte italian, por hoqi dorë. Vështrimi i shitësit sikur thoshte: «Jo, po thashë mos të duhen, sepse italianët, bashkë me ju, zotërinjtë, kanë filluar të ikin me të katra dhe nëpër rrugë bien aq shumë pupla, aq shumë....»

Tuni iku. «Hëm, zotëri», mërmëriti me vete hidhur. Gjoni. Ai pështyu njëherë mbi pluhurin e verdhë të rrugës, pëshpëriti me vete edhe ca fjalë të zymta, pastaj iu drejtua derës së kafenesë.

Në lokalin e gjerë luksoz, me një zbukurim alaroman të ngarkuar me portretin e Musolinit, nuk dukej njeri tjetër veç atyre të dy-tri tavolinave, në njërën prej të cilave kishte krisur pokeri. Gjonit i bëri përshtypje të keqe kjo zbrazëti e befasishme (ai mendonte se ky lokal ishte kurdoherë plot e përplot me klientë të kamur). Shikoi një çast sa majtas-djathtas, i pushtuar nga një druajtje e pakuptueshme, pastaj bëri disa hapa përpara.

— Tungjatjeta! — foli nëpër buzë Gjoni.

Asnjëri nuk e përshëndeti. Pronari i kafenesë nuk ishte, as kamerieri. Dy të rinj që rrinin në njërën nga tryezat përbri xhamit, i hodhën kalimthi një vështrim dhe nuk bënë zë. «Zotin Lec po e pres këtu, — mendoj, — ndoshta nuk ka ardhur akoma.» Uli jakën e palltos, që i qe krojtur aq shumë në supe dhe pastaj zuri vend në cep të lokalit. Për një copë herë sytë ia mbërtheu rrjetës prej

fijesh metali të ndritshëm që e ndanin sallën nga pjesa tjetër e kafenesë. «Mbase ka ardhur dhe është brenda», shtoi me vete Gjoni, pa ia hequr vështrimin rrjetës tringëlluese.

— Mithat! — gjëmoi një zë nga një tryezë ku luhej poker. — Sill katër konjakë. Foriseria.

Pas pak rrjeta metalike lëshoi ca tinguj të këndshëm dhe në sallë u dha kamerieri.

— Urdhëroni, zotëri!

Gjoni mbloodhi supet. Kamerieri që një burrë rreth të dyzetave, me ca sy gati jeshilë dhe me flokë të shtruar pas kokës së madhe, tërë brilantinë. Tek e pa vëngër, piktori rrudhi buzët. Nuk i pëlqente fare ky njeri, pamja e pispillosur e të cilit i krijonte shumë dyshime. Njerëz si ky, — pati menduar ai kur kishte ardhur herën e parë në kafënë, — janë ose spiunë, ose imoralë. Tashti që e pa përsëri, me atë buzëqeshjen e shtirur në fytyrë, atij i shkrepri në kokë që njeriu që e kishte paditur të pronari i shtypshkronjës duhej të ishte pikërisht ky, ose, në fund të fundit, një si ky. Nga kjo arsye, ai u mërzit edhe më shumë dhe bëri sikur nuk e pa kamerierin.

— Oh, zoti Gjoni! Paskeni ardhur, zoti Gjoni? Mirë se erdhët, mirë se erdhët!

— Ju falem nderit, — hungroi Gjoni, që nuk e fshehu dot bezdinë.

— Zoti Lec më porositi t'ju kërkoj të falur për mungesën e korrektesës, por i doli një punë e ngutshme. Ç'ti bësh. Zotëria më tha që ta pritni këtu. Mirë?

— Mirë! Po e pres, — foli Gjoni, pa dashur ta shikonte në sy tjetrin.

— Garson! — thirri dikush.

— Ah, më falni, — tha kamerieri, — një minutë, erdha.

Ai lëvizi midis tryezave, drejt një gifti, në krye të lokalit. Mori prej tyre paratë, pastaj erdhi përsëri, me një buzëqeshje të tillë në fytyrë, sikur të kishte bërë ndonjë faj dhe për këtë po i kërkonte të falur Gjonit.

— Ja, kështu. Zoti Lec ju lutet ta mirëkuptoni. Eh, kohë të turbullta. Luftë...

Gjoni tundi kokën i menduar dhe nuk foli. Iu kujtua Dani. Sa herë dëgjonte fjalën «luftë», sepse i kujtohej ai. Ndoshta sepse Dani i kishte folur i pari për luftën... Kamerieri lëshoi papritmas një fishkëllimë përmes protezës së prishur dhe tha:

— Oh, harrova. Dëshironi të pini gjë?

— Ju falem nderit. Po pres zotin Lec!

— Pini, pini ndonjë send që dëshironi. Tani në mëngjes bën pak ftohtë dhe një gotë konjak të ngroh, si të thuash, të sjell në vete. T'jua sjell?

— Jo, jo, nuk dua, — kundërshtoi Gjoni, ndër-sa me vete pëshpëriti: «Do të ngroheshja më shumë sikur të më lije rehat, kupton? Nuk e duroj dot atë erë brilantine.»

— Mirë, si të doni. — Kamerieri vështroi një çast rreth e rrotull, pastaj u ul në karrigen pranë Gjonit. — Dëgjoni! Më kuptoni sinqerisht, ju lutem. Nuk e di sesi, por, që kur ju pashë herën e parë, më rrembeu një simpati e madhe për ju. Edhe zoti Lec ka mendim shumë të mirë për ju. E dëgjova mbrëmë kur po bisedonte me një zotëri atje matanë, por... Eh, iku e fluturoi ajo kohë,

kur lokali mbushej plot e përplot me klientë dhe, veç xhepit të zotit Lec, që ishte kurdoherë i ngroh-të, dilte (këtu ai e luajti syrin me një gjest intim) ndonjë gjë edhe për ne të varfrit. Kurse tashti... të bjerë miu, thyen kokën... Ku ta di unë, xhanëm, ndoshta zoti Lec ka ndonjë vend për ty.

Gjoni e vështroi për disa çaste me hetim. Pro-voi një parandjenjë të keqe, megjithatë nuk i ku-shtoi dhe aq rëndësi kësaj. Ndjeu një bezdi edhe më të madhe. Kamerieri kutërbonte erë alkooli. Ai teshtiu, ndërsa kamerieri buzëqeshi.

— Helbete, ju artistët nuk e duroni dot erën e alkoolit, por do të mësohesh dhe ti këtu. S'ke ç'bën. Nga të gjitha anët alkool. Nejse. E di pse u ula? Të them të drejtën, dua të të jap një kë-shillë si vëllai vëllait. A ma dëgjon? Me dorë në zemër, e kam për të mirën tënde.

— Çfarë? — Piktori puliti sytë. «Po këtë ko-pukun, ç'e gjeti sot që iu hapka barku kaq shumë për mua?... Herën tjetër më qëndroi ftohtë!...»

— Ç'është e vërteta, këtë që të them, ta them se të dua të mirën, prandaj. Zoti Lec zor se do të gjejë punë për ty këtu në kafene. Ai ta do të mirën, por... E di ç'ke ti?... Këtu ka një vend për grua. A nuk i thua për gruan tënde? Me sa kam dëgjuar, ajo është e bukur dhe një grua e bukur ia shton kurdoherë vlerën një lokali.

— Si?! — Gjoni e pickoi papritmas diçka në zemër.

— Më kuptoni. Këtu s'ka asgjë të keqe. Për-kundrazi...

Gjoni ngriti sytë me shpejtësi dhe ndjeu një afsh zjarri t'i ngjitej sipër në kokë. Grushtet i drodhën dhe për një çast vështrimi i turbullua. Nuk i kishte folur njeri kështu, si ky kopuku ta-shti. Si tha ky? «... dhe një grua e bukur ia shton kërdoherë vlerën një lokali.» Ç'të bënte? T'ia përplaste një turinjve dhe në drejt të shkante çdo gjë? Jo, jo, mezi u përmbajt Gjoni. Ky mendim ndoshta është vetëm i këtij të poshtrit. Zoti Lec sigurisht që s'duhet ta ketë fare këtë mendim, sepse, përndryshe, do të ma kishte thënë këtë që herën e parë. Pse, të mos ma thoshte, në qoftë se puna është kështu, siç thotë ky maskarai? E vështroi në sy kamerierin dhe, kur po matej ta pështynte në surrat, papritur iu kujtua se mund të humbiste punën. I dërrmuar, hoqi dorë nga ajo që desh të bënte dhe u lëshua përsëri mbi karrigen prej së cilës sapo që ngritur përpjetë.

— Më dëgjoni mua, mos e humbisni këtë rast, — tha kamerieri, që nga ana e tij mendoi se Gjoni po thyhej. — Në një lokal si ky, ajo do të jetë si veshka midis dhjavit.

Gjoni shtrëngoi nofullat dhe u kaltërua në fytyrë.

— Mjaft! — thirri kërcënueshëm.

— Mirë, xhanëm, bëj si të duash. Unë për të mirën tënde e kisha. — Kamerieri ndjeu frikë dhe u ngrit. Pas pak ai humbi prapa rrjetës metalike, tringëllimën e së cilës, kësaj radhe, Gjoni nuk e dëgjoi.

Kamerieri bëri disa hapë, pastaj u ndal.

— Hë? — i tha përnjëherë Leci, sapo kameri-

eri hyri në të ndarën e vogël të kuzhinës, prej nga ai e kishte ndjekur me sy bisedën e tyre. — Si doli?

— Asgjë, zoti Lec!

— Si asgjë?! Ia the, apo jo?

— Nuk i mbushet mendja, zoti Lec! Unë kam ardhur për vete, thotë. Kështu kemi biseduar.

— Me gjithë mend?

— Po, zoti Lec!

— Idioti. Ti ia the ashtu me lezet, apo drejt e në thela?

— Ashtu siç më porositët ju, zotëri!

— Domethënë, nuk do për gruan, ë? Mirë, në qafë pastë veten. Le të ngordhë nga uria. Do të vijë dita dhe do të më lutet vetë.

— Zoti Lec!...

— Shko thuaji tashti që të mos më presë më. Nuk vjen, i thuaj. Kështu më njoftuan.

— Më mirë shkoni ju, zoti Lec! — tha i trembur kamerieri. — Ai mund ta kuptojë kështu lojën dhe kjo ka rrezik... e kam fjalën për ju. Pastaj, ai më shikon me një sy të keq dhe ndoshta nuk më ka besuar fare për atë që i thashë. Ndoshta juve...

Pronari u pa një çast në pasqyrë. I pëlqeu vetja. Pesëdhjetëvjeçar dhe akoma tiparet ruanin gjallërinë e një të riu të hazdisur. U ra njëherë me gishtin tregues mustaqeve spic dhe buzëqeshi. Nga pasqyra ia ktheu buzëqeshjen një fytyrë e kënaqur.

Lec Filja doli nga dera e prapme e kafenesë dhe pas afro dhjetë-pesëmbëdhjetë minutash

hyri nga dera e përparme. Në fillim bëri sikur nuk e vuri re Gjonin. Pastaj, kur takoi ashtu si papritur shikimin e tij, gati sa s'thirri si i gëzuar.

— Ah, — ia bëri me një gjest teatral, — paskeni ardhur, zoti Gjon? Mos ju vonova shumë? Të më falni, të më falni! Kisha një punë të ngutshme dhe u detyrova...

— S'ka gjë, zoti Lec!

— Uluni, uluni! — foli duke buzëqeshur Leci. — Si dukeni me shëndet? Mirë? Bëtë shumë mirë që erdhët. Shumë mirë. Mithat! — i thirri pastaj kamerierit. — Piqi një kafe nga unë zotërisë. Mos doni dhe ndonjë konjak, zoti Gjon?

— Ju falem nderit, — tha Gjoni, disi i lehtësuar. — E kam pirë kafën. Mos u harxhoni kot.

— Ç'është ajo fjalë! Piqi, piqi një kafe nga unë, Mithat! — Lec Filja heshti një grimë herë, pastaj shtoi: — Epo, si dukeni, thatë? E kam fjalën për atë sëmundjen e mushkërive. A u lehtësuat vërtet ndopak?

— Si?! — Pyetja e Lecit e dogji Gjonin. Heshti një hop, pastaj e ndau me mend që të mos e ngiste më tej atë bisedë. Ndoshta Leci e kishte pyetur krejt pa qëllim.

— Mirë kam qenë, zoti Lec, mirë, — u përgjigj me një fije buzëqeshjeje në fytyrë. — Gjithnjë mirë.

— Ashtu?! Më gëzoni pa masë që jeni mirë me shëndet, — theksoi enkas Lec Filja, si për t'i thënë tjetrit: mos harro, unë e di që ti vuan nga mushkëritë, megjithatë... — Njerëzit flasin, po kjo s'ka pikë rëndësie. E rëndësishme është të jesh

mirë me shëndet. Si i thonë fjalës, shëndeti ha dhe kanalën.

Gjonit i dogjën përsëri fjalët e tjetrit, por e përmbajti veten. Shprehja e fytyrës së pronarit dukej tepër dashamirëse dhe ai u qetësua.

— Epo, erdhët për punë, apo jo? — tha sërish Lec Filja, duke e shikuar në sy Gjonin.

«Jo. Për sytë e tu të bukur erdha». U përmbajt. Në vend të tyre tha:

— Natyrisht, për punë erdha.

Lec Filja shtrembëroi fytyrën dhe heshti një copë herë.

— Eh, ta marrë dreqi, ta marrë! — tha ai me një maskë keqardhjeje në fytyrë, — ç'kohë të këqija që erdhën. Ja, e shikoni dhe vetë se si është katandisur lokali më luksoz i qytetit. Shkretëtirë. Nuk ka klientë fare. Eh... kështu gati përditë. Njerëzve tashti u pëlqen më shumë të nuhatin erën e barutit, sesa të shijojnë aromën dhe shijën e konjakut më të mirë në botë. Gomarllëk! Gomarllëk! Më beso, mezi e mbaj dhe Mithatin... që ka kaq kohë këtu tek unë... po s'ke ç'i bën. Me sa duket puna, së shpejti do të më duhet ta pushoj edhe atë e t'i hyj vetë kafenesë. Njëherë për njëherë, ç'është e vërteta, mendova të marr në lokal ndonjë grua, por tashti... — Lec Filja ngriti e mblodhi supet, duke e ndjekur me cep të syrit Gjonin. «Hajde pra, mbase të mbushet mendja tashti, mor idiot, — mendoi për Gjonin, — italianët i kanë qejf gratë e bukura. Lokali do të mbushet plot e përplot me oficerë... Hajde pra, fol!»

Gjon Morina u bë akull në trup kur i dëgjoi

ato fjalë, uli kokën përdhe dhe nuk e vuri re atë çast vështrimin tinzar të Lecit. Përbrenda vetes po e ndiente furtunën që po afrohej. «Po përse më premtove, atëherë, mor i poshtër? Ti vetë më the që të vija sot.» Qëndroi dhe për një copë herë, tjetër i heshtur, iu kujtua kamerieri, pastaj ngriti kokën dhe foli i revoltuar.

— Zoti Lec! Përse më thatë të vija, atëherë? Nuk e dinit këtë gjë ju?

— Ah, ashtu, ashtu. Ke të drejtë. Por i rashë mbrëmë lapsit dhe fatkeqësisht s'më del kurrsesi llogaria. Më besoni. Mezi po e mbaj veten me këtë dreq punë. Më vjen keq, shumë keq.

— Zoti Lec! — e humbi krejtësisht durimin Gjoni. — Me kë kujtoni se talleni kështu? — U skuq në fytyrë, një damar i kaltër iu ngrit e i rrahu me vërtik sipër në ballë dhe pëllëmbët e duarvë që i dridheshin, i mblodhi e i liroi dy-tri herë radhazi. Atë kohë Lec Filja u tkurr. Mallkoi veten që u takua me Gjonin.

— Ju lutem, zoti Gjon, ç'janë këto fjalë?! — tha me një zë të frikësuar. — Ju jeni një zotëri i nderuar. Ju jeni nga të paktët njerëz të talentuar të qytetit tonë dhe sigurish që nuk ma keni nevojën mua. E kush nuk ju merr ju në punë! Edhe unë do të doja me shumë dëshirë, por ja, shikojeni dhe vetë, s'kam ç'të bëj...

— Po gruan?... A ma merr gruan në punë?...

— Gruan?...

Gjon Morinës iu errën sytë. Tavani sikur i rëndoi mbi kokë dhe brenda një çasti ngriti duart

drejt jakës së palltos së pronarit të kafenesë. Po nuk arriti të bënte asnjë veprim. «Mos u nxitu, — i tha një zë i largët. — Ruaju dufit, harrakat. E ç'bëre po ta qëllosh me shuplakë?» Mbeti si i ngri-rë. Ashtu i heshtur, me supet paksa të rëna, që-ndroi për disa sekonda me një pamje hutimi në fytyrë, sikur atë çast dikush ta kishte goditur prapa kokës. Iu bë sikur zëri i largët që i foli ishte i Da-nit, atij punëtorit tipograf, me të cilin kishte pu-nuar dikur në shtypshkronjë.

Gjoni i hodhi një vështrim të rreptë Lecit dhe vetëm atë çast ai pa ngjashmërinë midis tij dhe pronarit të shtypshkronjës. Fytyra gjithë gropëza lie e Lecit iu pështiros, dhe ai nuk mundi ta shi-konte më. I ktheu shpinën.

Doli përjashta me rrëmbim. Te dera, në hapë-sirën e së cilës vareshin ca fije metalike të ndrit-shme shumëngjyrëshe, u përplas me dy oficerë ita-lianë që shoqëroheshin nga dy zonja të pispillosu-ra. Nuk ndali dhe as kërkoi të falur. Prapa shpi-nës së tij dëgjoji turbull një sharje, por as nuk e ktheu fare kokën. E kishte mendjen gjithnjë tek ai maskarai. «O ai, o unë. O ai, o unë». Truri po i punonte me nxitim. Te xhamat e kafenesë i ktheu dhe njëherë sytë. «O ai, o unë», pëshpëriti për të tretën herë radhazi me vete.

Nuk pa se nga po shkonte. Duke ecur ashtu kuturu, i shkrepri papritmas një mendim në kokë. Vendosi të mos shkonte në shtëpi. E përse të shko-nte? Fëmijët prisnin, kurse ai s'kishte çfarë t'u je-pte. Gruaja e tij besonte se ai ishte burrrë i zoti, ndërsa në të vërtetë ai s'ishte gjë tjetër veçse një

njeri që nuk i duhej kurrkujt. Talenti i tij nuk pinte ujë, nuk i duhej njeriu. Solli ndërmend fëmijët. Pastaj të shoqen. «Shko, Gjon! Shko, të lutem. Nuk jetohet më me borxhe. Jemi të mbytur gjer në fyt... Ti je i aftë, Gjon, dhe ai Leci me siguri që ta ka nevojën. Leci mund të të marrë në punë...»

«O ai, o unë...», mërmëriti përsëri i revoltuar. Papritmas ndali në vend. Iu kujtua Dani. Njëherë, kur ai po i fliste për luftën, Gjon i kishte parë të fshehur nën xhakëtë një revole. Qysh atëherë kishte menduar se Dani ishte komunist. «Ai nuk i do italianët, nuk i do as zotërinjtë. Ndoshta, po t'ia kërkoj, nuk do të kursehet të më japë një ditë revolen e tij. Vetëm disa orë... Ku të jetë vallahë tashti Dani?» i shkrepri në mend. Nuk e kishte parë që prej dy javësh... Papritur u drodh. Veshët i gjëmuuan sikur atë çast dikush të kishte zbrazur koburen mu pranë veshit të tij. «Në emër të popullit...» Koka iu turbullua. Ngriti sytë dhe mu në mes të sheshit të dugajve pa një njeri të shtrirë përtokë, në një pellg të vogël gjaku. Spiun, pëshpëriti me vetë dhe shikoi rreth e përçark. Tre milicë vrapuan atë çast përmes sheshit, u dëgjua vërshëllima e një bilbili, pastaj në pragjet e dyqaneve u dhanë vështime kureshtare. «Kush? ... U vra njeri? ... Po, U vra Osman Tila. Kush? Një spiun i poshtër. Kush e vrau? Dihet, komunistët. E kapën atentatorin? Je në vetë?!... Hajde, kapëse puplash! Blini, zotërinj, kapëse puplash...»

Gjon Morina u kthye përnjëherë nga e djathta. Pa Tunin, shitësin ambulant të qytetit, që fliste me një zë të tillë, sikur aty të mos kishte

ndodhur asgjë. Iu ngrit papandehur një gaz që nuk vazhdoi gjatë. Iu kujtua sërish Leci dhe ai u murrëtye në fytyrë.

— Tang!... Tang!... Tang!... Ora e madhe e kishës ra dymbëdhjetë herë. Gjoni ndjeu afrimin e drekës dhe u rrudh. Ku të shkonte?

— Hej, artist! — dëgjoi papritmas një zë. — Nga humbe kështu? Kam më se tri orë që të kërktoj.

Gjoni u kthye mengadalë andej nga i erdhi zëri. Mezi e njohu Danin. «Po ky nga doli kështu?» Nuk tha asnjë fjalë.

— Gjoni!... — foli përsëri Dani.

— Zoti Lec!... — shqiptoi piktori me zë të ulët, ndërsa një lëmsh ngashërimi iu mblodh në grykë dhe duart zunë t'i dridheshin nga inati. Danit atë kohë iu duk gati si një fëmijë, të cilin dikush e kishte prekur padrejtësisht në sedër.

— Qfarë? — tha buzagaz Dani.

— Zoti Lec, ai pronari i kafenesë «Gloria», më gënjeu. Bile më keq, më kërkoi nderin.

Dani e shikoi për një çast me hetim. Buzëqeshja iu arratis nga fytyra.

— S'pò të kuptoj. Fol më qartë.

— Shkova sot në mëngjes për punë, kurse ai... — e la në mes fjalën. I erdhi rëndë të shqiptonte paturpësinë e Lecit.

— Kurse ai?... — këmbënguli vështrimi i Danit, që akoma nuk kishte marrë vesh asgjë.

— Kurse ai më kërkoi gruan, maskarai.

— Gruan?! — u prish Dani në fytyrë. — Po ti?

— Unë!... Asgjë — Gjoni mblodhi grushtet dhe i liroi përsëri me një gjest të dukshëm pafuqie. — Asgjë, asgjë.

— Pse nuk ia përplase njëherë surratit?... — gati sa s'thirri Dani, fytyra e ashpër e të cilit sikur u mavijos. — Mos u mërzit. Duhej ta kishe kuptuar më parë që ai është i poshtër, si të gjithë barkderrat e tjerë. Nuk të është mbushur mendja akoma? — Zëri i punëtorit ishte qortues. Gjoni e shikoi në sy, si të kërkonte të falur.

— Po ai më premtoi vetë për një vend pune.

— Premtime, premtime... Nejse. Avaz i njohur prej kohësh.

— Dan! — tha Gjoni, mendja e të cilit punonte të Leci. — E ke revolen me vete?

— Pse?

— Do ta vras atë maskaranë. O ai, o unë.

Dani heshti një copë herë. Mezi e përmbajti të qeshurën që desh i shkrepri në fytyrë.

— Mos u ngut, Gjon! — tha. — Nuk bëhen punët ashtu. Do të vijë dita...

— E sotmja më dhemb, të nesërmen nuk e njoh, — u nxeh edhe më keq piktori.

— Unë e njoh të nesërmen, o vëlla, — tha dhe i qeshi përsëri fytyra Danit. — E njoh. Nuk i dëgjoje krismat para dy orësh?

— Punë për ty, — foli me kokëfortësi Gjoni. — Do të ma japësh revolen?

Dani ngurroi për disa çaste, pastaj foli:

— Merre!

Gjoni shikoi se mos i zgjaste revolen tjetri, por ai nuk bëri asnjë lëvizje.

— Hë, ma jep, — tha i hutuar Gjoni.

— Pushtuesit merrja. Pale, dashke të ta japin në dorë gati pushkën që të vrasësh një krimb të qelbur, kurse toka dridhet e po digjet nën thundrën e huaj. Po nejtse. Hajde me mua.

— Ku? — mezi foli Gjoni.

— Të pimë një kafe. Kemi ditë pa u parë.

— Unë jam pa punë, — tha Gjoni. — Nuk kam asnjë qindarkë në xhep.

— Nuk thashë ta pimë në klub. E pimë në shtëpi, — qeshi e u gjallërua sërisht Dani. — Hajde, më duket se e kemi gjetur një punë për ty. Vërtet për pak ditë, por më mirë pak se hiç.

— Çfarë pune? — ngriti përnjëherë kokën Gjoni.

— Hajde ta bisedojmë në shtëpi, — tha Dani.

— Më thuaj tashti.

— Mirë. Në postë kanë ndër mend të marrin që nesër në punë dy shpërndarës kartolinash. Ti e di që tashti afër kemi Vitin e Ri.

Dani hyri në një rrugicë të ngushtë dhe Gjoni shkante pas tij i menduar.

— Shtatë ditë kanë mbetur gjer në Vit të Ri. Vetëm kaq? — pyeti Gjoni.

— Po. Hëpërhë...

— Të falem nderit, — e ndërpreu piktori. — Gjej ndonjë tjetër për atë punë.

— Pse?

— Sepse unë jam piktor, mund të bëj diçka më tepër se një shpërndarës kartolinash, pavarë-

sisht se jam nevojtar. E merr vesh? — foli me nxitim dhe i fyer. Dani ndali hapat dhe e shikoi në sy.

— Ndoshta ke të drejtë, — tha Dani. — Megjithatë këtë punë duhet ta bësh pikërisht ti.

— E pse pikërisht unë?

— Sepse je njeri i ndershëm. Pastaj... E di si është puna? Jo kushdo mund të futet në atë punë. Ti e di që kartolina shkëmbejnë kryesisht njerëzit e kamur ose të ngeshmit. Hallexhiut as që i shkon nëpër mend ajo punë. Pastaj...

— Pastaj? — tha gati me një frymë Gjoni, kësaj radhe disi kureshtar.

— Pastaj, zotërinjtë kanë frikë që me punën e shpërndarësit të kartolinave të merret dokushdo, sepse s'kanë besim, kanë frikë se mos bashkë me kartolinën u japin dhe ndonjë kokërr plumbi kokës. Prandaj ata kërkojnë që në këtë punë të marrin njerëz të sigurt...

Gjoni nuk foli për një copë herë. Dukej sikur nuk kishte marrë vesh asgjë.

— Nuk e kuptoj, — tha pas pak, — kujt i intereson kaq shumë kjo punë?

— Po pse, akoma s'e ke marrë vesh?

— Jo, akoma.

— Lëvizjes, — tha Dani me zë të ulët, — Partisë.

— Partisë?!

— Po. Kështu pra, atë punë duhet ta bësh ti. E kupton? — Dani bëri disa hapa përpara, pa folur asnjë fjalë, pastaj u kthye dhe shtoi: — Ti je shqiptar. Ti e do vendin tënd dhe duhet të luftosh

për të, për veten tënde, për gruan dhe fëmijët e tu, për të nesërmen...

Gjon Morina ndali një çast hapin i habitur. Kurrë nuk i kishte folur kështu kaq hapur Dani. Ku i gjeti gjithë këto fjalë ky njeri, i cili zakonisht qe i zymtë e fjalëpakë?... Pothuajse e harroi inatin ndaj Lecit dhe tha:

— Unë duhet ta di dobinë e kësaj pune.

— Patjetër, — u përgjigj Dani. — E njeh Myqerem Depën?

— Ia kam dëgjuar emrin, — pohoi Gjoni.

— Ai është tradhtar, — tha Dani. — I ka kryer shumë shërbime fashizmit.

Pastaj?

— Pastaj... Ky Myqeremi i ka qejf shumë kartolinat, thonë. Dërgon herë pas here nga Italia, ku ia ka mbathur tash disa kohë. Ne duhet ta dimë nëse ai ka ndër mend të dërgojë edhe për këtë Vit të Ri dhe se do të kthehet gjë tashti shpejt apo jo. Vetëm kaq.

— Dhe për këtë punë më zgjodhët mua?

Dani nuk foli aty për aty. Ndezi një cigare, pastaj, si e thithi nja dy herë, buzëqeshi.

— Pak më parë ti the se deshe të vrisje Lecin, apo jo?

— Po, — tha Gjoni.

— Ky Myqeremi pra është dhjetëfish më i poshtër se Leci. Është armik i popullit. Kushedi sa bij dhe bija i ka futur në burg vetëm e vetëm sepse ata donin lirinë... Dëgjon?

Gjoni nuk foli. Nga toni i zërit e kuptoi që Dani ishte i nxehur. U mundua ta vështronte atë në

sy, po nuk arriti. Atë çast Dani ndali pranë një dere të vogël dhe trokiti lehtë. Dikush e hapi dhe ata hynë brenda njëri pas tjetrit.

— Mirëdita, zotëri!

Gruaja e Danit fshiu shpejt e shpejt duart me përparëse dhe ia zgjati dorën Gjonit.

«Zotëri?!... — u hutua për një çast Gjoni. Ai harroi që nga paraqitja kishte pak a shumë pamjen e një zotërie dhe mermëriti: — E ç'zotëri jam unë...»

— Ulu! — e nxori nga gjendja e hutimit zëri i Danit. — Ulu.

Gjoni u ul mbi shtratin e vogël të kuzhinës, pranë një mangalli ku skuqte një dorë qymyr i ndezur. Vështrimi i habitur i gruas e ndoqi një copë herë.

— Na sill ndonjë gjë për të ngrënë, — i tha Dani së shoqes, kur u ul pranë Gjonit dhe zgjati duart e mëdha mbi mangall.

Gruaja kafshoi buzën dhe u skuq në fytyrë. Gjoni e vuri re e u pendua që hyri në shtëpi. Ç'punë kishte ai këtu?...

— Hë, hë, mos u bëj merak, se nuk është nga ata zotërinjtë që kujton ti, jo, — vuri buzën në gaz Dani. — Sillna ç'të kesh.

— Ju lutem, — tha Gjoni.

Gruaja doli dhe harroi ta mbyllte derën. Atë kohë u dhanë njëri pas tjetrit tre fëmijë, njëri më i vogël se tjetri.

— Babi!... — tha më i madhi, një djalë dhjetëvjeçar, më faqet të skuqura nga të ftohtët. — Babi... — Djali ngurroi të vazhdonte.

— Pa hë? — i tha Dani. — Fol!

— Sot vranë një fashist.

— Jo, more! — bëri sikur s'dinte gjë Dani. — E kush ta tha ty?

— E pashë vetë me sy, kur dola nga shkolla. E vrau ai Tuni që shet kapëse puplash.

— Tuni?! — qeshi Dani. — E ke gabim.

— Jo, — tha djali. — E di unë. Ai Tuni mban edhe revole dhe vret fashistë. Unë pashë një zotëri që ktheu kokën dhe e shikoi me inat Tunin, po nuk guxoi të fliste, naaa, se e vriste Tuni.

— Jo, mor bir! — qeshi me të madhe Dani. Edhe Gjoni vuri papritmas buzën në gaz. Iu kujtua njeriu i shtirë përtokë, pastaj shitësi ambulant, që atë kohë thërriste prapa krahëve të tij: «Hajde, kapëse puplash. Blini, zotërinj, kapëse puplash».

Në kuzhinë hyri gruaja e Danit me një tepsi në duar.

— Lakror me hithra, — tha ajo dhe u skuq në fytyrë.

— Merr, Gjon! — tha Dani. — Ju nuk bëni lakror me hithra. Është i shijshëm.

Dy burrat, gruaja dhe fëmijët u ulën rreth e përqark tepsisë. Dani i bëri me shenjë gruas të ndante një pjesë të lakrorit.

Kur hyri Gjoni në shtëpi, Lena i doli përpara dhe s'bëri zë. Vështrimi i saj tha: Hë? Dy fëmijët i panë pakon e vogël nën sjetull dhe thirrën: babi!

Ai nuk foli. La pakon mbi tavolinë dhe u rrëzua në karrige. E kishte harruar pothuajse krejtë-

sisht atë maskaranë, Lecin, po, kur iu afrua shtëpisë, e kujtoi përsëri dhe e humbi qetësinë, atë pak qetësi që kishte fituar në kuzhinën e varfër të Danit.

— Gjon! — tha Lena.

— Asgjë, — tha ai, — asgjë.

— Pse?

Gjoni nuk guxoi ta shikonte në sy. Mendoj se vështrimi i tij qe i ndotur me pamjen e Lecit dhe të atij brilantinës. Po, kur solli në mend gruan dhe fëmijët e Danit, ai ngriti sytë dhe e shikoi drejt e në bebëza Lenën.

— Ai është maskara, Lena! I poshtër.

— Po tashti ç'do të bëjmë?...

— Të shohim nesër. Mbase nesër do të rregullohem për ca ditë.

— Ku?

— Në postë.

— Në postë, babi?... Do të na sjellësh edhe neve kartolina të bukura?

Përrjashta qielli kishte marrë ngjyrën e plumbit të shkrirë. Nga çasti në çast pritej të binte borë. Gjoni u ngrit dhe shkoi në studion e tij të varfër, një dhomë e madhe, e ftohtë. Dikur kishte qenë dhoma e babait të tij. Kur Gjoni kishte qenë në vitin e dytë të akademisë, andej nga fundi, papritur kishte marrë lajmin e vdekjes së tij dhe, i mbetur pa ndihmë, qe detyruar të ndërpriste studimet e të kthehej në qytetin e lindjes. Për ca kohë jetoi me të ardhurat e dyqanit që i la i ati, pastaj u martua...

Gjoni u ul në poltronën e vjetër, sustat e të cilit kuitën me një gërvimë vajtuese dhe për një

copë herë ia hodhi sytë portretit të gruas, që e kishte varur në qoshe të dhomës, pranë dritares. Drita e përhimë e ditës hynte përmes dritares dhe binte mbi fytyrën e ëmbël të portretit.

— Gjon, të të sjell një gotë çaj të nxehtë?

Gjoni tundi kokën i shqetësuar. I hoqi sytë nga portreti dhe i ndali mbi një peizash të pambaruar. Një bari i ri po i binte fyellit ndanë një kumbullë të lulëzuar. Midis blerimit të barit, pranë këmbëve të bariut, murmuronin ujërat e një burimi, që derdheshin përmes një ulluku në një pellg. Në syprinën e kulluar të ujërave të pellgut pasqyrohej një degëz kumbulle e çelur. Tutje, në sfond, kullotnin tri dele.

Gjoni e vështroi dhe për një copë herë dhe fërgëlloi. Sikur i mungonte diçka atij peizazhi. Aianoi kokën nga e djathta dhe u ngrit përnjëherë nga kolltuku. Më në fund e gjeti ç'duhej të bënte. Përkundrajt bariut, disa hapa tutje, duhej të qëndronte një bareshë. Në sytë e bukur të saj duhej të pasqyrohej patjetër dashuria. Patjetër... Gjoni iu afrua kavaletit, rrëmbeu penelin dhe atë çast, fare papritmas, iu bë sikur dëgjoi një krismë. I hodhi sytë peizazhit, i hutuar. Aty ku mendonte se duhej të qëndronte baresha, ai pa një njeri të shtrirë përdhe, në një pellg gjaku, pastaj brenda atij çasti iu bë se dëgjoi një zë që thërriste: Hajde, kapëse puplash. Blini, zotërinj, kapëse puplash.

Vështrimi i piktorit mbeti i mbërthyer te bariu. Ai nuk i binte më fyellit. Përkundrazi, në buzë ai nuk kishte më fare fyell dhe në dorë mba-

nte një revolver. «Hajde, kapëse puplash. Blini, zotërinj, kapëse puplash.»

Gjoni u kujtua shpejt dhe qeshi me vete. «... Syllesh, — sikur i buçiti në veshë zëri i Danit. — Pale, dashke të ta japin gati në dorë pushkën që të vrasësh një krimb të qelbur si atë maskaranë, Lecin. Ku i ke sytë? Nuk e shikon që pushtuesi na ka shkelur vatanin dhe toka po dridhet?... Merrja pushtuesit pushkën dhe hajde të luftojmë së bashku... E njeh Myqerem Depën? Ai është armik i popullit. Kushedi sa bij dhe bija të popullit...»

... Gjon Morina tundi kokën i shqetësuar.

U turbullua përsëri keq dhe e hodhi tej penelin. «Nuk punohet kështu, — pëshpëriti, — bën shumë ftohtë. Shumë ftohtë.» Padashur iu afrua dritares së dhomës. Përjashta kishte filluar të fijonte borë. Ai u mbloodh dhe pas pak zuri të kollitej. Khu khu, khu, khu... Sytë iu mbushën me lot. Vajti në kuzhinë. Përreth tavolinës gruaja dhe fëmijët po hanin lakrorin me hithër.

Të nesërmen, në mëngjes herët, Gjon Morina shkoi drejt e në zyrën e postës. Bora e kishte zbardhur tokën dhe fijonte përsëri qetë-qetë. Aty nga dreka do t'i mbulonte mirë çatitë, që shfrynin tym të zi.

Para postës e priste një burrë ziosh, me kas- ketë të lerosur nga vajrat. Ky do ta paraqiste Gjonin te drejtori i postës si një të afërm të tij. Burri tha se quhej Zef dhe se kishte tre fëmijë të vegjël dhe gruan, rrobalarëse në shtëpinë e një

zotërie. Kaq. Gjoni nuk tha asnjë fjalë. Pastaj ata hynë në zyrën e drejtorit. Ai ishte një stekë e gjatë, me kapelë republikë në kokë. I hodhi një sy Zefit, pastaj Gjonit dhe tha:

— Ky është?

— Si urdhëron! — tha Zefi. — Jemi kushërinj nga nëna.

Drejtori e shikoi përsëri me hetim Gjonin, nga koka te këmbët.

— Je i martuar? — e pyeti menjëherë Gjonin.

— Po...

— Keq, — mermëriti steka e gjatë, — megjithatë më dukesh i përshtatshëm. Atëherë, fillo që sot nga puna...

Binte borë pa pushim. Gjoni ngriti jakën e palltos sipër mbi veshë. Atë ditë i kishin mbetur për të shpërndarë edhe pesëmbëdhjetë kartolina. Pesëmbëdhjetë, pëshpëriti i lodhur. Për një tridhjetepesëvjeçar me gjoks të shkallmuar nga sëmundja, për një trup të uritur, për një njeri, ëndrrat e të cilit ishin shkrirë e tretur mu si ata flokët e borës që tani ai i shkelte e i dërrmonte, nuk ishin pak. Pesëmbëdhjetë kartolina. Qyteti ishte i gjerë dhe me rrugë gjithë dredha pa mbarim. Megjithatë Gjonin e mbante në këmbë vetëm një mendim: kur do të mbërrinte kartolina e Myqerem Depës? Dy ditët e para të punës nuk i ra në dorë gjë dhe ai pati mendimin se mos atë e kishte marrë shpërndarësi tjetër. Po ditën e tretë e gjeti në turrën e tij. «Më në fund, — tha i qetësuar disi. — Më në fund ja ku je.» U gëzua, e lexoi, po nuk mori dot vesh asgjë. Urimi ishte ca i errët. Gjoni

e nxori atë kartolinë sipër atyre që i kishin mbetur pa shpërndarë, pastaj mori nga e majta, nëpër një rrugë të gjerë me shtëpi të reja. Mezi i hiqte këmbët, aq i rraskapitur ishte. Megjithatë ndiente njëfarë çlodhjeje kur mendonte se po kryente një detyrë me rëndësi.

U ndal pranë një vile të vjetër që binte në anë të rrugës. Ndjeu të shqetësohej. Tang! Tang! Tang! Trokiti në derën me xham gjithë puçërriza në pjesën e sipërme. Për disa çaste nuk iu përgjigj njeri dhe ai trokiti përsëri me duart që i kishin ngrirë nga të ftohtët. Kartolinën duhet t'ia dorëzosh se s'bën në dorë së shoqes, — e kishte porositur Dani. — Nga ajo mund të mësosh diçka më tepër.»

— Kush është? — pyeti pas pak një zë i shqetësuar nga brenda.

— Postieri, zonjë, postieri.

U bë për një çast heshtje. Pastaj derën e hapi një grua e ngjallur, me një robëdëshambër gjithë lule në sfondin e zi të kadifes.

— Urdhëroni! — tha gruaja, me atë zërin e saj të shqetësuar. E kishte hapur derën përgjysmë, thujse kishte frikë mos postieri i futej brenda.

— Keni një kartolinë, zonjë! — foli me mospërfillje Gjoni.

— Kartolinë! — E mori veten menjëherë gruaja e ngjallur e Myqeremit. — Nga e kemi?

— Nga Roma, zonjë!

— Nga Roma? — ajo e mori në dorë kartolinën dhe zuri ta lexonte.

— Kush është atje, Hyri? — pyeti nga brenda një zë burri. Gjoni ngriti përnjëherë sytë dhe u drodh. Ai zë iu bë si i Lecit. Ç'kërkonte ai

në këtë shtëpi?... Ktheu sytë dhe pa gruan. Ishte e zhitatur në faqe, me bakamin e buzëve të saj.

— Kush është, Hyri? — pyeti përsëri zëri.

— Mos u bëj merak, postieri, — u përgjigj gruaja.

— Solli gjë?

— Një kartolinë nga Roma. E dërgon Myqeremit. Do të vijë nesër.

— Ashtu?!

Burri, zëri i të cilit i ngjante aq shumë atij të Lecit dhe që deri atë çast kishte folur diku nga një dhomë e shtëpisë, u dha papritur në korridor. Gruaja e Myqeremit u kujtua që duhej të mbyllte derën, por ishte vonë. Gjoni njohu përnjëherë Lecin.

— Jepi të shkretit ndonjë send që të ndodhet, — tha ai, duke rregulluar kravatën. Dera që e hapur përgjysmë dhe ai nuk e vuri re mirë Gjонin. Sillej mu sikur të ishte në shtëpinë e vet.

— Ah, prisni një minutë, ju lutem, — foli aty për aty gruaja. — Prisni një minutë. Na dhatë një lajm të gëzuar.

Gjoni ngriu në vend nga paturpësia e gruas e puliti sytë i hutuar. Pastaj shtyu derën me forcë dhe atëherë Leci shtangu në vend.

— Po ti?!... — mezi belbëzoi Leci, i habitur.

Gjoni Morina nuk foli asnjë fjalë, vetëm e vështroi Lecin me neveri. Dëshu ta pështynte në surrat, por... prapë Dani. I ktheu krahët Lecit dhe iku.

— Zoti Gjoni! Zoti Gjoni!... — e ndoqi pas zëri i frikësuar i Lecit.

Gjoni doli nga porta e jashtme e shtëpisë, i tërbuar dhe me shijen e hidhur të pelinit në go-

jë. «Maskarai, — foli me vete. — Këta të gjithë janë të poshtër. Të gjithë. Edhe Leci, edhe Myqeremi, edhe e shoqja e tij e përlyer me turpin vet. O zot! Këta duhen vrarë një nga një... Ah, kur nuk kam një armë...»

Mbi shtresën e re të borës gjurmët e këmbëve të Gjonit vetëm sa shfaqeshin për një çast dhe pas pak ato mbuloheshin përsëri.

Gjoni takoi Danin aty nga ora shtatë e mbrëmjes. Dukej i dërrmuar shpirtërisht.

— Hë? — i tha Dani, porsa Gjoni iu afrua pranë. Aty për aty ai nuk e vuri re gjendjen e tjetrit. Ndofta sepse e kishte mendjen te Myqeremi, apo sepse aty ku ishin, qe gjysmerrësirë.

— Po, — mezi shqiptoi Gjoni. Ai i tregoi pastaj për kartolinën që kishte dërguar Myqeremi, për ato që shkruante në të, për fjalët e gruas së tij të përdalë, pastaj heshti. Për çudi, nuk ndjeu asnjë shenjë lehtësimi. Përkundrazi, edhe kur pa në fytyrën zakonisht të ashpër të Danit, atë buzëqeshjen e tij të rrallë babaxhane, ai jo vetëm që nuk u gëzua, por u vrenjt edhe më keq. Buzëqeshja, çdo lloj buzëqeshje tani atij i dukej e huaj, e ligë, dhe sikur prapa saj fshihej një mendim i keq.

— Gjon, — tha Dani, — sonte ti i ke bërë një shërbim të madh Lëvizjes. Ne e presim prej shumë kohësh Myqeremin. Partia e ka dënuar me vdekje.

— Me vdekje?!

— Po. Nesër.

— Po Lecin, kur?...

— Do t'i vijë radha edhe atij, në qoftë se... — Dani heshti papritur. Ai dëshoi të thoshte «në qoftë se e ka bërë borxh», por aty për aty nuk e gjeti këtë fjalë dhe heshti. Gjoni u tkurr. Ndjeu sikur shkau në një boshllëk të ftohtë. Pse në qoftë se? ... Leci e ka bërë borxh dhjetëfish plumbin.

— Nuk e zgjati më tej. U mërzit.

— Më fal, Dan, — tha, — e ndiej veten tepër të lodhur.

— Të të shoqëroj unë?

— Jo, jo. Natën e mirë!

— Mirupafshim!

Gjoni iku duke ndërprerë buzëqeshjen në fytyrën e tipografit. Nuk po e ndiente veten aspak mirë: Mezi e çuan këmbët gjer në postë. Drejtori i dha, si ditët e tjera, dy lekë dhe, pasi e lavdëroi për korrektësinë, e njoftoi se mund ta mbante edhe për dy ditë të tjera në punë.

Ai doli nga posta kokulur dhe shkoi drejt e në furrë për të blerë bukën. Kur e vuri atë nën sqetull, i erdhi në mend Dani. Sikur ishte sjellë ca ftohtë me të. Dani që shpirt njeriu, ishte i ndershëm dhe trim. Kush e ka dënuar me vdekje atë Myqeremin tha ai? Partia? Hë, ia lumsha! Po kur do ta qërojnë edhe atë maskaranë tjetër, Mithatin?...

Khu, khu, khu, khu. Pështyu mbi shtrojën e borës.

As vetë s'e kuptoi se si doli në punë përsëri të nesërmen. Drejtori i postës vuri buzën në gaz sapo e pa, ndërsa Gjoni i erdhi mat. Ç'punë kishte

tashti këtu? Ai e kishte kryer detyrën. Gjatë gjithë natës pothuaj nuk iu hoqën nga mendtë fëmijët, Leci, pastaj Dani. «Babi, pse nuk na sjellin edhe neve asnjë kartolinë për Vitin e Ri?... Merrre vetë pushkën. Pale, dashke të ta japin gati në dorë që të vrasësh një krimb të qelbur. Nëse do të shpëtosh nga italianët dhe barkderrat e tjerë, rrëmbeje vetë pushkën dhe hajde me ne. Sentimentalizmi është pesë me hiç.»

Atë ditë ai i shpërndau shpejt kartolinat. Kishte pasur vetëm dymbëdhjetë copë. Ai do t'u dërgonte edhe fëmijëve të tij një kartolinë urimi. Ata e prisnin. I vetmi gëzim që prisnin. Po në emër të kujt t'ua dërgonte? Po të vinte emrin e vet, mbase kështu do të humbiste diçka nga sollemniteti i një urimi. Iu kujtua Dani. «Sikur t'ua dërgoj në emrin e Danit?..»

Ngriti kokën dhe për herë të parë gjatë atyre kohëve i qeshi fytyra. Me këtë mendim në kokë shkoi drejt e në dyqanin e kartolinave. Kur doli prej andej, pa bërë as dhjetë hapa, pa Tunin, midis dy milicëve. Një turmë fëmijësh shkonin prapa, duke shikuar me hutim, ndërsa Tunin kishte një pamje të tillë në fytyrë, sikur me të të mos kishte ndodhur asgjë. Përkundrazi, Gjonit atë çast iu bë sikur zëri i tij thërriste: «Hajde, kapëse puplash. Blini, zotërinj, kapëse puplash.»

Ai e ndoqi pak kohë me sy Tunin, derisa i humbi nga sytë. «Pse ta kenë arrestuar?... E di unë, baba! Tunin vret fashistë.»

U zgjua nga një krismë revolveri. Njerëziti nxituan diku, u dëgjua një ulërimë, pastaj një djalosh gati sa nuk u përplas me të.

— Ç'ndodhi? — pyeti Gjoni, që u kujtua në çast për Danin dhe atë Myqeremin që ishte dënuar me vdekje.

— E vranë tradhtarin, — tha një burrë aty pranë.

— Kë vranë? — pyeti përsëri Gjoni.

— Myqerem Depën. Ia ke dëgjuar emrin?

Gjon Morina ndjeu një lehtësi në shpirt, pastaj vështrimin e hodhi rreth e rrotull. Në derën e një dyqani dalloi kasketën e Danit, që sakaq humbi brenda. Dhe ai mori frymë thellë. E ndjeu në çast që në jetën e tij kishte ndodhur një përmbysje. Pesë ditë më parë ai kishte dashur të vriste Lecin dhe pastaj veten, kurse tashti ... Për herë të parë provoi një ndjenjë që i ngjante krenarisë, asaj krenarie që e bën njeriun të mendojë se nuk bën kot së koti hije mbi dhe.

Gjon Morina vështroi dhe një herë andej nga dyqani ku pak më parë kishte parë Danin, pastaj u largua. Këmbët i mbajti në postë. Nxori një kartolinë nga xhepi dhe shkroi: «*Mondit dhe Albanit shumë të dashur! Urime për Vitin e Ri 1943. Dani dhe babi!*». Kaq. E hodhi në kutinë e postës dhe doli. Jashtë kishte filluar të frynte erë.

NJERIU MBI KALË

Nëpër atë tragë të nxehtë e tërë pluhur që shtrihej anës fushës, ndanë një krehri të dendur kallamash, nuk pipëtinte thujse asgjë. Ngado vapë, po nën kallamishte, mbi barin e njomë, kishte hije dhe ata u ulën një copë herë të pushonin. Ishin tre veta. Njëri prej tyre, Zake Grunja, një fshatar trupshkurtër me një fytyrë të ashpër, të rrahur nga dielli dhe erërat e fushës, shtrëngoi për freri kalin dhe për disa sekonda ndenji në këmbë, duke shikuar herë Skënder Dinon, veterinerin e kooperativës, herë tjetrin, që disa çaste më parë ishte paraqitur shkurt dhe pak si hundëpërpjetë: «Shok i seksionit të bujqësisë të rrethit». Kaq. As emër, as mbiemër. «Hajde, hajde, — pëshpëriti me vetë Zakja. — Këta të shkolluarit së ç'kanë ngandonjëherë ç'a huqe që njeriu nuk i merr vesh kollaj. Mirë ky i ardhuri nga qyteti, kushedi si e ka punën, po doktori ynë që është xhanan djalë, ç'pati kështu! Hajde, hajde, sikur u kanë humbur emrat dhe njëri ka lindur në seksionin e bujqë-

sisë të rrethit, kurse tjetri veteriner. Hajde, hajde. Kësaj i thonë hidh e prit detyra...»

Zakja u ul pranë veterinerit dhe i hodhi sytë grurit. Kali hungëroi një çast, përplasi lehtë një-rën këmbë, të përparmen, pas tokës, pastaj futi turirin e tij të gjatë e të dirsur mes kallamave. Freri u tendos së tepërmi, po Zakja nuk e lëshoi. Me cep të syrit vijoi të shikonte dy të tjerët, i pushtuar nga një buzëqeshje therëse, të cilën nuk e la t'i dukej në buzë. Për dy-tri minuta ndenjën pa bërë zë. Pastaj veterineri tha:

— Grurë të mbarë kemi sivjet, Zake!

— Të mbarë, të mbarë, o byrazer! — foli i menduar Zakja. — Andej nga arat e dushkut dje i vunë draprin. Hajde, hajde, si flori i ndriste kokrra.

— Sa thua të marrim për hektar? — pyeti Skënderi.

— E ku ta dish, them se i marrim ndonja dyzet kuintalë. Po ti ç'thua?

Veterineri i hodhi një vështrim të butë Zakes. Në atë vështrim fshatari dalloi në çast një dhëmbje të fshehur dhe me vete mendoi që, porsa të ngriheshin, do të ngulte këmbë që doktori të mos çaponte më ashtu, me atë këmbë të sëmurë. Ata kishin për të bërë edhe një copë udhë gjer në fshat. Zakja dëshoi të thoshte diçka, por e ndërpreu «shoku i seksionit të bujqësisë»:

— Sipas të dhënave që kemi në seksion, — tha ai, — ju duhet të merrni dyzet kuintalë për hektar. Pikërisht dyzet. Shifër e saktë.

— Ja!... — Zakja iu kthye atij tërë sy e me

gojën të hapur pak, sikur u çudit. — Vërtet?!

— Pikërisht kaq, — tha shoku i seksionit.

Zakja nuk e përmbajti më atë buzëqeshjen therëse.

— Pse qeshni? — pyeti i fyer shoku i seksionit.

— Epo ja, pasnesër e paskemi kopaçen kokës, — u përgjigj fshatari.

— Pse?

— Hej, — vazhdoi ironinë fshatari, — nga arat e dushkut dje morëm dyzet e tre kuintalë për hektar. Si i bëhet tani?

Tjetri u zu ngushtë dhe s'foli. Zakja e shikoi me vëmendje. Shoku i seksionit të bujqësisë kishte ca tipare të imëta, një lëkurë të hollë, të parratur fare nga dielli dhe erërat. Kur fliste, s't'i hidhte sytë fare, kurse në zërin e tij ndihej diçka si përçmim. Kishte veshur një kostum doku të kaltër dhe kohë pas kohe fshinte me shami zverkun e hollë, të qethur me kujdes. Zakes iu duk sikur ai mezi merrte frymë nga zagushia. «Mbase është nga ata të lapsit, — mendoi Zakja. — Ata shokët e tjerë të seksionit mbinë këtu në fshat, kurse ky...» Iu kujtua çasti kur e kishin takuar në udhë, ajo paraqitja e çuditshme, hidh e prit detyra, pastaj vazhdoi të murmuriste me vete: «Do ta ketë humbur i ziu emrin nëpër sirtarët e tavolinës... Mirë ky hollostjaku i lapsit që nuk e njoh, po doktori ynë, që është xhanan djalë, ç'patil... Këta, o Zake vëllai, seç duhet të kenë mes njëri-tjetrit. Ku ta dish.»

I hodhi sytë tutje, mbi arën me grurë. Mbi

kreshtën e zverdhur era e lehtë krihej në kallëzat e dendur që përkuleshin lehtë valë-valë.

— Ngrihemi, Zake? — tha veterineri.

— Ngrihemi, të keqen, ngrihemi, — ia priti Zakja.

— Dale, — tha shoku i seksionit. — Përse nxitoni? Mbledhja do dhe dy orë të fillojë.

— Kemi punë, — tha veterineri. — Duhet të shikojmë njëherë Gretën.

— Gretën?! — zgjati qafën shoku i seksionit.

— Po.

— Ç'është kjo Gretë?

— Një lopë, a derëbardhë, — tha Zakja. — Ka ca ditë që është sëmurë, e shkreta.

— Aha, — ia bëri shoku i seksionit. — Salltanete të tepruara! Kjo vapë e tmerrshme... — Ai fshiu zverkun përsëri me shami dhe nuk luajti fare nga vendi. Bëri vetëm një shenjë me dorë, si për t'u thënë të tjerëve të uleshin. «Përderisa janë këta të dy, nuk kam arsye të dukem i vetëm në zyrat e kryesisë së kooperativës. Një të deleguari nuk i ka aspak hije kjo. Dinjiteti...» mendoi ai.

— Keni nevojë të qarkulloni, — vuri papritur buzën në gaz veterineri.

— Si?! — u ngrit gati i trembur tjetri.

— Hija e zyrës ju ka mpakur fuqitë, — shtoi veterineri, kësaj radhe i menduar.

— Ah, shaka pa vend! — Shoku i seksionit u duk qartë se ndjeu përnjëherë bezdi nga fjala «qarkullim». — Këtë shaka e keni bërë dhe njëherë tjetër, kur punonit në seksion.

— Unë s'kam bërë asnjëherë shaka, — tha veterineri, — duhet ta dini, as atëherë, as tani. Sidoqoftë... Kjo është një çështje që nuk zgjidhet këtu. Nisemi, Zake?

Veterineri flokëverdhë u ngrit në këmbë. Edhe shoku i seksionit u ngrit. Zakja u bë gati t'i thoshte Skënderit t'ia hipte kalit, por atë çast tjetri mori në duar frerin e kalit dhe i hipi.

Ai i kishte takuar ata të dy tragës së fushës, ca hapa më tej atij krehri të dendur kallamash. Kishte rrahur një grimë herë qepallat dhe pas prezantimit e pati ndier në çast që ata të dy, fshatari trupshkurtër dhe veterineri flokëverdhë, për të nuk do të ishin bashkudhëtarë të këndshëm. Megjithatë në fytyrën e vet të imët nuk la të dukej ndonjë gjurmë e atij mendimi. «Paçka, paçka. Çdo e keqe e ka një të mirë.» Po nga njëra anë atij edhe i erdhi mirë që i takoi udhës. Prej tyre mund të mësonte arsyen e asaj mbledhjeje në dy të drekës, pas punës. Tani u kujtua sërish për këtë dhe u mat t'i pyeste, po hoqi dorë. Mendoi se nuk ishte aspak e udhës që një i deleguar si ai të mos dinte asgjë për atë mbledhje dhe të hiqej në sy të tyre i paditur. Kjo domosdo që ia cenonte dinjitetin. Arsyen e asaj mbledhjeje ai mund ta merrte vesh edhe ndryshe, bie fjala, duke drejtuar një pyetje të tërthortë, si për shembull.., si për shembull.. Papritur i mbiu në kokë fjala «qarkullim» dhe aty për aty ai e harroi pyetjen që desh të bënte. Fshiu zverkun me shami dhe për një çast

vështroi veterinerin që çaponte në të majtë. Ndjeu përnjëherësh një bezdi marramendëse dhe foli:

— Si thatë ju, shoku...

Skënderi ngrii kokën dhe buzëqeshi.

— Jua thashë një herë, më duket. Jam veterineri i kooperativës së Grunjasit dhe quhem Skënder.

— Hë, po. Si thatë qëpar për qarkullimin?

— Ju paska mbetur gozhdë, — vuri buzën në gaz Skënderi.

— Ah, jo. S'ka për se. — Për një copë herë ai heshti i inatosur. Solli ndër mend fjalët që i kishte thënë zëvendëskryetari i komitetit një ditë më parë dhe ndjeu të djersitej keq. Hoqi për një çast kashtoren nga koka dhe filladiti me të ballin e ngushtë...

Ai rrinte vetëm. Shokët e tjerë të seksionit ishin shpërndarë andej-këtej nëpër fushë. Kishin afro dy ditë që s'dukeshin fare në zyrë dhe atij i pëlqente kjo qetësi, zot i së cilës ishte ai vetë dhe askush tjetër. Në duar mbante një letër. Përmbajtja e saj ishte deri diku e qartë për të, por... brenda atyre pak radhëve kishte megjithatë diçka enigmatike. «Pasnesër, në orën dy të drekës, pas punës, kemi një mbledhje me rëndësi. Kërkojmë që të jetë dhe një nga shokët e seksionit.» Kaq. Asnjë sqarim tjetër. Letra nënshkruhej nga kryetari i kooperativës së Grunjasit.

Çështë e vërteta, atë copë letër ai e kishte marrë në dorë që në mëngjes herët dhe, sipas mendimit të tij, nuk ishte aspak mirë që ai të bënte

ndonjë përçarje me kokë të vet, pa pyetur njëherë më parë shefin. Por ai s'po dukej. Dhe në përgjithësi, mendonte ai, shefi bënte mirë që s'po dukej. Kjo i jepte atij mundësinë të komunikonte drejtpërdrejt me shokun Veip, zëvendëskryetarin e komitetit. Një rast i mirë për të ndikuar në opinionin e tij...

Duke vërtitur letrën midis gishtërinjve, ai mori në dorë receptorin, u bë gati t'i binte numrit, por u pendua shpejt. «Më mirë në shtëpi, — tha me vete, — më mirë në shtëpi. Kështu interesimi im merr më shumë rëndësi.» Priti derisa të mbaronte orari zyrtar, pastaj, si u vonua qëllimisht dhe pak kohë, i mbajti këmbët në shtëpinë e shokut Veip. Te pragu i derës rregulloi kravatën, tërhoqi mëngën e xhaketës dhe trokiti me kujdes. Duart i djersinë menjëherë. Ai nxori shaminë, i fshiu dhe priti një çast. Derën e hapi vetë shoku Veip. Ai nuk e priste këtë dhe për një çast u hutua, por e mori veten shpejt.

— Urdhëroni, urdhëroni! — tha Veipi.

I qeshur në fytyrë, ai u ul në një kolltuk, duke përmbajtur me zor një pëshpëritje kënaqësie.

— Si është puna, Gazi? — tha përnjëherë zëvendëskryetari i komitetit, paksa i habitur.

— Më falni, shoku Veip, por...

— Një minutë! — ia priti ai me një buzagaz të lehtë në fytyrë. — Po përgatit diçka për drekë. Gruaja do të vonohet sot. Me se doni t'ju qeras?

Gaziu u ngrit paksa nga kolltuku dhe murmuriti një «falemnderit, asgjë!» Zëvendëskryetari humbi pas derës së kuzhinës, prej nga vinte një fërshëllimë avulli e tenxheres me presion.

tej nga mendja shakaja e Zakes. — Mbase keni dëshirë të shihni stallat e reja të kooperativës. I biem këtej shkurt. — Veterineri bëri me dorë nga e majta e rrugës, ku dukeshin dy shkëmbinj.

— I shohim më vonë, — tha prerë Gaziu. — Më vonë. Tani është mbledhja.

— Ç'mbledhje? Ajo e kryesisë? Nuk e dini që është shtyrë për pasnesër? Kryetari njoftoi sot në mëngjes seksionin.

Gaziu u bë qull në djersë. Nuk foli asnjë fjalë.

— Tungjatjeta, shoku Gazi! — foli Zakja, jo pa qëllim.

— Tungjatjeta!...

Gaziu pëshpëriti dhe diçka tjetër nëpër buzë, pastaj heshti. Veterineri dhe Zakja u kthyen majtas. Njëri pas tjetrit ata morën nëpër shtegun që hapëj midis dy shkëmbinjve, nëpër një pjerrësi tërë gurë, me bar të gjatë, të zhuritur.

Gaziu pa një çast hijen e tij të gjatë, buzëqeshi hidhur me veten, pastaj diç ndjeu t'i shkëputej përbrenda. Sikur u lehtësua ca nga ajo ndjenjë dhe ngriti kokën. Vështroi andej nga u larguan ata të dy. Tutje dalloj Zaken që ecte pas veterinerit.

— Zake! — thirri Gaziu. — Shoku Zake! Shoku Skënder!

Po fshatari nuk e dëgjoi. As veterineri. Kali u lëkund një çast, uli kokën poshtë, sikur do ta fustë mes këmbëve të përparme dhe ai gati sa nuk u rrëzua. Zbriti, e mori kalin për freri, pastaj i heshtur mori edhe ai andej nga shkuan veterineri dhe Zakja.

TROKITJE NË MESNATË

Adili për pak u gremis. Sytë iu errën dhe për një çast mezi qëndroi në këmbë, duke u lëkundur gati-gati si një pendul. «Oh, edhe kjo punë më duhej tani», pëshpëriti i shqetësuar! Shau nëpër dhëmbë dëborën dhe të tatëpjetën nëpër të cilën zbritnin, pastaj foli:

— Përse zgjodhe këtë rrugë, Veli? — i tha atij që shkonte përpara.

— Ca më mirë, o vëlla, ca më mirë, — tha Veliu.

— Ca më mirë?!... Ç'e mirëzeza! Po kjo e tatëpjetë qenka e ligë.

— Mbase, Adil, mbase, por, ama, të nxjerr më shpejt në fushë.

— E mori djalli, e mori...

— Mos trua, Adil!

— Pse?

Hështje. Dëgjoreshin vetëm këmbët e tyre që zhyteshin thellë në dëborë, sikur shkërmoqnin copëra akulli. Rruga dukej pambarimisht e gjatë.

— Do të ecim dhe shumë, Veli? — pyeti Adili.

— Edhe ca, o vëlla, edhe ca. Ja, sa të zbresim rrëpirën, pastaj e kemi më të lehtë.

— Përse nxiton ti, Veli?

Veliu nuk e dëgjoi. Një pluhur i bardhë grim-cash kristaline që u trazohej paprerë para syve, rrëshqiti brisk i ftohtë mbi shtrojën e butë të dëborës, i mori me vete ato katër fjalë dhe i treti diku tutje, në hapësirën e mugët të asaj pasditeje janari të vitit 1944.

Ata të dy, të veshur si fshatarë të atyre anëve, vazhdonin të zbritnin nëpër kurrizin e bardhë të njërës prej brinjave të shumta të malit të thatë. Ai më i moshuari, Veliu, që vinte i shkurtër nga trupi ca i zeshkët në fytyrë dhe përgjithësisht i heshtur, varej teposhtë njëloj sikur të ecte në shesh, kurse Adili kohë pas kohe mbahej pas shkurreve të rralla dhe ankohej me vete që kishin zgjedhur pikërisht atë rrugë e jo ndonjë tjetër më të mirë. Po Veliu i njihte mirë të fshehtat e malit dhe ndofta nga kjo arsye kishte qenë i mendimit që më mirë do të ishte të zbritnin nëpër kurrizin e brinjave, sesa nëpër humbëtitat midis tyre. Nën dëborën e trashë humbëtitat janë kurdoherë gracka për këmbësorët dhe, veç kësaj, andej nga lëviznin ata të dy, nuk kishte rrezik të binin në sy të mercenarëve të Xhafer Devës.

«Trushkulurit e Xhaferit, — mendonte Veliu, — nuk u qepen dot maleve në ditë të tilla. Ata...» E ndërpreu në çast mendimin. Prapa krahëve, fare papritur, ndjeu t'i përplasej diçka e butë dhe ai ktheu përnjëherë kokën prapa.

— Adil! — gati sa s'thirri. — Ç'ke, Adil?

— Asgjë, Veli, asgjë.

— Vërtet?!...

— Kjo dëborë e mallkuar... — Adili u ngrit dhe u përpoq të buzëqeshte. Edhe Veliu vuri buzën në gaz. E vështroi një çast në sy Adilin. Nuk i besoj, megjithatë nuk e ngau më tej. Nisi përsëri të ecte. «Ç'pati që u rrëzua?... I janë prerë fuqitë?... Më mirë është të mos i bie në sy. Kemi edhe shumë rrugë përtë bërë. «Ktheu dhe një herë kokën prapa dhe e pa Adilin që çapiste pas tij, shllap-shllup, shllap-shllup.

Pas disa minutash lanë prapa rrëpirën e malit dhe zunë të ecnin nëpër fushën e mbuluar.

— Pushojmë pak, Veli? — tha Adili.

— Si?

— Pushojmë pak?

— Jo, o vëlla, jo, — foli Veliu. — Pushimi në dëborë është punë djalli. Të kapullon gjumi dhe s'e merr vesh...

Fjalët e fundit i rrëmbeu era dhe Adili nuk dëgjoi gjë tjetër, veç atë që pushimi në dëborë është punë djalli. Ai u përpoq për një copë herë të merrte me mend se ku qëndronte e keqja e pushimit në dëborë, po ndjeu shpejt se nuk mund të mendonte për asgjë. Trurin e kishte si të mpirë. Sa kohë kishin që udhëtonin ashtu nëpër dëborë? Pesë, dhjetë orë, apo më shumë? Qe hera e parë që ai merrte një udhë kaq të gjatë nëpër llohën e bardhë e të ftohtë të borës. Veç kësaj, zorrët po i grindeshin, gërr-gërr, gërr-gërr. Sharra e urisë.

Vështroi shpatullat e gjera, paksa të përku-

do të shkonte ai të njoftonte shokët e spitalit?...

— Adil!

— Hë! — Adili mezi ngriti kokën.

— Përse erdhe ti sot? E kam llafin pse erdhe si korrier?

— Unë?... Unë jam i ri, jam i fortë. Pse të mos vija?

— Pallavra. Unë e di, ti je i pamundur. T'u thoshe shokëve dhe ata dërgonin një tjetër. S'është punë kjo.

— Unë jam i ri, — tha përsëri Adili. — Të tjerët... Se mos të tjerët ishin më mirë nga unë.

— Sidoqoftë t'u thoshe... — ngriti zërin Veliu dhe u kthye një çast prapa. «Është trim çapaculi, por është i pamundur dhe duhej të thoshte... Përse...»

Nuk ariti t'i jepte fund mendimit, sepse atë çast ndjeu një si shungullimë të mbytur. E mori me mend që ata kishin mbërritur pranë Përroit të Bardhë. Ai e njihte mirë zhourimën e tij, që rritur pranë atij përroi. Kur dëgjoji edhe një herë gurgullimën e ujit, që rridhte mbytur nën dëborë, u kujtua se ishte pranë fshatit, pranë shtëpisë së tij dhe në fytyrë i lodroi një buzëqeshje e lehtë. Kishte më shumë se një vit pa vajtur në shtëpi. Pastaj papritmas u vrenjt. Mendimet që i buitën aty për aty në kokë i përzuri me mundim dhe iu drejtua Adilit:

— Ti do të shkosh këtej, Adil! — foli i menduar Veliu, — kurse unë do t'i bie monopazit.

— Si?!...

— Njëri nga ne të dy duhet të arrijë se s'bën sot në spitalin partizan, — tha Veliu.

— Epo, mirë, — foli Adili. — Shkoj unë në spital.

— Jo, — kundërshtoi Veliu. — Ti nuk mund të shkosh.

— Pse?!

— Sepse... — Veliu heshti papritur. Nuk deshi t'i thoshte që ajo ngjyra e fytyrës së tij, si e dheut të ngrirë, e tregonte sheshit që ai ishte i sëmurë e s'mund të bënte më tej. Kurse ai ishte rrahur me atë rrugë të gjatë e të vështirë.

— Shkoj unë, Veli! Kjo është detyra ime.

Veliu e shikoi në sy Adilin. «O vëlla, ti nuk e di hallin tim dhe unë nuk do të ta them.»

I erdhi mirë që Adili ngulte këmbë të shkonte vetë në spitalin partizan dhe për një çast gati sa nuk pranoi.

— Ika unë, Veli! Tungjatjeta! — tha Adili i vendosur dhe u nis.

— Prit! — ngriti zërin Veliu. — Këtu urdhëroj unë. Ti, Adil, do të ndjekësh përroin dhe në të errur do të biesh përballë një shtëpie të veçuar me një kumbull në oborr. Trokit aty dhe bëju të fala nga unë. Kështu? — Adili heshti, ndërsa Veliu i hodhi sytë andej nga i tha tjetrit të shkonte. Qëndroi një copë herë ashtu, pastaj foli përsëri: — Bëju të fala nga unë. Mirë është u thuaj. Pasesër shokët e territorialit të dalin te Qafa e Gjarprit. Mirë? Në mëngjes herët të dalin.

Ata të dy shikuan njëri-tjetrin në sy. Adilit iu duk për një çast sikur Veliu mezi i tha ato fjalë.

— Mban shumë deri te shtëpia, Veli?

— Jo, vëlla, jo. Një orë, shumë-shumë dy orë të shkreta.

— Po andej?

Adili deshi të thoshte: Po andej nga do të shkosh ti?

— Ca, Adil, ca. Nuk mban shumë.

I riu uli kokën i menduar. Dhe Veliu nuk vazhdoi më tej. Në të vërtetë, rruga deri në spitalin partizan mbante jo më pak se pesë-gjashtë orë të tjera.

— Natën kaloje në shtëpi, Adil! — shtoi Veliu, i menduar. — Nesër, në mëngjes herët, shihemi sipër te stanet. Kupton? Që atje pastaj i qepemi Qafës së Gjarprit. S'kemi kohë të humbasim.

Adili ngriti kokën, si për të thënë diçka, por e uli në çast, përsëri gati i turpëruar. Ai e mori me mend që Veliu e bënte këtë ngaqë ai po jepte shenja të theksuara lodhjeje dhe i erdhi keq. Madje shau veten që nuk mundi ta fshihte këtë gjë nga sytë e tjetrit.

— Kështu pra, — pëshpëriti më shumë, sesa foli Veliu, — mos harro t'u bësh të fala nga unë. Tani, mirupafshim!

— Mirupafshim!... Kujt t'i bëj të fala?... — tha menjëherë Adili, kur u kujtua që Veliu ia tha për të tretën herë ato fjalë. — Kujt?... — Po fjala i mbeti në buzë. Veliu kishte kthyer krahët dhe nuk e dëgjoi pyetjen e tij. Ai po çante borën e trashë drejt monopositit.

Adili qëndroi dhe një copë herë i heshtur,

duke vështruar Veliun, që po largohej, pastaj u nis dhe vetë.

Bora kishte pushuar. Frynte një erë e ftohtë acar. Adili mezi çante borën e trashë dhe, më sa ishte e mundur, përpiqej t'i jepej sa më pak erës, që po ia merrte frymën. Dhe, sikur të mos mjaftonin bora dhe era e ftohtë, trupin e ndiente të mpirë këq dhe majat e gishtërinjve i dhembnin.

Fërkoj i shqetësuar duart, pastaj i përplasi njëra me tjetrën. Atë çast, mendimi që i hipi në kokë, e bëri të rrëqethej. Ai nuk i ndiente thujse fare duart si të tijat. «Në djall të venë duart, po këmbët... Sikur të më ngrijnë këmbët?...». Befas ndjeu një pickim, pastaj dhjetëra pickime djallëzore në këmbë. Diçka e lagësht e bëri të ndalej në vend. U përpoq të ngrinte njërin këmbë, atë të djathtën, po nuk mundi. Atëherë zhyti dorën e djathtë brenda në borë dhe pas pak nxori që andej opingën. E vështroi një çast i tulatur. Opinga ishte çarë më dysh në taban dhe Adili vetëm atëherë e kuptoi që po ecte pothuaj zbatshur. Ndjeu përsëri të rrëqethura në trup. «Duhet të eci, — pëshpëriti më vete, — sa më shpejt të eci. Pushimi në borë është punë djalli.» Zhyti sërish opingën aty ku e kishte marrë dhe mezi e mbathi. Dëgjoi një lloqitje të lehtë, pastaj bëri përpara. Ishte hera e parë që vishte opinga të tilla prej lëkure. Para se të niseshin, komandanti i kishte urdhëruar që të dy të visheshin si fshatarët e atyre anëve. Aty për aty u kujtua për revolverin dhe vuri me-

Ishte shtirirë ndanë vatrës, mbi një lëkurë të madhe, të kuqërremtë lope. Pranë tij ishte shtirirë edhe një fëmijë. Ai fliste herë pas here përçart dhe Adili mendoi se fëmija ose ishte në gjumë, ose që i sëmurë. Deshi të pyeste, por e ndërpreu zëri i gruas.

— Kush je ti, o njeri?

— Unë?...

Gruaja pohoi me sytë e saj të menduar.

— Partizan!

— Këtë e shohim, po kush je?

Kësaj radhe Adili dëgjoji zërin e trashë si bubullimë të një burri. Rrotulloi vështrimin andej nga i erdhi zëri dhe në gjysmëterrën e dhomës ai pa sytë e thellë, të fshehur nën dy vetulla të trasha si strehë, të një burri të moshuar.

— Keni të fala nga Veliu! — tha Adili, që u kujtua në çast për porosinë e Velikut.

— Nga Veliu?!...

Përsëri zëri i largët e i trashë i burrit të moshuar, që Adilit kësaj radhe iu duk sikur e-njihte. Ku e kishte dëgjuar atë zë?...

— Po, — tha Adili, — nga Veliu!

— Nga vjen ti, o bir? — foli pas një copë here burri. — Nuk të njohim.

— Nga shtabi vij, nga shtabi.

Burri heshti një grimë herë dhe shikoi gruan.

— Nga cili shtab?

Adili ndjeu përnjëherë dyshimin në zërin e burrit dhe nxitoi të fliste.

— Unë jam shok i Velikut. Ai është fare mirë. Ju bën të fala. Pansësër, në mëngjes herët, ata

shokët e territorialit të dalin te Qafa e Gjarprit.
Në mëngjes herët...

— Mirë, mirë. Po ne prisnim të vinte një njeri tjetër, — tha burri.

— Kush? — foli Adili.

— Veliu! — tha gruaja.

— Veliu?!... Unë jam Adili. Vij nga shtabi.

— Po Veliu ku është? — pyeti e shqetësuar gruaja.

Adili nuk arriti të fliste. Vetëm hapi sytë disi i habitur. Atë çast fëmija që ishte shtrirë pranë tij, diç foli. Atij iu bë sikur ai përmendi emrin e Veliut.

— I kujt është ky djalë? — pyeti Adili, me nxitim.

— I Veliut, o bir, i Veliut, — tha burri.

— Si?!... — gati kërcëu Adili.

— Po, mor bir. Ne e prisnim Veliun, — vazhdoi burri. — E kemi njoftuar. Djali është shumë sëmure. Tri ditë ka që flet përçart dhe digjet. Ne e morëm vesh që ai ishte diku këtej dhe e njoftuam. Ku është tani Veliu? Djali është rëndë...

Adili nuk foli. Vetëm atë çast e kuptoi përse Veliu, para se të ndaheshin, e tha disa herë atë «Bëju të fala nga unë» dhe përse komandanti e kishte hequr mënjanë, para se të niseshin. Ndjeu në zemër një si shtrëngim, një lëshim erdhi më pastaj e iu mblodh në grykë dhe ai heshti, pa mundur të thoshte asgjë.

Kishte nisur të agonte.

NJË UDHËTIM I ZAKONSHËM

Motori i makinës shamatohej butë në atë rrugë të përpjetë. Shoferi, sa shojti një cigare, ndezi një tjetër. Përyashta kishte nisur të binte muzgu i mbrëmjes dhe unë mezi vura re flokët e dëborës që binin qetë-qetë, e pamja përpara dukej si një ekran i stërmadh televizori. Nuk ë kisha dhe aq mendjen aty. Gjatë gjithë atyre dhjetëra kilometrave që e ndanin Shkodrën nga Gojani, unë isha pothuajse krejtësisht nën pushtetin e reportazhit që do të shkruaja për Fierzën. Kjo ishte detyra ime e parë me rëndësi në gazetë dhe, afër mendsh, si gazetar i ri që isha, doja që reportazhi im të ishte patjetër një shkrim me vlerë. Dhe, ç'është e vërteta, veten e ndieja plotësisht të aftë për këtë. Nga kjo arsye isha shend e verë dhe rëndësia e detyrës më kishte kredhur padashur në një heshtje të thellë.

I hodha një vështrim shoferit. Po sikur ta filloj reportazhin pikërisht me këtë shoferin me të cilin po udhëtoj, pyeta veten pas një copë here. Ky ka tre vjet që rreh pa ndërprerje këtë rrugë

dhe, s'do mend, që është bërë pjesë e pandarë e saj. Po pas pak e kundërshtova këtë ide që më shkrepri në kokë. Jo, thashë, jo kështu. Kohët e fundit, disa autorë i nisnin shkrimet e tyre pikërisht me shoferët. Pastaj ky qenka kaq i heshtur...

— Ndize një, — tha papritmas shoferi duke më zgjatur paketën.

— Të falëm nderit, — thashë unë. — Nuk e pi.

— Duhani është shok, — tha ai i menduar.

— Një shok i keq, — shtova unë.

Ai heshti, pastaj papandehur buzëqeshi. Në atë fytyrë të madhe, të menduar, me gjurmët e naftës e të grasos mbi lëkurë, ajo buzëqeshje më ngjau vërtet si një stoli. Po përse qeshi? Gjatë gjithë asaj rruge unë kisha vënë re që shoferi e bënte këtë me shumë kursim dhe, veç kësaj, nuk e kthente pothuajse kokën asnjëherë nga unë, edhe atëherë kur më të rrallë thoshte ndonjë fjalë. Dukej sikur bluante pareshtur diçka në kokë.

— Përse qesh? — e pyeta.

Ai ktheu një çast kokën nga unë.

— Më fal, — tha. — Nuk e kisha me ty. M'u kujtua diçka, ashtu kot... Ju jeni gazetar, apo jo? — shtoi ai pas pak.

— Po, — i thashë, — gazetar jam.

— Dhe po vini në Fierzë që të shkruani, doemos?

— Ashtu, — e pohova dhe më kokë unë.

Shoferi heshti. Thithi dy-tri herë cigaren, pastaj buzëqeshi përsëri.

— Para dy a tre muajsh, nuk më kujtohet saktë, me mua udhëtonte një shok nga një ga-

zetë lokale, — tha shoferi, gjithnjë me atë buzëqeshjen në fytyrë. — Ishte rreth tridhjetë vjeç, serioz dhe që ulur tamam në atë vend ku je ulur dhe ti. Për një copë herë seç folëm për gjendjen në Iran dhe për Fierzën, pastaj ai zuri të më shikonte e të më shikonte, pa m'i hequr sytë pothuaj për asnjë çast. Unë e vija re me cep të syrit dhe nganjëherë në pasqyrën e krahut tim. Po ky ç'ka që më shikon kështu, mendova njëherë. Pas pak nuk m'u durua dhe i folë: Pse më shikon ashtu? «Jo. Ashtu kot», tha ai, si i zënë ngushtë.

«Kot?!.. Njeriu nuk shikon kot së koti ashtu, pa pasur një shkak.»

Ai qeshi.

«Ç'është e vërteta, — tha, — unë po ju shikoja duke kërkuar te ju gjigantin e dritës.»

«Dhe e gjetët?» — thashë unë me të qeshur.

«Jo», tha ai.

«Pse?» — u vrenjta unë në fytyrë. Në të vërtetë u preka paksa. Unë po punoj ditë e natë për Fierzën, mendova, kurse ky më thotë që nuk shikoka asgjë nga ajo tek unë. Si i thonë kësaj?

«Je tepër i heshtur për një vepër kaq të madhe», — qeshi ai shoku i gazetës lokale. E pashë në sy një çast, pastaj qesha dhe unë. Mos mendoni edhe ju si ai shoku? — më pyeti pastaj, duke i kthyer sytë për herë të parë nga unë.

— Ç'është e vërteta, — i thashë, — para pak minutash edhe unë ashtu mendova për ju.

— Ndoshta ke të drejtë. Heshtja është gjë e keqe, — foli shoferi. — Sidoqoftë një gjë e keqe është.

— Një burrë! — thashë unë, porja pashë dikë, që kishte, ngritur dorën, dhjetë-pesëmbëdhjetë hapa para makinës. Shoferi e ndali menjëherë makinën. Burri që ishte përjashta, lëvizi me nxitim përmes flokëve të dëborës, që binte pareshtur, pastaj u afrua nga krahu i shoferit.

— Ju lutem, një vend për Fierzë, Jam Zen Kodra, punonjës i gjigantit të dritës.

— Hip! — tha shoferi.

Udhëtari zuri vend shpejt e shpejt në ndenjësën prapa shoferit, rregulloi çantën mbi mbulesën e motorit, pastaj gati sa s'thirri me të madhe i habitur:

— O, ti, Mark, qenke?! — i tha shoferit, ndër-sa pas pak, pasi më hodhi një vështrim prej njeriu të velur nga kënaqësia, m'u drejtua dhe mua: — Tungjatjeta! Edhe ju në Fierzë shkoni?

— Po, — i thashë.

— E mrekullueshme, — tha ai. — Pa dyshim e mrekullueshme, kur njeriut i takon të udhëtojë së bashku me shokë. Njëherë më ka takuar rasti të udhëtoj i vetëm nga Fierza për në Qafëprush. E dini? Më ngjan se atëherë më dolën këto dy-tri thinja që kam në tëmtha.

Vështrova padashur flokët e udhëtarit dhe mezi e përmbajta të qeshurën. Ai nuk kishte asnjë qime floku të zbardhur në tëmtha. Ishte rreth të tridhjetave, ndoshta dhe diçka më shumë dhe kishte një fytyrë të mbushur, lëkurëhollë, të cilën dukej sikur nuk e kishte rrahur kurrë as ndonjë fjollë ere. E gjithë pamja e tij të kujtonte njeriun e kënaqur nga puna e tij zyrtare.

— Ç'punë kishe që dole në këtë kiamet të madh? — e pyeti Marku, pa e kthyer kokën prapa.

— Ah, njeriut, për të qenë i singertë, nuk i duhet tjetër veçse të thotë gjithnjë të vërtetën, — tha Zen Kodra. — Vetëm të vërtetën. Ja, për shembull, ne të degës së normave u mblodhëm para ca ditësh dhe vendosëm të dilnim në terren për të bërë një studim. Çështja është tepër e rëndësishme në pikëpamje organizimi dhe, pse jo, edhe singëriteti. Natyrisht, të kuptohemi, pa shkelur normat morale dhe me takt.

— Oh! — ia bëri shoferi. — Me gjithë mend?

— Patjetër.

— Po si do ta bëni këtë?

— Çështja shtrohet kështu: Hidrocentrali është një furrë e stërmadhe, goja e së cilës nuk ngopet dot kollaj. Për këtë arsye, ndryshe nga sektorët e tjerë të punës, ku normimi paraqitet aktualisht disi më i saktë, me sektorin e transportit, konkretisht me shoferët, puna qëndron disi e ngatërruar... — Ai foli për shfrytëzimin e kohës së punës, për tonë-kilometrat, për udhët që shënohen nga shoferët dhe tha që këto ishin një aspekt i vështirë i studimit të tyre.

— Të më falësh ti, Mark! Kuptohet, fjala nuk është aspak për ty. Ti je një shok i nderuar, një punëtor i pararojës, si i thonë fjalës, por, që të jesh i singertë, nuk duhet tjetër veçse të thuash të vërtetën. Disa herë ndodh që... Më kuptoni. Fatkeqësisht, disa herë njerëzit veprojnë në kundërshtim me ato sa thashë më sipër dhe, bëjnë ç'bëjnë, shënojnë nga një ose dy rrugë më shumë...

— Kjo nuk është e vërtetë, — tha Marku. — Nuk është aspak e vërtetë. Ti po i fryn gjërat. Pastaj, ç'dreq studimi do të bëkeni ju, kur për këtë punë qeveria paguan ata të shfrytëzimit?

— Studimi ynë ka karakter të dyfishtë. Ai është hem studim, hem një kontroll i drejtpërdrejtë për shfrytëzimin e kohës së punës dhe për pagën. Dhe kjo besoj është plotësisht në juridiksinin e degës sonë të normave, — tha Zen Kodra.

— Epo mirë, atëherë, — foli shoferi. — Bëjeni mirë këtë punë, përderisa ia keni nisur. Veçse kam frikë se do të katandiseni kështu varavingo, tutje-tëhu, ja, kështu si ti. Qëparë të pashë më duket në kabinën e makinës së Isufit, apo jo?

— Po. Ashtu është, — pohoi Zen Kodra, kësaj radhe jo me atë entuziazmin me të cilin i kishte shqiptuar fjalët e para. Mua më ngjau bile sikur ai u shqetësua sapo dëgjoji emrin e shoferit tjetër. — Unë zbrita vetë nga makina e Isufit. Dhe këtë e bëra thjesht për çështje taktike. Më kuptoni, besoj!

— E ç'ka këtu për të mos u kuptuar? — luajti kokën Marku. — Mos e bëj edhe ti si ata që kërkojnë me zor t'i japin rëndësi vetes!

Për disa çaste në kabinë ra heshtja. Ndihej vetëm zhurma e motorit të makinës që çante përpara përmes flokëve të dendur të dëborës. Pas pak u dukën dritat e Fushë-Arrëzit. Ne hymë në qytet duke menduar secili me vetë.

— A nuk pushojmë pak? — u drejtua nga unë shoferi. — Pimë ndonjë kafe dhe shohim njëherë makinën.

Unë pohova me kokë, ndërsa Zen Kodra buzëqeshi dhe tha:

— Ide e mrekullueshme!

Në klub kishtë mjaft njerëz. Kishtë filluar të bënte ftohtë dhe njerëzit, bënin ç'bënin, futeshin brenda dhe hidhnin nga një konjak.

— O, tungjatjeta, Sefer! — qeshi Zen Kodra, duke ju drejtuar kuzhinierit, që atë çast zgjati kokën këtej sportelit.

— Njatjeta, njatjeta, shoku Zen! Kur erdhët?

— Ja, tani, me një frymë.

— T'ju bëj gati gjësend? — e pyeti ai duke luajtur syrin me një gjest intim.

— Jo, jo, — tha duke bërë me tërë fytyrën një dojmë kundërshtimi bashkudhëtari im. Kuzhinieri me emrin Sefer humbi matanë sportelit.

— Është njeri interesant, — më pëshpëriti Zen Kodra mu pranë veshit. — E patë atë kuzhinierin? Dikur ka qenë nënkryetar kooperative, por, i ziu, merrej me thashetheme dhe e hoqën. Tashti ka ca muaj që e ka rregulluar këtë vend për bukuri. Le që s'e kap as era, as shiu, por edhe xhepit i hedh diçka më shumë se racioni. Tungjatjeta, Kike! — Ktheva kokën anej nga përshëndeti bashkudhëtari. Që një djalosh me kominoshe tërë vaj. Ai bleu një paketë cigare, pastaj doli. — Është nga ata të parkut të Shkodrës që ka ardhur për këtej, një muaj tranzit, — foli Zen Kodra, mbasi e pa interesimin tim për të. — Ka kushëri të parë një shok më rëndësi. — Heshta. Po vetëm në pamje sikur heshtja, sepse, ç'është e vërteta, përbrenda po qeshja. Ky Zen Kodra më dukej sikur

i njihte gjithë shqiptarët me emër dhe mbiemër. Natyrisht, këtu nuk kishte ndonjë të keqe sikur mua të mos më kujtohej mënyra se si i foli shoferit dhe sikur të mos e kisha parë se si e përshëndeti atë punëtorin me kominoshe, që, sipas tij, kishte kushëri të parë një «shok me rëndësi». «Ky Zen Kodra as që më lipset gjë për reportazhin tim, — thashë me vetë. — Më vonë, po të më bëhet e mundur, mbase mund të shkruaj një tregim për të.»

Shoferi e rrufiti shpejt e shpejt kafën dhe, kur po e linte filxhanin mbi banak, dikush e përshëndeti.

— Hej, bablok! Urime për djalin! Sot në mëngjes të lindi?

— Tungjatjeta, Isuf! — tha Marku.

Shikova njëriun që e përshëndeti shoferin tonë dhe në çast më ra ndër mend arsyeja e heshtjes së tij gjatë rrugës, para se të mbërrinim në Gojan. Markut i kishte lindur atë mëngjes një djalë, kurse ai po shkonte për në Fierzë. Ç'gjë e bukur! Fëmija e tij po e shihte sot për herën e parë dritën e diellit, kurse i ati atë ditë po shkonte pikërisht atje, në hidrocentralin që do të prodhonte dritë.

— Hajde të pish kafën e djalit, — i tha Marku shoferit tjetër, duke qeshur.

— Të falem nderit, herë tjetër. A nuk vjen pak të shohim njëherë dinamon, se ç'dreqin ka... — Erdha, — foli Marku, që u kthye në çast nga unë dhe shtoi: — Ju pijeni kafën rehat. Shihemi në makinë.

Dy shoferët dolën njëri pas tjetrit nga klubi, ndërsa Zen Kodra më pëshpëriti:

— E njohët atë shoferin që i foli Markut? Ç'është e vërteta, siç thonë, punon për vitin një mijë e nëntëqind e nëntëdhjetë e pesë. E çuditshme në dëgjimin e parë, por...

Nuk ua vura veshin më tej fjalëve të tij. Sytë i hodha te dera e hapur e klubit. Unë kisha dëgjuar të flitej shpeshherë për këtë shofer, po vetë nuk e kisha parë ndonjëherë. Ia solla në mend tiparet e fytyrës, të cilat sapo ia kisha parë aty në klub. Pandehja se duhej të ishte pak a shumë i moshuar, kurse në të vërtetë i kishte a s'i kishte të dyzetat. Kaq i ri dhe punon për vitin 1995!... Heshta edhe një copë herë tjetër duke menduar për atë njeri që i kishte kapërcyer me kohë vitet në të cilat rrojmë dhe pastaj, papritur, më erdhën në mend fjalët e Zen Kodrës, që i tha kur ishim ende pranë Fushë-Arrëzit. «... Unë zbrita vetë nga makina e Isufit. Më kuptoni, unë e bëra këtë për çështje thjesht taktike.» Në të vërtetë Isufi do ta ketë zbritur vetë nga makina këtë njeri, — më shkrepiti mua në kokë. — Në nxitimin e tij drejt vitit dy mijë, Isufi nuk ka mundur të mbartë me vete mendimet e këtij Zen Kodrës.

Zen Kodra shtrembëroi fytyrën dhe hapi gojën.

— Për të qenë i sigurtë, njeriut nuk i duhet gjë tjetër, veçse të thotë gjithnjë të vërtetën. Ja, për shembull, këtë Isufin, që punon e lufton për vitin dy mijë, shokët e tij nuk e duan pothuajse fare. Dhe për këtë ndoshta kanë të drejtë.

— S'është e mundur! — kërceva unë.

— Posi, — bëri ai. — Ai është egoist. Si të thuash, në një pikëpamje, ai lufton vetëm për lavdinë personale. Më kuptoni, ai lufton vetëm për titull.

Njëherë për njëherë desha ta fyeja. Në këtë mes, sigurisht që ka diçka, mendova dhe fola:

— Ju po e teproni, — i thashë atij me një ton paksa përcmues — Një shok që punon për vitin një mijë e nëntëqind e nëntëdhjetë e pesë nuk ka se si ta bëjë këtë pa përkrahjen shoqërore të të gjithëve. E kuptoni ç'thoni?

— Pikërisht këtu është ajo e çuditshmja. Ju nuk e dini, po para disa javësh ky Isufi bëri një karambol andej nga Laçi. Makina iu dëmtua, por ai shkoi menjëherë te një mik dhe e rregulloi shpejt e shpejt.

— E ç'të keqe ka në këtë mes?

— Ka, si nuk ka. Ai e mbuloi të vërtetën dhe kështu ruajti medemek dinjitetin të paprekur. E kuptoni tashti që ai lufton vetëm për lavdi? Ja, për shembull, po t'i ndodhte ndonjë defekt Markut në makinë, ai nuk do t'i shkonte për ndihmë, ashtu siç i shkoi Marku atij. E padiskutueshme.

— S'është e mundur, — thashë unë i mërzhitur. — Solidariteti i shoferëve tanë është me zë të mirë kudo.

Zen Kodra buzëqeshi hidhur, me njëfarë keqardhjeje në fytyrë.

— Siç duket, paskeni dobësi për shoferët, — tha ai.

— Jo për shoferët, — ia ktheva unë, — po për të vërtetën.

— A, këtu, ju lutem. Mos kujtoni se unë gënjej? Në asnjë mënyrë. Po të mendoni kështu, sigurisht që gaboni. Po, po, kështu. — Heshti një grimë hërë, tundi kokën, pastaj shtoi: — Po ndoshta ju keni të drejtë. Ndoshta. Ju nuk e njihni me sa duket jetën e shoferëve. Meqë erdhi fjala, me se merreni? E kam fjalën, ç'punë bëni?

— Gazetar! — iu përgjigja, pa e pasur dhe aq mendjen aty.

— Atëherë, është pak e çuditshme që nuk paskeni dëgjuar gjë për shoferët. Të jesh gazetar dhe... Si thatë ju? Gazetar?...

— Po, — thashë unë.

Zen Kodra sikur u tkurr papritur dhe heshti. Nderkaq ne kishim mbërritur pranë makinës dhe secili hipi në vendin e vet të mëparshëm.

*
*

Makina po i ngjitej me zor një të përpjete. Përjashta frynte erë dhe unë e ndieja ulërimën e saj të përzier me zhurmën e motorit. Flokët e dëborës vërtiteshin nëpër hapësirën e errët, para xhamit të kabinës, si ca fluturza të verbra. Asnjëri nuk fliste. Shoferi dukej, për çudi, i mërzhitur. Ai shuan-te dhe ndizte pareshtur cigare.

— Pse të zbriti nga makina Isufi? — e pyeti ai Zen Kodrën, me një zë ku ndihej qartë një notë zemërimi.

— Çfarë!? — bëri sikur nuk dëgjoj ai.
— Pse të zbriti nga makina Isufi, thashë, —
përsëriti Marku, pa e kthyer kokën prapa.

— Kush tha që më zbriti?

— Isufi! — tha Marku.

— Isufi?! — Zen Kodra shikoi majtas e djathtas sikur të kërkonte ndonjë shteg për të ikur nga sytë këmbët. Pastaj lëshoi poshtë supet, gati i dërrmuar. — Thjesht për çështje mendimesh, — tha me një zë, që mezi u dëgjua.

— A, për çështje mendimesh, — foli me shpirt Marku. — Mirë e the. Goja llap, shpina «dap». Shiko, mor i shkretë, se mos e humbësh edhe vendin e normistit. Isufi më tha se para dy vjetësh ke qenë mësues në fshat dhe ke ikur se doje ndonjë qoshe në qytet...

Zen Kodra ngriti supet, pastaj u mbloodh sa një grusht. Motori filloi papandehur të kollitej keq, sikur nuk i vente mirë nafta, dhe Marku u shqetësua. Eci dhe disa metra ashtu duke u kollitur, mandej ndali.

— Ç'patil!? — tha i habitur shoferi. — Nuk e ka bërë ndonjëherë tjetër këtë marifet.

E shikova Markun në sy. Ai zbriti nga makina dhe e hapi një çast kapakun e radiatorit. Sec bëri aty një copë herë, pastaj u ngjit sipër në kabinë.

— Mos u mërzit, — më buzëqeshi mua, — i ka rruga këto.

Ndjeva përnjëherë të shqetësohesha. Në darkë duhej të isha se s'bën në Fierzë, kurse tashti... Hej, ç'tersillëk i papritur. Kushedi sa kohë mund të qëndrojmë tashti këtu, në mes të rrugës.

Shoferi veshi kominoshet dhe, kur po zbriste sërish nga makina, unë dëgjova zhurmën e një makine tjetër që po vinte pas nesh.

— Hej, bablok! — dëgjova zërin e shoferit tjetër, që i foli Markut. — Ç'pati kështu?

Nuk e dëgjova qartë përgjigjen e Markut, që ishte shtrirë poshtë nën makinë. Zëri që i foli, më ngjau si i Isufit dhe, pa e zgjatur, zbrita dhe unë. Ishte vërtet Isufi. U shtri edhe ai aty, pranë Markut, nën motor, dhe të ty u morën për pak kohë me defektin. Kur e rregulluan, Isufi thirri: «Mirupafshim, bablok!» Ai hipi në makinë dhe u nis menjëherë. Pas tij hipa dhe unë, pastaj Marku. Zen Kodra, që nuk kishte lëvizur fare nga kabina, sikur u gjallërua kur na pa ne dhe befasyeti:

— Kush ishte ai shoferi?

— Isufi! — foli unë me zë të lartë. — Isufi!

Zen Kodra vuri lehtësisht buzën në gaz dhe pastaj heshti përsëri. Që nga ai çast ai nuk foli më dhe unë pata kohë të merresha sërish me reportazhin që do të shkruaja për gjigantin tonë të dritës.

STUHI VERE

A, të kujtohet ajo ditë qershori, kur shkoni në fshatin më të largët të krahinës?

Unë isha ulur në njërin cep të karrocërisë së makinës, pranë një burri të heshtur, të veshur me mushama të zezë minatori, ndërsa ti flitje vazhdimisht për njëfarë Felini dhe për filmin e tij të fundit, që e kishe parë në televizor. Ishe përpirë i tëri pas çdo detaji të atij filmi dhe nuk e vije re që unë i ndiqja e menduar të gjitha lëvizjet e tua, ndërsa minatori t'i kishte ngulur sytë e thellë dhe herë pas here kthehej nga unë, sikur donte të më thoshte: «Ç'flet ky djalë?...» Po ne jse. Unë isha e gëzuar që ti erdhe me ne. Të dashuroja, po këtë nuk ta kisha thënë ende. Ndoshta atë ditë qershori unë do të guxoja më në fund ta shqiptoja fjalën «të dua».

Në fillim të gjithë ishin të gëzuar që edhe ti ishe me ne. Edhe Sherifi, përgjegjësi i grupit tonë, që i gëzuar për ardhjen tënde. Të kujtohet si tha?

Dëgjoni, shoqe dhe shokë! — tha ai midis entuziazmit të parë të nisjes sonë. — Prania e një

aktori të ri të talentuar në gjirin e brigadës sonë kulturore, është një ngjarje e rëndësishme...

— Stop, kryetar! — qeshe ti. — Nuk më pëlqejnë fjalët — trëndafila.

Qeshëm të gjithë. Vetëm minatori nuk vuri as buzën në gaz. Ai nuk bënte pjesë në brigadën tonë dhe punën e kishte me ngut. Punonte në hidrocentral dhe kishte marrë një ditë leje të shkonte në fshat për të parë gruan, që një ditë më parë i kishte lindur vajzën e pestë. Ndoshta prandaj ishte i heshtur dhe s'para fliste. Vetëm se herë pas here të shikonte ty, atë kostumin tënd bojë bari, golfin e verdhë dhe diç pëshpëriste me vete. Unë mendoja që ai, sigurisht, kishte ëndërruar për një djalë si ti dhe i vinte keq që e shoqja i kishte lindur përsëri një vajzë tjetër. Ku ta dish...

Makina ecte gjithnjë e më shpejt. Ishte mëngjes. Ti ishe mbështetur prapa kabinës dhe kohë pas kohe përpiqeshe t'i mbushje mendjen Sherifit se regjisor si Felini nuk mund të gjeje në asnjë pikë të rruzullit. Sherifi të dëgjonte i mërzhitur, pastaj papritur tha:

— Pa na lër tani rehat me gjithë atë Felinin tënd. Këndojmë, shokë?

— Këndojmë! — thanë njëzëri disa, si të çli-ruar nga ligjërata jote për Felinin.

— Ç'të këndojmë?

— Këngë.

— Doemos, — tha përsëri Sherifi. — Këndojmë ndonjë këngë popullore. Berti!

Berti mori fizarmonikën dhe në çast dikush

zuri të këndonte: «A kanë ujë ato burime». Ti menjëherë përveshë buzët me përcmim dhe unë ndjeva të skuqesha në fytyrë.

— Stop, Berti! — fole ti. — Stop!

— Përse?

Berti hoqi gishtërinjtë nga tastiera dhe për një copë herë u vendos heshtja.

— Ç'është kjo këngë, — shtrembërove tiparet ti, duke shprehur haptazi mospëlqimin. — Merr diçka nga albumi i Mirel Matiesë.

Berti, që me sa dukej s'dinte asgjë rreth atij albumi, zgjati kokën i hutuar dhe pyeti:

— Çfarë?

— Nga albumi i Mirel Matiesë, — përsërite ti. — E di?

— Jo, — ngriti supet Berti, ndërsa ti e përveshë sërish atë buzën tënde të poshtme, që e kishë ca më të shkurtër nga e sipërmja dhe që mua më ngjante shpesh si një qershizë.

— Hidhe tej, atëherë, atë karakatinë, — i the ti, — ç'e mban kot supeve?

Dikush qeshi nën zë. Sherifi rrudhi fytyrën, sikur të thoshte «është në vete ky?», kurse burri me mushama të zezë mëmëriti mu pranë veshit tim: «Moj vajzë e mirë, teatro bën ky bukurosh?»

Po, xhaxha, desha t'i thosha, po sepse heshta e nuk fola. Toni shpotitës i zërit të tij sikur më solli në vete dhe për një copë herë m'u duk sikur ti nuk ishe më Lestini që njihja. Nuk ishte më ai balli yt i lëmuar, nuk ishin më ata sytë e tu të bukur, që shkëndijonin dritë ngazëllimi nën dy harqet e vetullave të hijshme, po tipare thuajse

krejtësisht të tjera. Atë çast ti kishe dalë nga natyra jote e vërtetë dhe tani po luaje... Po jeta nuk është skenë, paçka se kjo e fundit riprodhon diçka nga jeta. Mua më vinte keq që ti u solle ashtu dhe kurrsesi nuk doja ta pranoja që pikërisht ti i the ato fjalë. Sidoqoftë askush s'e vuri në hesap fjalën tënde. Të gjithë këndonin. Kënga ishte e shtruar dhe jonet e saj shpërndareshin valë-valë nëpër ajrin e freskët të atij mëngjesi qershori. Vetëm ti dhe unë nuk këndonim. Ti ngaqë nuk të pëlqente kënga «A kanë ujë ato burime», kurse unë, ngaqë ty nuk të pëlqenin këngët popullore. Përse vallë?... Papritur unë ndjeva që diçka u shkëput përbrenda meje. Në qiellin e kaltër të mëngjesit, flatrat e dashurisë sime qëndruan një copë herë pezull, me përpëlitje të shqetësuar...

Pastaj, fare papritmas, zuri të binte shi. Një shi i rrallë, i shtruar. Asnjëri nga ne nuk kishte menduar që mund të binte shi. Pak më parë qielli kishte qenë aq i pastër dhe ajri aq i qetë e i tejdukshëm! Ndërsa tani, ato retë e holla si shpend të murmë, që po i qepeshin kupës së qiellit nga perëndimi dhe era që nisi të frynte papritur e me rrëmbim, tregonin se së shpejti do të binte shi me gjyma.

Ne ngritëm jakat dhe disa nga vajzat vendosën mbi kokë shamitë. Vetëm minatori nuk bëri asnjë përcapje të mbrohej nga shiu. Hapësira mbi fushat e korrura, në të dyja anët e udhës, u bë e turbullt dhe e pafund. Stuhi e vërtetë!

— Drithi! — foli aty për aty minatori, me një

zë thujse të fikur, sikur të mos i kishte mjaftuar ajri për të shqiptuar atë fjalë.

— Tani ka rrezik të kalbet drithi në fushë.

Tha këto fjalë, pastaj u ngrit, hoqi mushamanë dhe e hodhi mbi kokën time e të Valmirës. Qe e rëndë dhe mbante erë dheu trazuar me djersë. Unë ngrita paksa njërin cep të saj dhe vështrova fushën e mbuluar nga perdjja e dendur e shiut. Disa fshatarë vraponin për diku me duaj drithi nëpër duar. Në atë peizazh të mjegullt, ata ngjnin me ca figura të çrregullta, që sa venin e bëheshin më të vogla.

— Mbajeni! — tha minatori papritmas, vrenjti në çast vetullat pastaj lëvizi përpara, drejt kabines dhe i ra me grusht përsipër. — Mbaje! Mbaje makinën! — thirri përsëri ai.

— Ç'është, more? — tha shoferi, duke nxjerrë kokën përjashta.

— Drithi, — tha minatori. — A nuk i japim një turr? — na u drejtua pastaj neve, me një buzagaz të lehtë në fytyrën zijoshe të bërë qull.

— Je në vete? — foli dikush. — Ne jemi nisur për tjetër punë.

— Nise, Zyber, nise, — thirri ai, duke i folur në emër shoferit. Po minatori nuk u tërhoq nga e tij.

— O djema, — tha ai. — Buka!

Kaq foli, ose tha diçka më shumë se kaq, po ne nuk dëgjuam nga zhurmërima e rrebeshit. Mua m'u bë sikur atij iu drodh zëri kur shqiptoi fjalën bukë. Ne shikuam sërish nga fusha, pastaj i hodhëm sytë njëri-tjetrit.

— Mirë e ka ky shoku, — tha Valmira. — Driti do të kalbet. Shkojmë në fushë.

— Shkojmë!

— Po, po! — pohuan disa zëra njëherësh. — Urdhër, shoku përgjegjës!

— Shumë mirë, atëherë, — u ngrit mbi të tjerët zëri i Sherifit. — Ktheje makinën në fushë, Zyber!

Si ta priste me padurim këtë urdhër, shoferi e ktheu timonin nga e djathta dhe makina pas pak hyri në një tragë fushe. Për disa çaste hareja e mbuloi brerimin e shiut.

— Hej, hej, — përplase papandehur ti grushtin mbi kabinë. — Ku shkojmë kështu? Ta marrim vesh njëherë.

— Oi, tani i doli gjumi këtij! — u dëgjua e qeshura e njërit.

— Ç'keni, more? — nxori përsëri kokën nga kabina shoferi.

— Ktheje makinën, — rënkove ti. — Ku vemi kështu?

— Në fushë, ore. Akoma ti?

— Si, o, në fushë?! Nuk e shihni ç'bëhet?...

— Shiko se mos të qullet kostumi, artist, — qeshi shoferi.

Pasuan disa të qeshura njëherësh, ndërsa ti mbete me një shprehje hutimi në fytyrë, sikur të dhimbsej vetja, sikur kishe merak se mos të qullej kostumi. Oh, sa keq. Atë kohë pyeta veten: Ç'gjë kisha dashuruar te ti? Aktorin? Jo. Unë dua njeriun. Dashurinë në stuhi...

— Vjollca! — më fole ti. — Zbresim.

Nuk bëra zë. Nuk doja as ta mendoja një gjë të tillë.

— Vjollca!

Përsëri nuk t'u përgjigja. Më vinte turp dhe nuk mund të flitja. Ti atëherë u ktheve nga Berti.

— Berti!...

Por edhe ai nuk foli. Sherifi seç tha diçka për ty dhe për Felinin tënd, pastaj i thirri shoferit:

— Nise, Zyber, nise!

— Prit, prit! Unë po zbres. Nuk kam ndër mend... — Zëri yt nuk u dëgjua gjer në fund. E mbyti rrebeshi i shiut. Makina u nis drejt duajve të drithit, ndërsa ti vrapove e humbe nën degët e një shelgu buzë kanalit të fushës. Të kujtohet?... Pastaj ti dole që andej. Erdhe i qullur edhe ti drejt duajve të drithit.

KRONIKË E NJË NGJARJEJE

I

Një ditë maji të vitit 1942, aty afër drekës, në një rrugë të ngushtë të qytetit, u dëgjua papritmas një krismë. Njerëzit që kalonin aty atë çast, ndalën, po nuk e panë as njeriun që qëlloi, as kundër kujt qëlloi. Krisma erdhi diku nga brenda një rropullie shtëpish të vjetra, të cilat ngriheshin ngjitur me rrugën, në anë të saj. Për një copë herë nuk u dëgjua asnjë zë, asnjë thirrje, asnjë shkrepimë vaji. Por, me gjithë këtë kyçje, njerëzit që ishin mësuar tashmë me luftën, e kujtuan edhe këtë krismë si një pjesëz të saj. Atentat, mendoi me vete një gjimnazist me syze, që u ndodh aty pranë kur u dëgjua krisma. Sigurisht, ata të njësitit gueril të qytetit ia kishin mbyllur një herë e përgjithmonë kamaren ndonjë spiuni të fëlliqur, ose... Ai ndjeu papritmas të rrëqethej. Para një ore ai kishte parë një djalosh që kërcente murin atje, pranë Kishës së Madhe, ndërsa prapa e ndiqnin dy karabinierë. Djaloshi mbante një revole në dorë...

— Ç'është, ç'është? — thirri një njeri, gosteku i sahatit të të cilit bënte një hark të vogël mbi barkun paksa të kërcyer të tij. Ai shtyu me bërryla sa majtas-djathtas dhe pas pak u gjend mu në mes të turmës kureshtare. — Ç'ndodhi këtu?

— Një dreq e merr vesh, mor zotni Shazivar! — tha gjimnazisti që quhej Rami. — Unë po ecja rrugës, kur dëgjova krismën...

— Mbase kanë vrarë ndonjë spiun, — ia priti aty për aty një zë nga turma. — Edhe para dy muajsh pikërisht këtu vranë një tradhtar me damkë.

— Avash...

— Para një ore, unë pashë një djalë të ri që kërceu murin atje, afër Kishës së Madhe, — shtoi ngadalë gjimnazisti. — Ai kishte revole në dorë dhe prapa e ndiqnin dy karabinierë të mbytur në djersë.

Asnjeri nuk foli. Pas pak nga oborri i shtëpive të vjetra erdhi një klithje e mbytur, pastaj në pragun e portës u dha papritur një burrë shtatgjatë, i veshur me xhamadan e me qeleshe të bardhë në kokë. Turma e njerëzve e vështroi një çast atë, po nuk i kushtoi dhe aq rëndësi. Pamja e burrit me xhamadan u la përshtypjen e njeriut pak a shumë të ngeshëm, i cili kishte shkuar kushedi përse në ndonjërin nga kthinat e asaj rropullie shtëpish, prej nga doli disi i shqetësuar, pa pasur pikën e dëshirës të merrej me shkakun e krismës.

— Çfarë ndodhi, o Jashar? — e pyeti dikush burrin me xhamadan.

— Ky nuk u përgjigj. Ngriti supet dhe shkoi tutje, ngadalë-ngadalë.

— Turma zuri ta humbiste disi durimin, po me-

gjithatë asnjëri nuk lëvizi nga vendi. Grumbulli i njerëzve kureshtarë sa vinte po rritej dhe vetëm kur njëri nga turma mori guximin e hyri brenda, atëherë pak a shumë u mor vesh e vërteta e asaj krisme. Dikush e pyeti atë kur doli te pragu.

— Jashar Delia ka shtirë kundër të vëllait... U grindën e u grindën, shanë njëri-tjetrin dhe... — fjalët e fundit nuk u dëgjuan. Turmën e mbërtheu në çast pështjellimi. — I vëllai donte të merrte për grua një katolike dhe Jashari...

— Pupupu, u prish dynjaja, u prish, — tha dhe ndukte faqet një burrë hollak nga fytyra. — Allahu na ruajtë. Pupupu...

— Ta merr mendja, kështu do të ndodhë përherë, kur njeriut i merr koka erë. Pse, punë është kjo? — buçiti zëri i burrit me qostek, që quhej Shazivar.

— Burrëria nuk tregohet këtu, — murmuriti më shumë sesa foli gjimnazisti.

— Posi, posi. Nuk kanë vdekur akoma burrat që e bëjnë zap këtë dynja, jo. Si kujtuat ju? Hë, më ia lumsha! Njerëz si ai ia tundin mirë kokrrat atyre që u merr koka tym. Hahahaha...

Njeriu që i tha këto fjalë, thërriste e shkumbëzonte. Ishte përsëri Shazivar Gropa. Mbiemri i tij i vërtetë që Guri, po dikush ia kishte ngjitur nofkën «Gropa» dhe ai, qysh kur s'mbahej mend, thirrej Shazivar Gropa. Ishte një burrë i bëshëm rreth të pesëdhjetave, ndoshta dhe më pak, dhe puna që bënte nuk dihej. Qe i pranishëm kudo dhe kurdoherë ku kishte grumbull njerëzish. Nga zëri dukej trim, por armën gjer në atë çast s'mbahej mend

ta kishte zbrazur ndonjëherë as për mirë, as për keq. Ndërkohë, për «trimërinë» dhe besën e tij ishlame, hiqej sikur s'të falte fijen e flokut. Me kasketën paksa të shtrembër mbi kokë dhe me xhaketën që po i rrëshqiste nga supi përgjatë krahut të majtë, ai thërriste gjithnjë i ekzaltuar, duke ngritur e tundur lart gishtin tregues të dorës së djathtë me një gjest të dukshëm kërcënimi. Ashtu ngjante sikur po e paralajmëronte turmën, që këtej e tutje të kishte mendjen dhe të mos e lejonte veten t'i merrte koka erë, sepse, përndryshe, do ta pësonte si ai që hëngri sot plumbin në lule të ballit.

Njerëzit e dëgjuan një çast atë në heshtje, po nuk ia ushqyen dhe aq mendimet. Secili sipas mënyrës së vet, e ndjeu peshën e egër të kimit t'ia shtypte kraharorin dhe disa prej tyre ikën pa thënë asnjë fjalë. Ata që mbetën aty, vazhduan bisedën.

— E tmerrshme, për nder! O zot i madh, ç'po na shohin sytë dhe ç'po na dëgjojnë veshët! Për një..

— Po si ndodhi? — pyeti dikush që sapo u afrua, me një zë që i dridhej.

— E kush dreqi e di si ndodhi, — ia priti aty për aty Shazivari, duke thirrur me të madhe, aq sa ta dëgjonin të gjithë. — Puna është se ndodhi.

— Po kush qëlloi, — pyeti përsëri zëri që dridhej, duke shikuar Shazivar Gropën sipër kokës.

— A... Jashar Delia! — thirri sërish Shazivari.

— Jashar Delia?! Ai kasapi te Furra e Belikut?...

— Po.

— Je në vete? Jo, s'ma ha mendja ta ketë bërë

këtë gjë Jashari. Ai është burrë i mirë, i butë si një dele.

— Hahaha, — qeshi papritmas Shazivari, kas-keta e të cilit tani qe shtrembëruar aq keq, sa streha e saj kishte shkuar gati sipër veshit të djathtë. — Ama, fjalë të bukur që na the, or ti. E dëgjuat ju këtë trimin? Po pse, mor, — iu kërcënua burrit që foli, — ti kujton se këtë punë e bëjnë burrecët, a? Jo, mor mik, jo, nuk e bëjnë burrecët, po burrat. Burrat! Ta them unë ty, unë Shazivari, që e di fort mirë këtë gjë dhe s'e luan as topi.

Turma heshti për një copë herë. Nga porta e hapur e shtëpive prej nga kishte ardhur krisma, doli një djalë i ri, i prishur në fytyrë. Ai shikoi njëherë sa majtas-djathtas, pastaj mori me nxitim përpjetë rrugës. Ishte Zija Dini, një shok i ngushtë i të vrrarit. Ndërkaq turmës iu afrua një burrë truppakët, me kapelë republikë në kokë e me një shprehje hutimi në fytyrë. Nën sqetullën e tij të djathtë i dukej kopertina e trashë e një libri, titulli i të cilit nuk mund të lexohej qartë, me përjashtim të fjalës së parë dhe të fundit: «Tutti... amore».

— Ju lutem, zotëri, — foli ai, duke iu drejtuar gjimnazistit. — Ç'ka ngjarë këtu?

— E përbindshme, — u kthye nga ai fytyra si e enjtur nga habia e gjimnazistit. — Ah, zoti Ernest, ju qenkeni!?

— Ju lutem, — tha sërish burri që quhej Ernest. — Çfarë ka ndodhur këtu?

— Pse, nuk e ke marrë vesh akoma ti, zotrote? — iu drejtua që atje tej Shazivari.

— Përderisa pyes... — hapi buzët ngadalë, me ngathësi, Ernesti.

— Qëlloi me kobure vëllai vëllanë, — ia priti shkurt Shazivari.

— Si, si thatë?

— Thuaja ti këtij babaxhanit, — iu drejtua gjimnazistit Shazivar Gropa. — Thuaja, se nuk e paska marrë vesh akoma...

— Po pse?

— Pse, pse... — thirri Shazivari i nxehur. — Sepse deshi të merrte për grua një nga ato... Ptu, jazëk i qoftë, — pështyu përtokë, Shazivari.

Burri me kapelë republikë të vjetruar, të le-rosur anash, nuk mori vesh asgjë dhe ngriti sytë e tij të hutuar. Qe një fytyrë e fishkur dhe tërë pluhur.

— Deshi të merrte për grua një... ptu, me nder, një... katolike. More vesh tashti?

Burri me kapelë republikë u rruhdh.

Shazivar Gropa përveshi buzët me një gjest përçmimi ndaj tjetrit. Zoti Ernest, që ishte nëpunës i vjetër i bibliotekës së qytetit, u prek në sedër nga sjellja e vrazhdë e Shazivarit. U mat të fliste, po sepse hoqi dorë. Iu kujtua në çast që kjo ngjarje nuk qe e para që dëgjonte, pastaj ky njeri i fantaksur, me atë kasketë të shtrembër mbi kokë... Ai u përqeth në shtat dhe iku duke mër-mëritur me vete: «O perëndi, ç'njerëz!» Shtrengoi nën sqetull librin me kopertinë të trashë, pastaj humbi pas një kthese. Në rrugë u dëgjua bilbili i një milici. Njerëzit pastaj u shpërndanë dhe pas disa çastesh rruga mbeti përsëri ashtu siç kishte

qenë, e heshtur, mospërfillëse, me ato dyqanet e vjetra që shtriheshin ngjitur pas njëri-tjetrit...

... Për ca kohë, nën peshën e ngjarjeve të mëdha të luftës, pastaj të çlirimit, njerëzit e asaj rruge dhe gjithë qyteti e harruan disi atë ngjarje. Më pas, me kalimin e viteve, ajo erdhi e u kthye në një legjendë. Megjithatë, kur më vonë ndodhi diçka që kishte lidhje me ngjarjen, ajo u zhvesh përnjëherë nga petku i legjendës dhe u tregua sërish, ashtu siç kishte ndodhur dikur.

II

— Natën e mirë, Vali!

— Natën e mirë, Mark!

— Mirupafshim!

Ajo mbeti vetëm për vetëm me Markun dhe për një çast sepse u drôdh. Qe një ndjesi më tepër e ëmbël, kalimtare, që i erdhi si një ndriçim i beftë flake në mjegullën e shqetësimit. Një çast më vonë ajo e ndjeu atë fare pranë saj, pastaj dorën e tij që e çiku lehtësisht në krah me një gjest intim.

— Vali! — tha Marku.

Ajo ngriti sytë nga ai dhe psherëtiu lehtë.

Ishte ora shtatë e mbrëmjes. Qyteti ndriste gjithandej nga dritat dhe ajri i dendur kundërmonterë të këndshme bliri. Rrugët ishin plot me njerëz, si asnjëherë tjetër ndoshta. Kështu i dukej Markut. Gjithçka rreth e përçark fliste për një përtëritje të ëmbël.

Marku mori frymë thellë.

— Javash! — qeshi Vali, që e ndjeu veten shpejt të lehtësuar nga nata e freskët dhe kundërmimi i ajrit. — Mos kërkon ta thithësh gjithë ajrin për vete?

— Gabohesh, doktoreshë! — ia priti Marku me një seriozitet të shtirur. — Mendova vetëm të pastroja pak mushkëritë nga avujt e eterit.

Ata të dy qeshën. Porsa kishin dalë nga spitali. Vali ishte mjeke e re stazhiere, kurse Marku kishte pak më shumë se dy vjet që ishte specializuar për kirurgji. Tri orë më parë kishte bërë me sukses një operacion të vështirë dhe për këtë shkak ndihej tepër i gëzuar.

— Dhe i pastrove? — Vali e shikoi me cep të syrit.

— Akoma jo mirë.

— Mos e ndien veten si të dehur?

— Në një pikëpamje, e ndiej veten vërtet të dehur, — pohoi kirurgu i ri, — dhe jo vetëm sepse operacioni shkoi me sukses, por edhe sepse asistenca e doktor Ramiut qe e mrekullueshme.

— Natyrisht, — tha Vali, — doktor Ramiu ka përvojë të madhe.

— Nuk e kam fjalën vetëm aty, Vali!

— Po ku?

— Te njeriu.

— Si mjek Ramiu është modeli ku do të dëshiroja të arrija, — foli Vali me një ton gati ëndërrues. Sa i tha ato fjalë, ajo ndjeu të skuqej përnjëherë në fytyrë.

— Po pse, si të duket si njeri?

— Si njeri nuk mund të them gjë. Nuk e njoh akoma mirë.

— Edhe si njeri, është po aq i mirë, — shtoi Marku. — Madje do të thosha, si njeri... E di, Vali? Sot, kur e pa të sëmurin që operuam dhe pastaj i hodhi një sy kartelës së tij, papritur picërroi sytë disa herë dhe u shqetësua. Unë e vura re përnjëherë atë ndryshim. «Doktor, — i thashë, — mos nuk e ndieni veten mirë?» «Jo, jo, s'kam gjë — tha ai. — Më vonë... Tani të mos humbasim asnjë minutë kohë. Përgatitemi. S'pret puna... nxitohemi». Pas operimit më tha: «Dëgjo, Mark! Ngandonjëherë në jetë ndodhin ca gjëra të çuditshme. Kur isha i ri, doja shumë një vajzë. Edhe ajo më donte po kaq shumë, po një xhaxha i saj... bëri çmos dhe na ndau... Xhaxhai është ky i sëmuri që sapo operuam.»

Për disa çaste ata të dy heshtën. Rruga ishte plot me njerëz dhe midis zhurmës së makinave u shfaq zinxhiri i disa veturave që nxitonin njëra pas tjetrës, duke hedhur e shpërndarë ca shirita të mëdhej drite të verdhë. Pas shkëlqimit të tyre farfuritës, një burrë i moshuar, i kërrusur, me bastun në dorë, diç u fliste ca të rinjve mu në mes të rrugës, ndërsa këta talleshin e gajaseshin me të. Ishte Shazivar Gropa. Marku kujtoi recetat për çajra që shpërndante ai gjithandej gjoja për forcimin e rrënjëve të flokëve, pastaj u kthye nga Vali.

— Mark! — foli ajo e menduar. — Natën e mirë!

— Prit, Vali! — u shkund Marku. — Po të përcjell.

— Mos vonohesh...

— Jo, kam kohë. Sa të ha darkën, do të kthe-

hem menjëherë në spital. Duhet ta shikoj edhe një herë të operuarin.

Ata morën kthesën nga e djathta dhe për një copë herë ecën përkrah njëri-tjetrit, pa folur asnjë fjalë. Pastaj Marku i hodhi Valit dorën mbi supe dhe ajo u drodh lehtë. Rrugica nëpër të cilën ecnin, nuk kishte atë ndriçimin farfuritës të qytetit, po kjo nuk i shqetësoi aspak. Përkundrazi, sikur e ndienin veten më të qetë ashtu, të kredhur midis gjysmerrësirës.

— Vali! — tha Marku me një zë të tillë, thujse po bëhej gati të vraponte. Po entuziazmi i tij i parë u tret shpejt dhe ai, pasi buzëqeshi një grimë, shtoi: — E di se si më duket nganjëherë? Sikur ne të dy ia kemi grabitur dikujt dashurinë.

— Pse?

— Po ja, fshihemi nëpër rrugica, ose...

— Po kjo është rrugica që të shpie në shtëpinë time.

— Sidoqoftë, mua më duket sikur i vidhemi vështrimit të njerëzve, — tha Marku.

— Jo, pse?

— Vali! Nuk duhet ta zgjatim më, duhet të fejohemi.

Vali heshti dhe uli kokën përdhe. E provoi përsëri atë ndjenjën e parë, kur mbeti vetëm për vetëm me Markun. «Unë e kam fajin, — murmuriti. — S'duhej ta kisha lënë të më përcillte.»

— Pse hesht, Vali?

Në tonin e zërit të Markut u ndie atë çast një notë revolte. Sa herë që ai i përmendte fejesën, ajo sikur prishej në fytyrë dhe në çast bëhej aq e

heshtur dhe e largët. Ngandonjëherë ai mendonte se mos Vali nuk i besonte ende dhe në këto çaste inatosej keq me të, por e përmbante veten. Në raste të tjera atij i shkrepnin në kokë ca dyshime...

— Fol, Vali! — tha përsëri Marku. — Cili është shkakun që nuk do?

— Ku ta di unë.. Nuk kam qejf të flasim për fejesën. — Heshti papritur. Zemra iu përpëliti dhe iu bë sikur do t'i shpërthente kraharorin e do t'i dilte përjashta.

— Nuk është mirë kështu, kjo s'ka logjikë... — tha i prekur Marku. — Ti po sillesh si një çupë akoma e parritur mirë.

— Mbase, — belbëzoi ajo.

— Vali! — E kapi lehtë për krahu. — Ka ardhur koha të shpjgohesh, kupton?

Ajo uli kokën dhe ashtu bëri disa hapa përpara. Dukej e dërrmuar. T'ia thoshte si qëndronte puna? «Duhet t'ia them patjetër, s'kam ç'bëj, — tha ajo me vete. — Deri tani ia kam fshehur, po më tej nuk bëj mirë. Duhet t'ia them...»

— Hë pra, fol! — ngriti paksa zërin Marku.

Vali e ndjeu veten ngushtë. E kuptoi që tani s'kishte më nga t'ia mbante. Ose duhej të fliste, ose duhej të mohonte dashurinë e saj. Me një fjalë, t'u jepte shqelmin të gjithave një herë e mirë.

— Mark! — ajo u kthye gati me vërtik nga ai dhe e vështroi drejt në sy. — Unë të dua, Mark! Të dua shumë, por... Ti duhet të më kesh kuptuar që unë... Ne të dy nuk mund të fejohejmë. Së paku, tani për tani, ose... kurrë.

Marku vuri re që ajo e ktheu kokën mënjanë, si për të fshehur lotët.

— Ti ndoshta do të të duket e çuditshme, po kështu është. Ne të dy nuk mund të fejojemi pikërisht sepse ti e ke emrin Mark.

— Si?! — Marku ndjeu në çast një trullfosje nga ajo që dëgjo. — Je në vete? E kupton ç'po thua, apo tallesh?

— E kam me gjithë mend, — tha me zë të ulët Vali.

Marku heshti një grimë, pastaj, papritur ia dhë të qeshurit.

— Oh, s'e dija që paske kaq humor. E bukur, me tërë mend e bukur.

— Mark! — foli e lënduar Vali. — Unë nuk tallem. Nuk e di, por...

— Por?

— Ti nuk më njeh akoma mirë, Mark!

— Me sa duket, nuk të paskam njohur me gjithë mend, — pranoi ai, kësaj radhe serioz. — Po të më thoshin që në vitin një mijë e nëntëqind e gjashtëdhjetë e shtatë, një vajzë e re, aq më tepër një mjeke, ruan akoma mendime të tilla, do të më dukej paradoks... Një njeri me hallkë në hundë...

— Nuk është puna aty, — kundërshtoi Vali. — Unë nuk jam ndonjë vajzë fanatike...

— Po si ta kuptoj këtë atëherë?

— E njeh ti babanë tim?

— Besoj se e njoh...

— Nuk e njeh mirë. Dëgjo, atëherë. — Vali mori njëherë frymë thellë. — E di ti që babai im dikur është grindur me të vëllanë dhe e ka vrarë

vetëm e vetëm sepse ai dashuroi dhe donte të mar-
tohej me një katolike?

Në fytyrën vezake, të lëmuar të Markut bëri
vend një shprehje habie, që erdhi duke u rritur.

— Si?!

— Po, kështu ka ndodhur.

— S'e dija, — belbëzoi Marku. — Dhe ti ke frikë
se mos kjo histori përsëritet?

— Do të ishte budallallëk ta mendoja një gjë
të tillë. Duhet të më kuptosh, dreqi e mori, — u
inatos papandehur Vali. — Unë s'dua në asnjë më-
nyrë që atij t'i kujtohet sadopak e kaluara. Duke
pranuar fejesën, si të thuash, unë do t'ia kujtoj
ndofta atë të kaluar, kupton? Ndërsa unë s'dua që
atij t'i lëndohet sadopak plaga e rëndë, që i ka zënë
kore. Në njëfarë mënyre, unë e kam frikë atë.

Marku nuk foli për dy-tri minuta. E kuptoi që
Vali kishte deri-diku të drejtë, por, nga ana tjetër,
në mendimin e saj ai vuri re diçka të vjetër dhe të
papranueshme. Si nuk e kishte njohur më parë
Valin? Atë çast ai ndjeu shijen e hidhur të zhgë-
njimit dhe u mat të ikte, po nuk mundi pa i thënë
asaj edhe disa fjalë:

— Dhe për këtë duhet të sakrifikosh dashurinë?
— pyeti.

— Jo. Mbase duhet të presim. Mbase tashti për
tashti është akoma shpejt. Ku ta di unë... E kam
shumë të vështirë. Mbase nuk duhet...

— E qartë, e qartë, — tha i inatosur Marku. —
Ti ruan akoma në mendje diçka nga ai babai yt i
dikurshëm.

— Gabohesh, Mark!

— Aspak. Ti kërkon ta zhveshësh babanë tënd nga e sotmja. Ti kërkon që ai të jetojë edhe sot me të kaluarën. Më fal, po ti qenke një vajzë e vjetër, më e vjetër ndoshta se ajo ngjarja e babait tënd. Tungjatjeta!

— Mark!

Ai ktheu shpinën dhe iku. Vali mbeti një hop si e trullësuar. Nata ishte e butë dhe me hënë të plotë. Brenda një çasti Vali kujtoi se midis saj dhe Markut rrëshqiti një fjollë ere që ia ftohu për një copë herë gjymtyrët. Ajo fjollë ere e mprehtë iu duk se i erdhi nga diku larg, megjithatë erdhi aty, midis tyre. Ajo qëndroi edhe për ca çaste pa lëvizur, me sytë andej nga po ikte Marku. Kur ai i humbi nga sytë, ajo ndjeu në çast sikur iu shkëput diçka nga kraharori dhe thirri:

— Mark! Mark!

Dhe vrapoi pas tij.

III

Të ftuarit vinin njëri pas tjetrit. Në oborrit e gjerë të shtëpisë, me ca pjergulla rrushi, degët e të cilave kishin sajuar përsipër një tendë të gjelbëruar, ishin rreshtuar tryezat. Kishte shumë të ftuar, aq sa nuk mbahej mend të kishte pasur në ndonjë dasmë tjetër gjatë këtyre viteve të fundit. Njerëzit e shtëpisë nxitonin sa andej-këtej, ua kthenin urimin të ftuarve gati mekanikisht, pastaj zhdukeshin diku, për të dalë pas pak përsëri të ngarkuar me ndonjë punë. Nëpër muret që e rrethonin

ende oborrin e shtëpisë së vjetër dykatëshe me atë çardakun e madh përpara, kishin hipur ca të rinj, që ndiqnin dasmën të ngeshëm. Djemtë shikonin burrat dhe mendonin burrërinë e vet, vajzat shikonin nusen dhe ëndërronin nusërinë e vet. Vali rrezatonte kënaqësi. Qe veshur me një fustan të bardhë të shkurtër, ndërsa në kokë, nën dritën llamburitëse të llambave që vareshin sipër, midis gjetheve të pjergullës, i fekste një trëndafil i vogël. Herë-herë ajo shikonte andej nga kreu i tryezave dhe vinte lehtëzi buzën në gaz e lumtur. Nga pala e dhëndrit kishin ardhur dy gra të veshura thjesht e bukur, një vajzë e re dhe dy burra. Midis tyre edhe Marku. Vali e vështronte atë me bisht të syrit dhe ashtu dukej sikur i thoshte: «Nuk e prisja. Bëre mirë që erdhe. Po babanë e takove?...» Ndërkohë Marku i hidhte herë-herë ndonjë vështrim të ngrohtë përkëdhelës sikur të mos e kishte parë prej kohësh. Të ftuarit merreshin me njëri-tjetrin.

— Hajde, gëzuar! — uronin ata. — Vajza të trashëgohet!

— Gëzuar! Qofshin të lumtur!

Gotat tringëllinin duke shpërndarë gjithandej ca tinguj të këndshëm nazikë.

— Shumë interesante, — i thoshte një burrë i shogët, rreth të pesëdhjetave, atij që kishte në krah. — Unë për vete kam ngrënë sa e sa dasma, po si kjo e sotmja nuk më ka qëlluar ndonjëherë. Shumë interesante, për nder. Interesante gjer në habi.

— Përse? — tha tjetri dhe u kthye i tëri nga ai.

— E shikon Jasharin? Unë kam qenë vetë aty...
Ai... Ç'ta kujtojmë. Më mirë le të gëzohemi.

U ngrit më këmbë një djalosh dhe orkestra
mori një këngë tjetër dasme. Djaloshi zuri të kë-
ndonte.

*... Kur më del në derë,
shtatin si qemer...*

Vali e ndiqte e gëzuar, por edhe me njëfarë
shqetësimi gjithë atë shfaqje të këndshme, që
ishite dasma e saj. E çuditshme. Babai ende s'e
kishte ngritur gotën e parë. Në fytyrën e tij të
ashpër endej një buzëqeshje, që asaj iu duk tepër
e brishtë dhe e largët. Pse rri ashtu, mendoi Vali.
Mos i është kujtuar sërish ajo ndodhi?...

Drita buronte me bollëk që nga sipër dhe ajo
u përpoq ta shikonte në sy të atin. Deshi ta ndilte
me gazin e asaj mbrëmjeje dhe, kur sapo i buzë-
qeshi, dikush thirri me zë të lartë:

— O Jashar Delia!...

Të ftuarit ngritën sytë, vështruan burrin e
shokët që po bëhej gati me sa dukej të uronte dhe
ata morën gotat në duar.

Jashar Delia sepse u drodh.

— O Jashar Delia! — thirri përsëri burri i sho-
gët, që, me sa dukej, i formuloi më në fund fjalët
që do të thoshte për urim. — Ta pimë një gotë për
shëndetin tënd. Vajza të trashëgohet me djem e me
çupa të mbara! E bëre si burrat!...

— Me fund! — u hodh e tha një tjetër. — Me

fund dhe pastaj të këndojmë të gjithë së bashku një këngë.

Jashari mori gotën dhe e ngriti. Fytyrën e tij e pushtoi një dritëz ngazëllimi. Gotat tringëllinë, ndër-sa nga lart buronte e buronte dritë e ngrohtë.

Vali shkëlqente nga lumturia. Edhe Marku kish-te marrë nga shkëlqimi i saj.

Gëzuar, miq e shokë! — tha Jashar Delia, me një ndriçim të çuditshëm në sy.

VËLLEZËRIT BICAJ SHOHIN DRITË

1.

Një breshëri e shkurtër automatiku, pastaj tri-katër krisma të vetmuara pushkësh. Plumbat vërshëlyen një çast sipër, mbi kokat e tyre, çapëlyen njëra pas tjetrës gjethet e gështenjave, u përplasën diku pas trungjeve duke i gërvishtur ato me ashpërsi, pastaj ra heshtja. Një heshtje tinzare, e mundimshme, gjatë së cilës pylli i gështenjave ngjau sikur humbi gjithçka nga gjallesa e tij, sikur u fundos në një boshllëk të thellë, të errët e të ftoh-të. Asgjë nuk lëvizte, asgjë nuk pipëtinte më.

— Piro!...

Rasim Pajos nuk i doli zë nga gryka. Qe më tepër një thirrje që mbeti brenda për brenda vetes së tij, në fillim si një habi, pastaj si një dhembje. Lëmshi që solli dhembja, iu ngjit nxitimthi lart, në grykë dhe ai nuk mundi të fliste. Vetëm se i shikoi një hop shokët me një shprehje të tillë në fytyrë, sikur atë çast dikush ta kishte goditur pra-pa kokës me ndonjë send të fortë.

— Piro!...

Përsëri heshtje. Përsëri thirrja që e brendshme. Asnjeri nuk foli.

— E vranë Piron, Kristo! — foli më në fund Rasimi, me një zë të ngashëryer. — E vranë.

— Kush tha që e vranë? — tha Kristoja.

— Ata. Ata...

— Hesht! Mos ndill të keqen.

— Piro!... — thirri me të gjithë zërin Rasimi. — Piro!...

Nuk u përgjigj njeri. Jehona e zërit u tret pas pak midis drurëve të pyllit të lagur nga shirat e vjeshtës. Tri plumba automatiku sharruan një degë gështenje, diku në të majtë të tyre. Dega e njomë u rrëzua përtokë.

Ata kishin qëndruar mbi një ledh, ndanë një trungu tërë gunga dhe as që ua vunë veshin kris-mavë dhe degës së gështenjës që kërciti e u lëshua poshtë me një tingull të trishtë. Ishin gjithsej katër veta, të armatosur secili me nga një pushkë. Një forcë e pakuptueshme i mbante të mbërthyer aty, ndanë trungut, pa mundur të bënin asnjë hap, as këtej as andej.

Disa çaste më parë kishin qenë pesë veta, po njëri prej tyre, papritur, kishte mbetur diku tutje, mes drurëve të pyllit. Qe plagosur apo ishte vranë? Po të jetë plagosur, mendoi me vete Rasimi, do të dëgjohej pa derman belgjiku i tij ose naganti, kurse ai hesht, hesht...

Rasimi nuk i dha fund atij mendimi. U drodh dhe për një çast, aq sa zgjat krisma e një pushke, iu bë sikur dëgjoji atë të qeshurën e shkuqdesur të Piros, që ia shtoi edhe më shumë dhembjen.

«Ky pyll i heshtur nuk më pëlqeka. A nuk e zgjojmë një çikëz, o Rasim?»

«E zgjojmë, shoku Piro! Lufta po mbaron.»

«Jo, lufta nuk mbaron. Megjithatë, hëpërhë, le ta zgjojmë këtë pyll të heshtur, — pati qeshur Piroja. Vuri pëllëmbët e duarve rreth gojës dhe nisi të fishkëllente. Një mori tingujsh të ëmbël u përhapën nëpër pyll. Nga ishin e nga s'ishin, të fshehur midis gjetheve, zogjtë u zgjuan dhe zunë të cicërinin. Cër, cër, cër, cër...

«E shihni?»

Ata qeshën. Më shumë qeshi Piroja. Atë mëngjes, ata ishin nisur nga qyteti për në Kam, ku të nesërmen do të krijoheshin batalioni i rinisë së krahinës. Duke ecur njëri pas tjetrit, përmes trugjeve të gështenjave, mbi shtrojën e butë të gjetheve, Piroja i tha Rasimit: «Ti je i ri, Rasim! Shumë i ri. Është fat i mirë që, ashtu si tani, edhe pas çlirimit, ju djelmoshat, do t'i jepni atdheut rininë tuaj.»

«Oh, edhe ju, shoku Piro, jeni i ri. Njëzet e shtatë vjeç.»

«Atëherë akoma më mirë», qeshi Piroja.

«Shoku Piro!...»

Fjala i mbeti në buzë. Papandehur dikush kishte thirrur «ndal» dhe ata qëndruan në vend. Njëgind hapa më tutje, ndofta dhe më afër, ata dalluan brenda një çasti disa helmëta, një, dy qeleshe dhe disa tyta armësh, që dilnin nga një shteg drizash të dendura.

— Tërhiquni me zjarr! — foli shpejt e shpejt Kristo Dhima.

Ata u shpërndanë në çast. Zjarri qe i menjëhershëm nga të dyja anët. Befasia ua turbulloi disi mendjen në fillim, po pas breshërive të para ata e morën veten shpejt, u kujtuan që në darkë duhej të ishin medoemos në Kam, prandaj duhej të mënjanonin me çdo kusht përpjekjen. Ky ishte dhe urdhri i Qarkorit të Partisë. Kështu, ata u tërhoqën me shpejtësi njëri pas tjetrit, po pas kishte mbetur Piroja. Asnjëri prej tyre nuk e mendonte që pikërisht ai të mbetej. Tani, që të katër ata heshtnin me vështrimin qepur atje ku kishte mbetur ai. Brenda më pak se një çerek ore, dukej sikur ata qenë hequr e nxirë aq keq në fytyrë, sa, po t'i shihje atë çast, ngjanin gati si të moshuar. Po me përjashtim të njërit, Kristo Dhimës, që ishte rreth të dyzetave, tre të tjerët qenë fare të rinj. Më i riu fare ishte Rasimi, tetëmbëdhjetë vjeç.

— E pe Piron, Pano? — pyeti ai më i vjetri partizamin që quhej Pano.

Ky kishte qëndruar ndenjtur pranë trungut dhe me pëllëmbën e dorës mbante krahun e majtë që dukej se i dhembte shumë. Xhaketa e tij kishte një njollë të kuqe sa një gjethe mani në krah.

Dhjetë minuta më parë ai qe përpjekur ta tërhiqte trupin e shokut të vranë (Panoja ishte i vetmi që besonte se Piroja qe vranë, ndonëse këtë nuk e kishte thënë shkoqur deri atë çast), po një breshëri e gjatë automatiku nuk e kishte lënë të afrohej dhe pastaj një plumb e kishte marrë shkarazi në krahun e majtë.

— E pashë, — tha mengadalë partizani i plagosur, — kishte rënë përmbys dhe s'bënte zë.

— Vërtet?! — u kthye nga ai Nexhati, që nuk deshi t'u besonte fare atyre fjalëve.

— Vërtet.

— Nuk është e mundur...

Për një copë herë zotëroi përsëri heshtja. Die-lli në perëndim i kishte përskuqur gjethet e gështenjave dhe një fjollë ere i përkundte ato lehtë.

— Ç'presim akoma, Kristo? — tha Rasimi i brengosur, me një zë ku ndihej qartë padurimi i tij. — Unë po shkoj.

— Ku? — pyeti disi i hutuar Kristoja.

— Te Piroja!

— Jo, — ia preu shkurt tjetri. — Nuk do të shkosh.

— E pse të mos shkoj?

Kristo Dhima nuk foli. Dhe Rasimi, pa e kuptuar as vetë pse, nuk lëvizi nga vendi. U duk she-shit që ai këtë e bëri me mundim të madh.

— Kristo! — foli përsëri pas pak Rasimi. — Pse të mos shkoj unë?

— Rri këtu, mor bir! — foli Kristoja qetë. — Nuk duhet.

— Po pse, sipas teje duhet ta lëmë Piron në thonjtë e nemceve, a?

Kristo Dhima u gëlltit me vështirësi. Fikthi tij i madh u ngrit dhe u ul poshtë me një shqetësim të dukshëm.

— Kurrë, — tha pas pak ai, — kurrë! Nuk tha kush që ta lëmë në duart e nemceve e të atyre larove që u rrëfejnë shtigjet. Për gjakun e shokëve, gjallë ose vdekur, Piron do ta marrim. Piroja është yni, por... — Papritmas u dëgjua një krismë pushke

dhe ata ngritën veshët. Plumbi vërshëlleu përmes gjetheve dhe brenda një çasti ngjau sikur u ngul në trungun e një druri aty pranë. Nuk qe krisma e belgjikut të Piros. Veçanërisht Rasimi e kujtoi këtë me dhembje.

— Presim dhe pak sa të erret. Nuk duhet të vritemi. Sonte në darkë duhet të jemi patjetër në Kam.

Ai shikoi një grimë herë në sy Rasimin, pastaj dy të tjerët me radhë, si për t'i qetësuar ca. Dhe ata, nga ana e tyre, e kuptuan Kriston dhe pritën derisa në pyllin e gështenjave të binte mirë muzgu i mbrëmjes.

2.

Pas atyre plumbave që vetëm disa çaste më parë kishin vërshëllyer mes degëve të gështenjave, pylli tani sikur e kishte marrë veten. Gjethet fëshfërinin, ndërsa rrezet e diellit në perëndim çanin midis tyre pjerrtas, duke u dhënë një shkëlqim të butë, të kuqërremtë. Kohë pas kohe ndihej cicërima e ndonjë shpendi. Midis tërë këtij gjallimi të gjelbër dëgjohej trokitja monotone e pikave të ujit, që binin nga gjethet në pellgjet me ujë. Tri-katër orë më parë kishte rënë një shi i rrëmbyer dhe dalgadalë Piroja ndjeu në fytyrë lagështinë e barit e të gjetheve të rëna dhe u përmend. «Ku jam kësh-tu?...» — mërmëriti gjysmë i përhumbur. Lëvizi një çast gjymtyrët, pastaj, duke bërë një përpjekje të mundimshme, ngriti paksa kokën dhe vështroi përpara. Drurët e pyllit i pa turbull, të shtrembëruar,

si pas një xhami të veshur me avull. U përqendrua, po përsëri nuk mundi të vinte re gjë tjetër, përveç trungjeve të gështenjave, që aty mend rrëzoheshin, aty ngriheshin prapë. Pas pak, kur shikimi iu kthjellua disi, e kuptoi ç'kishte ngjarë. «Kristo! — pëshpërti. — Rasim! Pano! Nexh....». Ktheu kokën majtas e djathtas, po nuk pa asnjërin prej tyre. U shqetësua dhe e përsëdyti thirrjen. «Kristo! Rasim!...». Asnjë zë, asnjë zhurmë, asnjë krismë. «Ku janë?...». Rreth e përçark pylli që kredhur në një heshtje të thellë dhe ajo që i shkoi nëpër mend atë çast e tronditi së tepërmi. I pushtuar nga kjo ndjenjë e hidhur, i rrotulloi sërish sytë, po përsëri s'pa njeri.

Ndjeu etje. Një etje ethesh, që për një copë herë ia hoqi si me dorë nga koka çdo mendim tjetër. Ujë, tha me vete. Ujë, ujë... Nuk u dha thujse aspak rëndësi plagëve që kishte marrë. Derisa ishte gjallë... U përpoq të ngrihej në këmbë, po sakaq u rrëzua përsëri. Vetën e ndiente krejtësisht të pafuqishëm. I dukej sikur përbrenda kishte një boshllëk, ku sa vinte po frynte gjithnjë e më tepër një erë e ftohtë. Buzët i qenë plasaritur, ndërsa gjuha i qe bërë eshkë e thatë. Kështu i kishte ngjarë edhe një herë tjetër, kur gjatë një atentati kundër një spiuni qe plagosur në shpatull. Atëherë mjeku i kishte thënë se kjo i vinte ngaqë kishte humbur shumë gjak...

Aq shumë e kishte marrë etja, sa kujtoi se, po të pinte pak, vetëm pak, bie fjala një hurdhë, ose sikur edhe t'i njomte sadopak buzët e thara, ai do të merrte përsëri forcat e humbura dhe do të ngrihej në këmbë. Dhe të ngriheshe në këmbë, ishte

gjithçka. Në këmbë... Mblodhi dhe një herë të gjitha forcat, po përsëri qe e pamundur të ngrihej. Toka sikur s'e lëshonte.

Zuri të zvarritej. Mezi gjeti një pellg me ujë. Ai nuk ishte as dhjetë hapa, megjithatë i dukej shumë larg. Sa iu afrua, zgjati me mundim kokën përpara dhe nisi të pinte me një frymë. Pastaj dalngadalë, shikimi zuri t'i qartësohej dhe iu duk se fuqitë i erdhën ca. Po pikërisht atëherë ndjeu një dhembje therëse në kofshën e majtë, pastaj në krah. Vetëm atëherë e kuptoi që kishte marrë dy plagë. Ajo e kofshës i dhembte më shumë, ndaj dhe mezi e lëvizte këmbën e majtë. Sa herë që përpiqej ta vinte në punë atë, fytyra i shtrembërohej nga dhembjet. «Megjithatë jam gjallë, — pëshpëriti me vete. — Jam gjallë...»

U ngrit mengadalë ndenjurr. Me mundim të madh liroi këmbën e majtë nga rrobat dhe pa që plumbi e kishte marrë në kofshë tejteje. Nga plaga vazhdonte të rridhte gjak.

Me dorën e djathtë zhveshi me zor xhaketën prej lëkure të zezë të zhvoshkur vende-vende. Iu errën sytë nga dhembja. Megjithatë e duroi. Mendoi të griste këmishën për të lidhur plagën e kofshës. «Kam humbur shumë gjak, — mendoi. — Nuk duhet të humbasë më.» Sa u mat ta griste, i erdhi ndër mend Besa dhe dora i mbeti pezull.

«Piro! Këmishën e ke gati.»

Ajo i zgjati këmishën e kuqe, të cilën sapo ia kishte hekurosur dhe ai vuri re që dora e saj e vogël dridhej. Ajo dorë që kishte shtrënguar kaq herë revolverin, tani dridhej duke mbajtur një kë-

mishë. Piroja u habit dhe e vështroi Besën në sy. Ajo po e shikonte me ngulm drejt e në bebëza. Dhe ai ndjeu të turbullohej në çast. Kështu i ndodhte shpesh kohët e fundit. Sa herë vështrimi i tij ndeshte të sajën.

«Besa! Do të kthehem shpejt, Besa! — qe matur t'i thoshte. — Pas luftës, ne do të jemi përgjithnjë bashkë, Besa!...».

Besa, pëshpëriti. Befas u kujtua që duhej të ndalonte sa më parë gjakun. Nuk ka jetë pa gjak. Lufta do njerëz, edhe dashuria...

E grisi këmishën me dhëmbë, pastaj e lidhi kafshën dy gisht sipër plagës, derisa gjaku reshti. «Tashti, o burra, përpara, në Kam! Ku janë vallë shokët?!... Kristo! Rasim!...» Iu kujtua, ashtu si në ëndërr, që dikush prej tyre e kishte thirrur në emër: Piro!... Piro!... Vërtet e kishin thirrur, apo i kishin bërë veshët? Ku ta dish.

Ndjeu përsëri etje dhe zgjati kokën drejt pellgut. Në sipërfaqen e ujit pa të pasqyrohej një fytyrë, një fytyrë e zbehtë, e dobët, me sytë futur thellë në zgavra, aq sa me zi i dukeshin. Piroja buzëqeshi hidhur. Nuk e kishte njohur fytyrën e vet. Vështroi dhe një herë në ujë dhe atëherë iu duk se në të pa Kriston, Rasimin, Panon, Nexhatin. Ngriti kokën dhe menjëherë e ktheu prapa. Nuk dukej njeri...

Piro Toska mezi eci disa hapa përpara. Hapat e tij nuk ndiheshin thujtë fare mbi shtrojën e butë të gjetheve të lagura. «Bukur kanë qëlluar

maskarenjtë, — mërmëriti, — sikur kanë shtirë qëllimisht kështu. Në këmbë dhe në krah... Po kush qëlloi?»

Nuk po i kujtohej ende mirë se si kishte ndodhur, aq i befasishëm pati qenë zjarri. Ai solli ndër mend që ata të pestë po ecnin nëpër pyllin me gështenja dhe Rasimi po matej t'i thoshte diçka, kur papandehur shpërthyen krismat. Për një çast, i qe dukur sikur të gjithë plumbat ishin drejtuar kundër tij, pastaj qe rrëzuar përdhe... Kush qëlloi kështu? Gjermanët?... Apo mos kanë qëlluar ata vëllezërit e Istrefit? — pyeti veten ai papritmas, pas pak. — Ata sikur banojnë diku këtej rrotull.»

Ndali dhe për një çast vështroi rreth e përqark. Ashtu turbull, solli në mend një ngjarje që kishte ndodhur aty e tre muaj më parë. Edhe ajo kishte qenë një pritë gati si kjo, veçse atëherë ishin partizanët ata që e bënë pritën, ndërsa një kompani gjermanësh e ndihmuar nga disa ballistë ecnin nëpër shtigjet matanë pyllit të gështenjave, duke pasur në krye një malësor të këtyre anëve që u rrëfente rrugën. Partizanët qëlluan me batore të parët dhe pothuaj gati gjysma e kompanisë gjermane dhe dy-tre ballistë mbetën në vend të vrarë. Pjesa tjetër u tërhoq dhe nuk u mor vesh asgjë ç'ndodhi me ta. Pas dy ditësh qëlloi që njëri nga ballistët që kishte shpëtuar, u zu rob nga partizanët. Ai tregoi se gjermanët, pas pritës, e kishin pushkatuar atë malësorin, ngaqë dyshuan, sepse e kishin marrë me përdhunë nga shtëpia për t'u treguar udhën dhe se gjatë gjithë kohës ai seç pëshpëriste me vete. Ndërsa të nesërmen e më

pastaj, Gjin Përhuni, me dy ballistë të tjerë të kësaj krahine, hapën fjalë nëpër pragje shtëpish e kuvende burrash se Istrefin (kështu quhej malësori) e kishin vrarë partizanët dhe pikërisht njëfarë Piro Toska, një komunist i rrezikshëm që vepronte asaj ane.

Që nga kjo kohë vëllezërit e Istrefit, ndonëse i kishin besuar me rezervë Gjin Përhunit, prapëseprapë kërkonin të merrnin gjakun e vëllait të vrarë...

Piroja buzëqeshi hidhur. Fytyra iu shtrembërua nga dhembja dhe pas kësaj nuk mundi të qëndronte më në këmbë. «Të poshtërit, — mërmëriti me vete. — Duan të hedhin malësorët kundër nesh... Vërtet të kenë qëlluar vëllezërit e Istrefit? S'ma do mendja që...»

Nuk i përdha fund mendimit. Papritur ndjeu një krismë që i fishkëlleu mu pranë veshit. «Pushkë gjermanë kjo — tha. — Vetëm ata kanë pushkë të tilla.»

Sytë iu errën përsëri. Priti pak, derisa shikimi iu kthjellua. Nga e djathta, pylli i gështenjave iu duk më i rrallë. Vështroi andej. Asgjë. «Sidoqoftë, më mirë nga e majta, nëpër pyll, — mendoj. — Sot pasdreke duhet të jem se s'bën në Kam.»

Mblodhi sërisht forcat dhe ashtu zuri të zvarritej nga e majta. Bëri pak përpara, ijas. Eci kështu disa kohë, po, se sa, nuk e përcaktonte dot. Vetëm se për një copë herë iu duk sikur s'bënte gjë tjetër, veçse vërtitej rreth vetes. Pylli nuk po mbaronte kurrë. «Kështu nuk do të arrij as nesër, — tha, — as nesër, as pasnesër, kurse gjer atje janë dhe pesë orë të mira më këmbë.»

Pas një copë udhe u inatos, pastaj i shkrepri në

kokë të ngrihej përsëri në këmbë. Shtrengoi belgjikun me dorën e shëndoshë dhe, i mbështetur mbi të, mezi u çua. Nuk ndiente pothuaj pikë fuqie në trup e megjithatë lëvizte ashtu përpara. Kur la prapa pyllin dhe doli në një lëndinëz me bar gati dy pëllëmbë mbi tokë, çdo gjë iu turbullua dhe sikur humbi diku, në një thellësi të pafund, ku tani s'kishte më as pyll, as cicërima zogjsh, as krisma... asgjë.

3.

— Ç'qenë ato pushkë, tatë? — pyeti i riu, pas një heshtjeje të gjatë.

Tjetri që ecte përpara nuk iu përgjigj dhe ata të dy ecën edhe për një copë herë pa folur asnjë fjalë. Ecnin ngadalë, të menduar, me hapat që mezi i shkëputnin nga toka. Ai i pari që një burrë i vjetër, faqethithur, me ca sy të thellë, nën një palë vetulla të vrenjtura, të trasha si strehë, që kishte filluar me kohë t'i thinjeshin. Në kokë mbante një peshqir të ndotur, që ia mbështillte krejt ballin e rrudhur dhe e tregonte fytyrën e tij edhe më të zymtë, edhe më eshtërdalë nga ç'ishte në të vërtetë. Por ishte ama i drejtë nga trupi, si një lis, dhe duart e mëdha dukej që i kishte ende të fuqishme. Ashtu i heshtur e i menduar siç që, me pushkën në sup, ai ngjante se nuk e kishte mendjen fare tek i biri që ecte pas tij, duke mbajtur për freri kalin, mbi kurrijzin e të cilit qenë ngarkuar pesë kile kripë e nja tridhjetë kile miell misri.

— Ç'ishin ato pushkë, tatë? — përsëriti pyetjen i riu, duke e mbajtur mendjen gjithnjë tek ato

krismat që ishin dëgjuar gjysmë orë më parë.

Kaluan dy-tri minuta derisa plaku hapi gojën e foli:

— Pushkët që nuk dihet pse bien, janë qorre, — tha ai, pa e kthyer kokën prapa. — Për faqe të bardhë o për të zezë, ku ta dish.

«Mos kanë qenë Bicajt që kanë ra në partizanë? — i tha vetes papandehur i riu. — Ata janë egërsue keq me partizanët dhe kërkojnë gjithandej gjakun e vëllait të vramë. A thue me gjithë mend e kanë vra Istrefin partizanët, siç thotë ai, Gjin Përhuni, apo janë fjalë në erë?»

Të riut iu çliruan buzët nga tendosja dhe nëpër sytë e tij të përhimët rrezëlliu një dritë e butë kalimtare. U kujtua që ato krisma nuk u ngjanin fare atyre të pushkëve të vëllezërve Bicaj. Dhe u gëzua. Ai nuk donte kurrsesi që ata të ngrinin pushkën kundër partizanëve, le që dhe atij, Gjin Përhunit, nuk i besonte shumë. Fjalët e tij kishin gjithmonë diçka nga pabesia e gjarprit në të nxehtë... Po ç'ishin pra ato pushkë në pyll?

— Pushkët nuk bien kështu për mirë, o tatë! — shprehu dyshimin djali.

— Hë, hë, — hungëroi plaku. — Luaj këmbët, se na zuri nata në rrugë.

Malësori i ri rrudhi ballin. Zymtësia e babait nuk i pëlqeu, megjithatë nuk foli. Eci pas tij duke tërhequr për freri kalin, që herë pas here ulte zverkun e këpuste bar.

Të dy ishin lodhur e mërzitur shumë. Gjashtë orë rrugë për pesë kilogramë kripë e për tridhjetë kilogramë miell misri. Ja dhe tani këto krisma. Kurrrë nuk kishin dëgjuar aq shumë krisma njëherësh.

Lufta kishte hyrë edhe aty, në atë cep të largët të vendit.

— Tatë!...

Ata të dy qëndruan në vend papritmas. I riu lëshoi frerin e kalit dhe foli përsëri i habitur.

— Tatë!

— Hë? — tha plaku.

— Një njeri!... — Pa thënë asnjë fjalë tjetër, i riu bëri me dorë përpara.

— E pashë, e pashë, — tha e rrudhi vetullat plaku.

— I vrarë, apo...

— Pushkët erdhën nga larg, mor bir, — foli plaku, kësaj radhe me zë të ulët, si një fëshfëritje gjethësh të thata.

— Ndoshta ka dashtë të vijë këtej nga ne, tatë!

— Ku ta dish.

Kaq tha plaku e s'foli më. Sytë e tij të thellë, nën dy vetullat e trasha si strehë ia qepi njeriut që ishte shtrirë përmbys mbi bar, pesëmbëdhjetë-njëzet hapa larg tyre. Nuk lëvizoi nga vendi. Ndërkaq i biri bëri disa hapa përpara dhe atëherë e vrejti mirë njeriun e shtrirë përmbys. Fytyra e tij që kthyer nga ajo e malësorit dhe dukej sikur e shikonte mu në sy, si t'i thoshte: «A je burrë? Nuk po mundem të ngrihem në këmbë, se... A nuk po ma jep dorën?»

I riu shtangu për një çast, pastaj ndjeu një si lëmsh t'i ngjitej lart deri në grykë. Aty për aty iu duk i njohur. A thua të jetë ai partizani që bujtë atë natë në kasollën tonë? Po ato rroba, po ajo fytyrë e hequr, e zbehtë, po ata sy, veçse... Ai u përpoq të sillte nëpër mend tiparet e partizanit me

emrin Kristo, që ishte strehuar para gjashtë muajsh në kasollen e tyre. Ai po shkonte diku dhe nata e kishte zënë në udhë. Ishte mars dhe binte borë. Nën dritën e gjuhëve të flakës e të kandilit fytyra e partizanit iu duk e hequr dhe tepër e zbehtë. Ja, si kjo e këtij...

— Partizan, tatë! — gati sa s'thirri i riu.

— Partizan?!

— Ehë, — tundi kokën djaloshi.

Plaku shikoi një çast rreth e rrotull, pastaj u afrua. I riu shkoi pas tij.

— E ku e di ti që ky është partizan? — foli plaku duke e parë një hop me dyshim të birin.

— Ku di unë. Më duket...

Plaku u përkul mbi të panjohurin dhe ia preku lehtë duart. Iu dukën të ngrohta. Gishtërinjtë e tij të trashë, gjithë nyje, lëvizën pastaj me njëfarë gjallërie të papritur. Ata prekën një çast mjekrën, faqet, hundën e të panjohurit. Edhe ato ishin ende të ngrohta.

— Genka gjallë! — tha plaku me një dritë në sy.

— Gjallë?!

Plaku tundi kokën i menduar. «Të jetë partizan?...»

I riu u rrëqeth. Iu kuitua sërish ai partizani me emrin Kristo. «Bukë e kripë e zemër», i kishte thënë i ati partizanit. «Bukë e kripë e gishtin në çark», ia kishte pritur tjetri. Atë natë, për herë të parë, në kasollen e tyre u fol për luftën.

— Ta marrim në kasolle, tatë! — tha djali pas pak.

Plaku hungëroi dhe i hodhi një vështrim të rreptë të birit. «I paske harrue shpejt flakët e shtë-

pisë, mor bir?». Po nuk ia tha të birit këto fjalë.

— Pushka e huej dhe njeriu i panjohur nuk futen kurrë në shtëpi, or ti, — i foli të birit.

— Po ky është partizan, mor tatë!

— Partizan?!... Ta paska marrë mendjen ai partizani që bujti atë natë te ne.

— Ti i dhe bukë e zjarr, tatë! — i tha i biri si me të lutur.

— Hë, hë, — turfulloi plaku, i zënë ngushtë.

— Ta marrim tatë! Ai po vdes këtu.

— Ujë!... Ujë!... u dëgjua një zë i mekët, i thellë, si i përhumbur. Partizani lëvizi një grimë.

— E dëgjove, tatë? — tha i riu, kësaj radhe me një lutje në zërin e tij. — Ta marrim! — shtoi i vendosur.

— Këtej rrotull janë gjermanët, — tha plaku, — pastaj, ata Bicajt... Po të jetë se ky është partizan, atëherë ban hesap edhe pushkët e tyre kundër nesh. A merr vesh?

— Po nuk e kanë vra partizanët Istrefin, mor tatë! Ç'punë kanë pasë me te? Ai Gjin Përhuni...

— Hesht!

Djali ngriti supet dhe u murrëtye në fytyrë. Sesi i erdhi që i ati po ngurronte ende. «E ka hallin te shtëpia, vetëm te shtëpia», tha me vete.

— Ta çojmë në kasolle, tatë! — tha përsëri, me gjysmë zëri.

— Prit! — tha prerë plaku.

— Ujë!... Ujë!... — përsëri po ai zë i thellë, si i largët. «Për hajr na qoftë, — pëshpëriti plaku. — Robi i zotit don ndihmë, don besë. A thue me gjithë mend asht nga ata të malit?... Ai që erdhi në dimër qe burrë. Po ky, ku i ka shokët?...»

U përkul sërish mbi të plagosurin dhe mengadalë e ktheu në shpinë.

— Merre kalin, — i tha të birit. — Shih mos duket njeri.

Djali lëvizi menjëherë. E liroi kalin nga ngarkesa, i hipi duke kërcyer mbi të dhe gati u bë erë. Shikimi i tij shpuzë i gjallë u vërtit njëherë andej nga fshati, pastaj erdhi dhe iu qep pyllit të gështenjave.

— Nuk ka njeri, tatë! — tha me nxitim, duke zbritur nga kali.

— Ta marrim e ta çojmë shpejt në kasolle, mor bir! — foli plaku që, ndërsa po përkulej përsëri mbi të plagosurin, ndërroi mendim. — Jo, — shtoi pastaj, — shko me vrap dhe sill një mashtrapë ujë. Sa të erret pak, e marrim.

Djali nxitoi mbi kalë drejt kasollës që mezi dukej tutje, si një lëmsh shkopinjsh e kashtë trazuar bashkë.

4.

Muzgu i mbrëmjes ra dëlmgadalë mbi pyllin që dremiste në heshtjen e vet. Kur në qiell, në atë copë qiell që dukej midis kreshtave të gështenjave, zunë të feksnin yjet e para, ata lëvizën me kujdes përpara. Në krye zvarritej Kristo Dhima, nga e djathta, dhjetë-pesëmbëdhjetë hapa më tutje, Rasimi, kurse dy të tjerët, Panoja me Nexhatin ecnin prapa, duke u fshehur pas trungjeve, me sytë qepur shtegut ku kishin rënë në pritë. Heshtja sa vinte ndillte tinëzisht padurimin, befasinë e mendimet e zymta. Po

Kristo Dhimën nuk e shqetësonte thujse fare kjo gjë, sido që prapa drizave, dyqind-treqind metra përpara mund të përgjonin ende sytë dhe armët e gjermanëve. E merakoste më tepër Rasimi, me atë nxitimin e tij të zakonshëm, sidomos kur binte në përpjekje me gjermanët. «Tashti që u vra dhe Piroja, hajde mbaje Rasimin. Këtij mund t'i shkrepë të ngrihet në këmbë dhe atëherë...»

E la mendimin përgjysmë. Diku afër u ndie një fëshfëritje e beftë gjethesh, pastaj një buf kuiti trishtueshëm. Hu-hu... Hu-hu... Kristo Dhima u ngjeth një çast. Duke shtyrë me vështirësi përpara atë trupin e tij të madh, ai shikonte herë andej nga shtegu i drizave, herë nga Rasimi, që vazhdonte të zvarritej edhe ai. Pas disa metrash ndali. I hodhi sytë një çast rreth e rrotull dhe, si nuk pa asgjë, i bëri me dorë Rasimit të çapitej më tutje. Ky u zvarrit shpejt e shpejt, me atë zhdërvjelltësinë e ketrit nëpër degë dhe pas pak mbërriti disa hapa para sheshit ku i kishin qëlluar. Aty nuk dukej njeri. I shqetësuar, lëvizi nga e djathta, pastaj nga e majta, por edhe këtë radhë nuk pa gjë. Asnjë gjurmë. «Toka është e qullur, djalli e mori, — tha Rasimi me vete, — pastaj, kjo mugëtirë...». Fishkëlleu lehtë. Kjo ishte shenja që tregonte se të tjerët mund të afroheshin.

— Hë? — tha me një frymë Kristo Dhima.

— Asgjë, — tha Rasimi, me një zë të pikëlluar,

— Si është e mundur?!...

Kjo pyetje mbeti një copë herë pezull. «Mos e kanë marrë nemcet, — pëshpëriti i merakosur Kristoja. — Po ta kenë marrë vërtet, atëherë unë jam shkaktari. Unë. Por unë u thashë të prisnim muz-

gun, sepse urdhri i Partisë ishte që t'u shmangeshim me çdo kusht përpjekjeve.»

Këto fjalë Kristo Dhima nuk ia tha njeriu. Fikthi i tij i madh lëvizi poshtë e lart me dhembje. Duart zunë t'i lodridheshin.

— Ta kenë marrë, thua, gjermanët? — foli me gjysmë zëri Rasimi.

— Jo, — u kthye gati me vërtik Kristoja. — Po ta merrnin, do t'i shihnim.

— Atëherë?...

— Atëherë... Mos është gjallë dhe ka lëvizur që këtej?

— Unë e pashë, — tha Panoja. — Ja, me këta dy sy e pashë të shtrirë. Piroja nuk lëvizte.

— Nuk është e mundur.

— Epo kjo kështu... — tha disi i inatosur.

— Nga e djalta pylli është i rrallë, — mërmeriti Nexhati, që nuk i dëgjoj, ose nuk donte t'u besonte fjalëve të Panos.

— E çë pastaj?

— Them mos ka shkuar andej... Vemi njëherë andej, — foli Nexhati, duke vështruar diku përtej trungjeve të rralla të gështenjave, atje ku mezi shihej një fushë.

Kristo Dhima nuk lëvizi nga vendi dhe as foli. Para disa muajsh, ai kishte kaluar njëherë këtej. Nata e kishte zënë udhës dhe ai qe shtrënguar të bujtte në një kasolle. Ja, gjysmë ore, ndoshta dhe më pak larg asaj fushe që mezi dukej... Atje banonte një plak i vrazhdë me emrin Sadi, i biri tetëmbëdhjetëvjeçar, Asllani dhe një tufë kalamaish gjysmë lakuriq.

Kristoja u mat njëherë të thoshte që të shkolin andej, po në çast u kujtua se atje, diku rrotull, vërtitej banda e Gjin Përhunit dhe hoqi dorë nga ai mendim. «Piroja e di këtë gjë, — tha ai me vete. — Natyrisht po të jetë gjallë dhe po të mos e kenë parë nemcet.»

— Jo, — tha pastaj prerë Kristo Dhima. — Nuk duhet të shkojmë andej.

Që të katër heshtën një çast. Dhe ashtu të zymtë në fytyrë, me sytë ulur përdhe, dukej sikur qëndronin ndanë shokut të tyre të vrrarë. Rasimi ngriti pas pak kokën me rrëmbim dhe seç pëshpëriti me vete. Ishte një betim i heshtur.

— Nisemi, shokë! — foli Kristoja.

E kapërdinë me vështirësi dhembjen e ndarjes nga shoku dhe u nisën. Në krye Kristoja, pastaj të tjerët me radhë. Rasimi i hidhte këmbët si me zor pas të tjerëve dhe kohë pas kohe pëshpëriste me vete: «Po sikur Piroja të jetë tërhequr dhe... Jo, jo. Po të ishte gjallë, do të kishim dëgjuar belxhikun e tij.»

5.

Plaku Sadi u çudit. Duke ngritur deri lart këmishën e të plagosurit, ai pa një gjoks të drobitur, të larë thujse krejtësisht në gjak. «Si mbahet gjallë shpirti në këtë trup të rraskapitur?»

Që një çartje e vërtetë, e megjithatë ai rronte. «Ky njeri nuk ka vetëm një shpirt», shtoi me vete plaku Sadi dhe për një çast heshti. Duke e parë gjithnjë të plagosurin, vetja iu duk njëherë për një-

herë si në ato legjendat e Mujit dhe të Halilit. Shtatë plagë në trup e prapëseprapë gjallë. Si mbahej shpirti në atë trup të rraskapitur?...

Plaku rrudhi ballin i pezmatuar. I erdhi keq për të panjohurin, po pas pak ndjenja e keqardhjes u fashit dhe vendin e saj e zuri nderimi. Ky njeri i kishte marrë plagët në gjoks. Vetëm trimat i marrin plagët në gjoks.

Ai lëvizti me kujdes dorën sipër gjoksit, në anën e djathtë të tij, pastaj në të majtën. Me mollëzat e dy gishtërinjve preku kockën nën qafë. Ajo e majta që thyer. Një curril i hollë gjaku kishite ngrirë mu të vendi i hyrjes së plumbit. Plaku trazoi dhe një herë kockën e thyer dhe atëherë i plagosuri u përmend. Lëshoi një rënkim të mbytur, sa mezi u dëgjua.

— Ah!...

— Mbahu. Burri i duron plagët, kur e din pse i merr.

Piro Toska ktheu sytë rreth e rrotull. Në fillim ai pa mbi-vete një si çati prej kashte që lëkundej e që i dukej sikur herë largohet e herë afrohet, pastaj vështrimi i ndali mbi fytyrën e zhbravitur të plakut, që atë çast ishte përkulur mbi të. Një fytyrë e gjerë, me ca sy të thellë, të fshehur midis zhbrave, në dy gropëza të errëta. Kur e dalloj disi mirë fytyrën e plakut, u përpoq të lëvizte.

— Mos! — thë 'plaku rreptë.

— Kush je ti? — mezi foli Piroja.

— Të dhembin plagët? — dëgjoi zërin e plakut.

— Ku jam këtu?

«Ky njeri nuk e paska hallin te plagët, — mendoi plaku. — Don me ditë se në dorë të kujt ka ra.»

— Në kasolle je, në kasolle. A nuk e sheh, a? — foli pastaj i vrenjtur.

Zëri i plakut ishte tepër i ngjirur.

— Në cilën kasolle jam?

Tjetri nuk foli. Vendosi një leckë të hollë, të pastër përsipër plagës në kofshë, pastaj ndezi një dru pishe.

— Tashti duhet të durosh pak, — foli plaku.

— Në cilën kasolle jam?

— Oh, në kasollen e Lushajve, or ti. I ke dëgjuar ndonjëherë Lushajt?

Piroja u mundua ta kuitonte këtë mbiemër. Sikur nuk e kishte dëgjuar ndonjëherë.

Plaku Sadi e afroi pishën e ndezur mbi plagë, u përkul dhe ashtu, për një copë herë e tymosi plagën. I plagosuri nuk bëri zë.

— Partizan je? — tha plaku.

Piroja mblodhi gjithë forcat dhe e shikoi për herë të parë drejt e në sy plakun. Iu duk pak i ashpër.

— Unë?.. Jo.

— Shyqyr që s'je.

— Pse? Ke frikë?

— Po aq sa edhe ti, që nuk guxove të thuash të vërtetën.

Piroja u zu ngushtë. Buzëqeshi hidhur dhe pas një copë herë ndeshi në shikimin e ashpër të plakut Sadi.

— Nuk kam pse e fsheh, por...

Tjetri nuk i dëgjoi thujse fare fjalët e të pla-

gosurit. I qenë kujtuar Gjini Përhuni dhe vëllezërit e Istrefiut. «Po sikur ta marrin vesh që një partizan ndodhet në kasollen time?... A thue me gjithë mend e kanë vra partizanët Istrefin?... Jo. Ai Gjini Përhuni e ka shitë lëkurën te i hueji. Njeriu i lig bahet dreq për dy groshë.»

Po trazonte në një kupë druri ca lëvore shtogu të bardhë dhe frashri të zi me dyllë blete. Kur masa u përzie, plaku Sadi iu kthye të plagosurit.

— Si e ke emrin?

— Piro!

— Piro? S'qenke nga anët tona.

Partizani ndjeu dhembje dhe shtrëngoi fort dhëmbët. Mezi e përmbajti rënkimin. Në përpekjen për të gjetur qetësinë, lëvizti.

— Mos luej, — paralajmëroi plaku. — Ke marrë dy plagë në gjoks (Atë të kofshës nuk e përmeni). Shëndoshë!

— Të falemi nderit, por... Janë plagë tradhtare.

— Kush të qëlloi?

— Nuk e di. Gjermanët, më duket. Sikur pashë dhe një qeleshe.

— Qeleshen mund ta vejë kushdo në krye. A e pe në sy? Burri njihet në sy.

— Na qëlluan në pritë, befasisht.

— Po pse, a nuk ishte vetëm, a?

Piroja kafshoi buzën. Padashur kishte thënë diçka që nuk duhej ta dinte ai tjetri. Ndërroi bisedë.

— Kush je ti? — pyeti plakun.

— Njeri! — tha tjetri shkurt.

— Unë duhet ta di kush je.

— I zoti i shtëpisë nuk pyetet. Bukë e kripë

e zemër. — Plaku foli me një ton të ashpër. Piroja ndjeu në zërin e tij një notë revolte. E shikoi një çast në fytyrë, po nuk mundi të dallonte gjë tjetër veç zhubrave, të cilat nën dritën e zbehtë të kandilit që qëndronte varur diku sipër në krahun e tij të djathtë, dukeshin edhe më të thella. Nuk po e duronte dot ashpërsinë e këtij njeriu. Ktheu sytë në anën tjetër dhe pas pak, pa ditur ç'të thoshte e ç'të bënte, shikimin e hodhi lart. Një tra, dy, tre... Që të tre të nxirë, të shtrembër dhe përsipër tyre kashtë. Jo. Diçka që i ngjante kashtës. Piroja mendoi se ai, pa dyshim, kishte rënë në një kasolle të varfër, dhe u qetësua disi. U mat të thoshte diçka, po nuk arriti. Dera e kasolles kërciti ngadalë. Dikush hyri brenda. Piroja nuk e vuri re atë që hyri, veçse nga hija iu duk i gjatë e i bëshëm.

— Hë? — tha plaku.

— Nuk ka pa gja kush, — foli ai që hyri. Nga zëri, Piros ai i ngjau i ri dhe sepse u gjallërua.

— Ashtu?

— Po, tatë!

— E toke Tringën?

— E mbajmë këtu partizanin, o tatë!

— Hesht! E toke Tringën të thashë?

— Po. Tringa është gati me e marrë në shpi.

— Po Mali?

— Mali ka zbritë në qytet për një barrë kripë.

— Merre katruven!

— Tatë!

— Merre dhe dil!

— Të rri këtu, tatë! Ujë ka boll.

— Dil, të them! Tash e andej në kasolle duhet të ketë ma shumë ujë se kurrë tjetër.

U ndien disa hapa, pastaj një zhurmë e lehtë. Dera e kasolles u mbyll përsëri ngadalë dhe me kërcitje.

Pasi doli i riu, plaku psherëtiu thellë dhe pas kësaj u kthye me fytyrë nga i plagosuri.

— Tashti ka me të dhimtë shumë, po ti do të durosh. Në plagë do të të hedh një bar.

Piroja nuk bëri zë dhe e la veten në duart e plakut, me atë fije shprese që ka njeriu i sëmurë te tjetri që kërkon ta ndihmojë. Shtrengoi dhëmbët porsa dëgjoji një shushurimë me erën e rrëshirës së djegur. Një dhembje e tmerrshme ia mbuloi trupin me djersë, po zë nuk lëshoi. Pas pak ndjeu një si freski aty afër qafës dhe ai ra shpejt në një qetësi të këndëshme. Plagën s'po e ndiente më.

— Me shëndet! — tha plaku, i lehtësuar edhe ai.

Atë natë Piroja piu dhe një mashtrapë dha-llë.

6.

Piron nuk po e zinte gjumi. Kashta e thatë mbi të cilën qe shtrirë, kërciste dhe nga jashtë dëgjohej vazhdimisht fëshfërima e gjetheve të pyllit. Nata qe e ftohtë dhe frynte një erë, që kuiste përmes drurëve të pyllit duke sajuar ca tinguj të hallakatur. Fshsh... iuuuu.. aaa...

Piroja lëvizi një grimë mbi kashtë dhe u mu-

ndua të harronte ashpërsinë e plakut dhe zhurmën e erës në pyll. Në përpjekjen për të bërë këtë, ai solli ndër mend sërish Besën, duke i zgjatur këmbishën e kuqe të hekurosur, pastaj me radhë, shokët e tij... «Tani ata duhet të kenë mbërritur me siguri në Kam. Po unë ç'bëj këtu? Tani e ndiej veten më mirë. Sonte, në darkë, edhe unë duhet të jem medoemos në Kam.»

Ngriti paksa kokën dhe, duke u mbështetur në bërryla, u përpoq të rrinte ndenjtur, po qe e pamundur. E provoi edhe një herë, po përsëri nuk mundi të lëvizte. Atëherë, i shqetësuar, e la prapë kokën t'i binte pa fuqi. Nga ato lëvizje ndjeu dhembje të mprehta, sikur atë çast dikush t'i kishte futur gishtërinjtë brenda plagëve. Shtrengoi nofullat dhe rrudhi fytyrën. «Sa kohë do të qëndroj kështu i gozhduar?...»

I inatosur nga kjo gjedje, pa ditur ç'të bënte, ia nguli sytë gjysmerrësirës. Nën dritën e mekët të kandilit, ai vuri re një çast plakun, që hoqi nga koka peshqirin me të cilin mbështillte ballin dhe përbri tij një burrë madhosh nga trupi, fytyrën e të cilit nuk mund ta shihte. Pastaj, sikur të kishin mbirë nga dheu, u dhanë njëri pas tjetrit tre fëmijë, të veshur secili me nga një gozhup prej lëkurë deleje, që i tregonin ata paksa kurrizdalë. Si nuk i kishte vënë re më parë këta fëmijë? Sigurisht që plaku duhej t'i kishte nxjerrë jashtë në kohën kur po e mjekonte, ose mbase edhe nuk ishin ndodhur aty. Po grua nuk kishte në këtë kasolle?

Asnjëri prej tyre nuk fliste. Plaku u kollit lehtë, pastaj tha:

— Shtrihuni!

Që të tre fëmijët u shtrinë pothuajse në një kohë. Në faqen e murit, në të djathtë të Piros, hija e atij burrit madhosh lëvizi.

— A ka fjetë partizani, tatë? — pyeti ai.

— Nga lodhja po. Prej plagëve, ndoshta jo.

— Duhet ta mbajmë këtu, o tatë! — foli përsëri madhoshi me zë të ulët.

— E paske shumë për zemër qiellin si çati, o bir! — tha plaku me atë zërin e tij të ngjirur. — Një herë na e dogjën kullën për atë partizanin. Kaq shpejt e harrove, a?

— Bëjmë një tjetër, tatë!

Nuk foli më njeri. Hijet u trazuan një çast njëra me tjetrën, pastaj humbën.

Piroja ndjeu dhembje në kofshën e majtë, pastaj sipër në kraharor. «Ç'plak i ashpër», tha dhe u mblodh nga të ftohtët.

Plaku Sadi u hodhi fëmijëve përsipër një velenxë të bardhë leshi. Një rrobë e trashë, e rëndë, e vetmja mbulesë që i kishte shpëtuar nga kulla e djegur. Psherëtiu thellë, pastaj vetë u mbështet aty pranë tyre, duke thithur duhan me llullë. Ishte i lodhur e i mërzitur. Që kur i kishte vdekur e shoqja dhe kulla i qe bërë shkrumb e hi, fytyra i qe murrëtyer edhe më keq dhe herë pas here seç pëshpëriste me vete. Askush nuk e dinte se çfarë mendonte dhe çfarë thoshte me vete plaku Sadi, sepse ai u largohej njerëzve (edhe kasollen nuk e kishte ndërtuar mbi themelet e kullës së djegur, as diku aty pranë saj, po larg, mjaft larg nga

shtëpitë e tjera të fshatit, aty ndanë pyllit të gështenjave) dhe për të folur fliste pak. Edhe atëherë kur hapte gojën, drutë i priste shkurt. Ngjante sikur ashtu kërkonte të merrte hak për padrejtësinë që i qe bërë. Kjo ndodhte më shumë sidomos kur mendonte për të shoqen. Në raste të tilla bëhej gati sa një grusht dhe në sy i shkëndijonte një egërsi trazuar me dëshpërim. Ajo i kishte lënë tre fëmijë ende të parritur mirë, ndërsa ai vetë ishte plakur tashmë. Nëpër gjithë trupin e ndiente pleqërinë që dita-ditës po ia dobësonte gjunjët dhe po ia mpinte krahët. Vetëm se për aq sa i kishte mbetur për të jetuar, shpresat i mbante te djali i madh, Asllani. Por edhe ky dukej sikur po e linte vetëm në zymtinë e gjashtëdhjetë viteve të tij. Ai e kishte mendjen gjithnjë në male, atje ku bëhej luftë. Që kur bujti atë natë në kasollen e tyre ai partizani me emrin Kristo, Asllani po i largohej gjithnjë e më tepër. Ja tashti, edhe ky partizani tjetër... «Nga plagët duket burrë, — pëshpëriti me vete. — Ç'punë e ka sjellë këndeje?...»

I hodhi një sy të birit, Asllanit, që ishte shtrirë në cep të kasolles, pastaj fiku kandilin dhe shtriu këmbët. Mendja e tij pastaj u kthye nga Gjini Përhuni e kujdesi për të plagosurin. Sikur ta merrte vesh Gjini Përhuni që këtu ndodhet një partizan, atëherë e paguan për së dyti urën e zjarrit për trojet e tij, qeni i biri qenit.

Luftën, plaku Sadi e kuptonte si një kundërshtim ndaj Gjinit. Dhe, në qoftë se nuk i kishte dërguar atij deri tani një plumb, këtë e bënte sepse nuk donte që vatra e tij të shuhej. E njihte

mirë Gjin Përhunin ai. Ky do ta linte gjallë atë dhe do t'i shuante fëmijët. Dhe ai tashmë ishte mjaft plak e i pamundur që ta duronte këtë gjëmë pas atyre që kishin shkuar.

Tek i mendoi edhe një herë këto, u drodh dhe i hodhi sytë nga partizani. «Ky e ka lënë votrën dhe ka marrë malet kundër zaptuesit. Punë e mirë fort! E ka me hak një votër kudo, por...»

Mbështeti kokën dhe, kur ndjeu se po e zinte gjumi, papritur dëgjoi një rënkim. Një si shfrim, që erdhi nga diku larg, nga thellësia e tokës. Ngriti kokën dhe mbajti vesh: përsëri po ai rënkim i lehtë, si një «ah» që lind me zor nga një shpirt, i cili përpiqet ta mbajë brenda për brenda vetes, po nuk ka fuqi. U çua në këmbë dhe iu afrua ngadalë partizanit. «Plagët i janë qetësue, por ka humbë shumë gjak dhe tashti ka të ftohtë. Natë e keqe.»

Disa çaste mbeti ashtu, në këmbë, pa ditur ç'të bënte. Mbulesë tjetër nuk kishte. Ç'të bënte?... «Dy plagë në gjoks. Ky e ka me hak një votër të ngrohtë kudo». I hodhi sytë nga fëmijët. Që të tre ishin ngjitur pranë njëri-tjetrit dhe ashtu qenë bërë gati sa një grusht. «Po sikur...» Tërhoqi mengadalë velenxën nga fëmijët dhe ia hodhi me kujdes përsipër partizanit. Vetë pastaj u fut mes fëmijëve dhe i rroku me ata krahët e tij të gjatë. Ishte hera e parë që flinte ashtu, me fëmijët bashkë.

Mëngjesi shkrepiti ngadalë, i qetë dhe me një sy diell, rrezet e vakëta të të cilit copëtoheshin nëpër degët e gështenjave andej nga lindja, pastaj gjenin rrugë e hynin në kasolle përmes dritares së vogël. Njëra prej tyre binte mbi derën prej druri të latuar, përballë dritares, pastaj tërthorazi ndriçonte metalin e një pushke të gjatë, që qëndronte varur nga e majta e derës. Kur e kur nga jashtë vinin cicërima zogjsh, që zgjoheshin nga gjumi i natës, pastaj heshtja binte përsëri.

Piroja hapi sytë dalngadalë dhe bëri të lëvizte. Qe mpirë dhe përsëri pati ndjesinë sikur e kishin mbërthyer në pranga. Kjo ishte dita e tretë që nuk kishte lëvizur as dhe një hap nga shtrati prej kashte. Edhe sa ditë të tjera do të qëndronte ashtu i gozhdur në vend?... Më tepër e shqetësonte kjo, sesa plagët që kishte në trup.

Kur i çeli mirë sytë dhe vështrimin e hodhi rreth e rrotull nëpër kasolle, pranë tij pa një njeri, të cilin s'e kishte parë asnjëherë tjetër deri në atë çast. «Kush të jetë ky që shikon kështu me ngulm?» Vështrimi i tij sepse iu duk i butë e i ngrohtë.

«Po ti? — donte ta pyeste tjetrin, po nuk foli.

— A fjete mirë? — foli në çast Asllani.

Piroja pati përshtypjen sikur ai njeri kishte ndenjor gjithë natën ashtu duke ruajtur.

— Fjeta, — u përgjigj Piroja, teksa u përpoq të ngrinte krahun e shëndoshë.

— Ani, mirë, — tha tjetri me një zë kumbues dhe me një buzëqeshje të lehtë në çipaf e buzëve. — Tata thotë se ke lindë për së dyti.

— Tata?!

E vështroi mirë atë që i fliste. Qe një djalosh rreth të njëzetave, mbase diçka më shumë, flokë-gështenjë, i bëshëm në trup, me ca shpatulla të gjera. Gozhupi prej lëkure gjithë lesh ia tregonte gjoksin dhe shpatullat edhe më të mëdha nga ç'i kishte. «Ky do të jetë djali i atij plakut të ashpër që më mjekoi plagët. Ndryshokan si nata me ditën.»

— Tata? — përsëriti pyetjen Piroja.

— Ehë!

Piros iu duk mu si një fëmijë dhe vuri lehtësisht buzën në gaz.

— Me gjithë mend?

— Burri flet vetëm një herë, — tha djaloshi.

— Për së dyti do të lind kur të më punojnë përsëri duart dhe këmbët, — tha Piroja, i vrenjtur.

— Tata thotë se e ke kalue të keqen tashti.

— Ndoshta.

Malësori u skuq në fytyrë. Piroja e shikoi një cast drejt e në sy dhe vuri re menjëherë ndryshimin që pësoi fytyra e tij. «Mos i erdhi keq që ia bëra dysh fjalën e tatës? Sidoqoftë, ky shikon tek i ati diçka më shumë se një fëmijë i zakonshëm te prindërit e tij. Duket nga mënyra se si flet. Tatal... Tatal...»

Buzëqeshi lehtë si një fajtor që e ndien gabimin, pastaj e shikoi rishtas në sy malësorin.

— Si të quajnë? — e pyeti pas pak.

- Asllan!
- Asllan?
- Ehë!
- Emër i bukur, — tha Piroja mendueshëm.
- Asllan! E di ç'do të thotë Asllan?
- Ku ta di unë, — ngriti supet malësori.
- Asllan do të thotë trim, i fuqishëm, — buzëqeshi Piroja.

- Hoj... — Një tingull zëri, gati si një pas-thirrme kënaqësie shpërtheu në çast nga gjoksi i malësorit të ri. Nga fytyra e tij e lëmuar, nga ata sytë bojë hiri, brenda të cilëve mund të vije re edhe luhajtjen më të vogël të dritës, u arratis pothuajse në çast keqardhja që i lindi kur Piroja shprehu hapur mosbesimin për plagët dhe për fjalët e tatës së tij. U afrua edhe më shumë.

- Sa vjeç je? — foli sërish partizani.
- Tetëmbëdhjetë. Po ti?
- Njëzet e shtatë.
- Qenke burrë, — tha Asllani. — Ke kohë që ke dalë partizan?
- Partizan?! —
- Po.
- Ku e di ti, Asllan, që unë jam partizan? — tha i plagosuri.
- E di, — tundi kokën malësori i ri. — Ti je partizan.

Piro. Toska mendoj për një copë herë. Këtij djaloshi, që e shikonte mu në sy me një vështrim të çiltër, gati fëmijnor, sepse ndjeu dëshirën t'i shfaqej sinqerisht.

- Po, Asllan! Partizan jam.
- Para gjashtë muajsh, në kasollen tonë ka

bujtë një natë një partizan. Kristo e kishte emrin. Me mustaqe pis të zeza dhe bash me këtë xhakëtë lëkure që ke ti.

— Kristo?!... — Gati sa s'thirri më zë të lartë. I shkoi mendja përnjëherë te Kristo Dhima dhe te shokët. Iu kujtua ashtu turbull, që para gjashtë muajsh Kristo Dhima kishte qenë vërtet këtej me një detyrë. Ishte mars dhe bënte ftohtë. Edhe Kristoja atëherë kishte veshur një xhakëtë të tillë lëkure.

Asllani e pa në fytyrë dhe me vete mendoi se partizanit i dhimbnin plagët. «Burrat nuk ankohen nga plagët. Vetëm bulëzat e djersës në ballë i tradhtojnë.»

— Të dhemb gja? — pyeti Asllani, i shqetësuar.

— Jo, — shtrëngoi nofullat Piroja. — Ashtu... Pak.

— Varra asht varrë, — foli përsëri Asllani, pa ditur ç'të thoshte tjetër.

Ata të dy heshtën për disa çaste. Piroja, me mendjen te shokët, kurse Asllani tek ato krismat që kishte dëgjuar tri ditë më parë në pyll. Plaku Sadi, i ati, nuk i kishte treguar asgjë nga biseda që kishte pasur me partizanin e plagosur.

— Si u plagose? — pyeti, pa mundur ta përmbante veten.

— Një dreq e merr vesh, — psherëtiu Piroja. — Ramë papandehur në pritë.

— Në pritë?! — Asllani ngriti sytë dhe i hodhi një vështrim kureshtar partizanit. Solli ndër mend në çast ata Bicajt, vëllezërit e Istrefiut.

— Po. Ata ishin shumë, kurse ne vetëm pesë.

— Ne i dëgjuam krismat, — tha gjallërisht Asllani. — Tata tha se po luftonin ushtri.

— Jo. Ne ishim vetëm pesë veta.

— Pesë?! Po të tjerët ku janë?

— Nuk e di, — tha Piroja me një zë ku u ndie mërztija.

— Mos janë vra?

— Jo, jo, — u shkund dhe kundërshtoi prerë partizani. Asllani pati përshtypjen sikur partizani u zgjua atë çast nga një ëndërr e keqe.

— Atëherë ku janë?

— Ah!... — mezi po i duronte dhembjet. — Dihet, në male. Tani nëpër male bëhet luftë.

— E di.

Asllani e shikoi drejt e në bebëza partizanin, që me mundim u ngrit ndenjor. Me atë fytyrë të tretur dhe me ato plagë që kishte marrë në gjoks, partizani i ngjau atë çast tamam si në ato legjendat me të cilat e kishte mëkuar i ati. Kështu edhe ky partizani që kishte përpara. Ai nuk i hiqej nga mendja as kur priste dru në pyll, as kur mblidhte gështenja dhe as kur përgjonte. Njeri i gjallë nuk duhej ta merrte vesh që ata kishin një partizan në kasolle! Ai gjarpri, Gjini Përhuni, nuk do ta linte punën vetëm me kaq. Pastaj, ata vëllezërit e Istrefit!... A thua me gjithë mend e kanë vrarë këta Istrefin? Jo. Ai Gjini Përhuni rren...

La nguli dhe një herë sytë partizanit, që atë çast ishte çelur disi në fytyrë dhe po shikonte andej nga dera, ku ishte varur pushka. Malësori ndjeu një lehtësim në shpirt. Vështroi andej nga i kishte sytë partizani dhe papritur u vrenjt në

fytyrë. Një ditë më parë kishte dëgjuar që kërkonin një partizan. Edhe atë mëngjes herët, kur po kthehej në shtëpi, kishte dëgjuar përsëri që kërkonin një partizan. Mos kërkonin Piron? Ndoshta, mendoi qejfprishur Asllani dhe për një copë herë uli kokën. Aty për aty vendosi që këtë, sido që të ishte puna, të mos ia tregonte partizanit. «Le të shëndoshet njëherë mirë, mandej shohim e bëjmë.»

— A është larg fshati prej këtu? — pyeti papritmas Piroja.

— Gati një krismë pushke. Pse? — ngriti kokën Asllani.

— Një krismë pushke...

U bë sërish një çast heshtje. Gjatë kësaj kohe, Asllani mendoi se nuk bënte mirë që ia fshihte partizanit atë që i ngjau në mëngjes.

— E di? Në fshat kërkojnë një partizan.

— Si?!

Piros i shkoi mendja përnjëherë te shokët.

— Po. Ma tha Mali. sot në mëngjes.

— Kush është ky Mali?

— Kryetari i këshillit të çlirimtares.

— Po ti ç'i the?

— Nuk kena njeri. i thashë.

— Me gjithë mend?

Asllani nuk foli. Partizani që zymtuar, dhe ai e kuptoi që s'kishte bërë mirë që ishte përgjigjur se nuk kishin njeri në shtëpi. Hei, drejt.

— Kush kërkonte?

— Mali më tha se kishin ardhur dy partizanë nga të batalionit të rinisë që është krijue tashti shpejt...

— Ti i pe ata?

— Njeni ishte i ri fare.

«Rasimi», mendoi në çast Piroja dhe u rrëqeth.

— A ta tha Mali emrin e partizanit që kërkoni?

— Jo.

Piroja uli sytë dhe heshti. Aty për aty i erdhi keq që Asllani nuk kishte thënë të vërtetën, po nga ana tjetër, pas pak, e ndjeu veten disi të lehtësuar, kur e mori vesh që shokët ishin gjallë. Deshi të ngrihej në këmbë e ta përqafontë Asllanin po nuk mundi. Këmba e majtë nuk iu bind. E lëshoi porsa e mbështeti në tokë. Në hesh-tjen që ra, befas u dëgjua pëllitja e një lope. Ai ngriti paksa sytë dhe shikoi andej. Vetëm atë çast vuri re që kasollja ndahej më dysh nga një rrjetë thuprash të trasha, si perde. Përtej asaj perdeje ai mezi dalloi një lopë laramane, nën si-sët e fryra të së cilës një viç i vogël zhytej me turinjtë e tij të njomë.

Asllanit i shkëlqyen sytë.

8.

Gjatë gjithë kohës që ishte përkulur mbi të, Piros iu duk sikur plaku Sadi diç murmuriste me vete nëpër buzë. Nën dritën e flakës së pishës me të cilën po ia tymoste përsëri plagët, fytyra e plakut i ngjau më e rrudhur, më e hequr, ndërsa sytë sikur i qenë futur edhe më thellë në gropëzat. «Ç'ka ky njeri që është kreshpëruar kështu, — pyeti veten Piroja. Deshi t'i fliste po nuk gjeti

fjalë të përshtatshme dhe heshti, duke ndjekur lëvizjet e tij. — Duket që e mundon diçka. Ç'të ketë vallë ky burrë që nxin kështu në fytyrë?...»

Plaku Sadi trazoi diçka në një kupë druri, pastaj mori një pece të zier dhe mbi të shtroi melhemin e përgatitur. E vuri mbi plagën e kofshës, pastaj po kështu bëri dhe për dy plagët e tjera. Të gjitha këto veprime i kreu në heshtje, duke pëshpëritur diçka me buzët e futura brenda në gojën pa dhëmbë. Piroja mendoi se ai me siguri druhej prej dikujt dhe u mundua ta shikonte në sy. Midis zhubrave të shumta, ai mezi dalloi sytë e tij bojë kafe, që ndrinin mu si dy rruaza të ndezura. «Diçka e mundon plakun. Diçka...»

— Ptu, farë e keqe, — foli plaku Sadi me zë të ulët. Piroja priti që plaku të fliste përsëri, por ai heshti. Piros i erdhi keq dhe, për dreq, nuk po i binte në mend ndonjë fjalë e përshtatshme për të filluar bisedën.

— Ptu, — bëri sërish malësori, të cilit s'po i hiqej nga mendja Gjini Përhuni. E kishte takuar rastësisht para tri orësh, aty te shtegu i mareve, ku kishte shkuar të merrte ca thupra të njoma për kasollen...

Porsa e pa Gjinin, iu turbullua gjaku. Solli në mend kullën e djegur. Qëndroi një copë herë duke vështruar dy vëllezërit më të vegjël të Istrefit, që e shoqëronin Gjinin, pastaj u nis pa folur asnjë fjalë.

— A nuk po rrin pak ta ndezim një duhan, o plaku i urtë Sadi? — foli Gjini Përhuni, që prapa kraheve.

— Duhani i fortë dhe fjala në shteg e rëndojnë në plakun, o Gjin Përhuni, — tha Sadiu, që deshi t'i largohej bisedës me të.

— Ndize, o plak, — i zgjati kutinë e duhanit Gjin Përhuni. — E mira na solli këndeje, nëpër shtigje. A nuk i paske dëgjuar krismat e pushkëve në pyllin me gështenja? Partizanët po kërkojnë një shokun e tyre të humbur dhe ne dolëm t'i ndihmojmë burrat e maleve.

«Ah, gjarpën i zi. Po i kërkoke bash me dy vëllezërit e Istrefit!» — mendoi me vete plaku Sadi, pastaj foli:

— Ani, mirë, o djali i bajraktarit. Punë të mirë boll po bakeni. Tungjatjeta!

— E paske punën shpejt, o plaku i urtë Sadi! Mos të ka shkelë gja në prag miku?

— Mos mbettë rob i gjallë pa mik, o Gjin? — tha i turbulluar e i vrenjtur plaku Sadi.

— E paske harrue shpejt, më duket, flakën e kullës! — foli përsëri tjetri, në një mënyrë paksa të errët.

— Jo. Të gabon mendja, o Gjin! Nuk e kam harrue as flakën e kullës, as dorën që i vuni zjarrin, — nuk iu durua plakut pa thumbuar...

Mbaroi punë me plagët dhe pastaj, gjithnjë i heshtur, iu vu sërish thurjes. Partizanit nuk i tha asgjë nga biseda që kishte pasur me Gjin Përhunin.

Tri ditë më parë ai kishte filluar të ngrinte një kasolle tjetër të vogël, ngjitur me të parën. I duhej shumë-shumë dhe dy-tri orë punë që të mbaronte krejt thurjen anash. Sipër e kishte mbuluar me kashtë. Si mbaroi edhe atë që i kishte

mbetur, plaku zuri të këpuste me sëpatë perden prej thuprash që e ndante kasollen e vogël nga e madhja. E kreu këtë punë me kujdes, pastaj, atë që preu, e hoqi mënjanë. Së bashku me Asllanin, që erdhi atë çast, e mori vigun ku qe shtrirë partizani dhe e futi brenda në kasollen e vogël. E vendosi mbi një mbështetëse hunjsh dhe, pasi u siguria që çdo gjë ishte mirë, pëshpëriti diçka nëpër buzë dhe u largua. Asllani e vuri përsëri perden e këputur në vendin e vet dhe u ul pranë të atit, që ishte gati të shkarkohej si një re e ngarkuar me shi.

Piroja e ndjeu përnjëherë vetminë dhe vetëm atë çast e kuptoi qëllimin e plakut. Ai e kishte ngritur atë kasolle të vogël ndoshta vetëm për të. Ata që mund të hynin në kasolle, kushdo qofshin, nuk mund të vinin re gjë. Pse e bëri këtë?... Mos ata vëllezërit e Istrefit kishin kuptuar që ai ndodhej pikërisht në këtë kasolle? Atij iu kujtua që, në çastin kur kishin dëgjuar atë zërin që pati thirrur «Ndal», prapa drizave, brenda një çasti të shkurtër, ai kishte parë një qeleshe. Njeriu që mbante qeleshen mund të ishte nga ky fshat dhe, afër mendsh, duhej të kishte folur... Do të ishte gjë e mirë sikur ata vëllezërit e Istrefit ta kenë marrë vesh që unë jam këtu dhe të vijnë, mendoj me vete Piroja. Ata janë të gënjyer. Si nuk u kujtova më parë t'i thosha Asllanit? Ai do ta bënte këtë me siguri. Do t'i njoftonte patjetër, së paku njërin prej tyre. Ata i kanë mashtruar, që t'i hedhin kundër nesh. Po sikur ai njeriu me

qeleshe të ishte ndonjëri nga ata?... Gjin Përhuni... Kishte ardhur koha që ai të merrte dënimin që i takonte...

Piro Toska lëvizi një grimë mbi vig. I hodhi sytë rreth e përçark. Ngado bar i thatë, kundërmimi i të cilit ia ngacmoi hundët, dhe ai teshtiu. Nga e majta, përmes një të çare, ai vuri re grykën e pushkës që qëndronte varur, sipër derës. Pastaj asgjë tjetër. «Plaku Sadi nuk qenka kaq i ashpër sa duket», tha me vete dhe fill pas kësaj solli ndër mend shokët. «Ata më kërkojnë, — pëshpëriti i gëzuar. — Ç'bëj unë këtu akoma? Duhet të ngrihem dhe të iki, por, pasi të bisedoj njëherë me ata vëllezërit e Istrefit. Në rastin më të parë duhet t'ia them Asllanit. Nuk duhet të shkoj kurrësesi në batalion, pa i bindur ata që janë të gënjer...».

U ngrit mengadalë ndenjurr mbi vig, pastaj, me mundim, zbriti në shtrojën e butë të barit.

9.

Të nesërmen, aty afër drekës, Asllani hoqi mënjanë perden prej thuprash që tani shërbente si një derë midis kasolles së madhe dhe asaj ku qëndronte Piroja. Kur hyri brenda, nuk e vuri përsëri atë në vendin e vet, siç kishte bërë pasditën e shkuar. Iu afrua vigut kokulur e i mërzitur, pa thënë asnjë fjalë. Duart e mëdha i kishte lëshuar poshtë pa fuqi dhe ashtu dukej gati-gati mu si një lis që po binte përdhe. Piroja e vuri re përnjëherë shqetësimin në fytyrën e

malësorit dhe e kuptoi që diçka nuk shkonte mirë. Megjithatë foli duke qeshur.

— Të janë mbytur gjemitë, a? — tha ai i gjallëruar.

— Ma keq se aq, — foli malësori, i vrenjtur.

— Në katund, poshtë, kanë hy gjermanët.

— Kur hynë?

— Sot, në mëngjes.

— Pastaj?

— Pastaj... A nuk asht boll kjo, or ti? Kanë djegë kullën e Malit.

— Po Malin?

— Malin e lidhën midis katundit dhe e pushtuan.

Piroja heshti një copë herë. Psherëtiu me inat e dhembje përzier bashkë. Mal Zekën, kryetarin e këshillit nacionalçlirimtar të fshatit nuk e njihte, por, nga sa i kishte folur për të Asllani, ai ishte një burrë rreth të pesëdhjetave, njeri i gojës nëpër kuvendet e burrave, i ndershëm, dhe për atë vrasjen e Istrefit kishte thënë si qëndronte e vërteta, kundër fjalëve të përhapura andej-këtej nga gojët e liga të Gjini Përhuinit. Kështu që dy nga vëllezërit e Istrefit, ata më të mëdhenjtë, kishin filluar kohët e fundit ta shikonin me dyshim Gjinin. «Është e qartë, — mendoi me vete Piroja. — Ky Gjini Përhuini duhet ta ketë dhënë Malin. Ky dhe askush tjetër». Megjithatë pyeti:

— A thua ta ketë treguar Malin vërtetë ai, Gjini Përhuini?

— Një dreq e di, veç, kur e dogjën kullën e Malit, Gjini ishte bashkë me gjermanët, — tha Asllani.

— Tashti doli haptas ky gjarpër, — foli me zë të ulët Piroja, aq sa Asllani mezi e dëgjoji.

— Çfarë? — tha ai.

— Gjermanët nuk kanë ardhur në fshat vetëm për kullën e Malit dhe as vetëm për Malin, — foli i menduar Piroja.

— Po për çfarë tjetër? — e këqyri në sy Asllani.

— Ata kanë për të djegur edhe kulla të tjera, do të vrasin edhe njerëz të tjerë, po të qëndroni kështu, duarkryq.

— Mos!....

— Ç'prisni, atëherë? Pse nuk rrëmbeni pushkët? — Piroja foli i inatosur dhe Asllani u skuq në fytyrë, si një fëmijë.

— Ku me i marrë pushkët? — ngriti kokën ai.

— Ku me i marrë?... Njërën e keni të varur aty, sipër derës. Nuk e shikon?

— E shoh, — tha Asllani. Pëshpëriti diçka nëpër buzë, pastaj vijoi: — Tata nuk do që unë të marr pushkën, — tha Asllani me kokën ulur.

— Si?!

— Nuk do.

— Pse?

— Sepse, po ta marr në krah, atëherë unë jam burrë dhe i kam borxh gjakun atij që ka për ta marrë.

— Nuk e kuptoj, si është puna?

— Ne kemi borxh një gjak, or ti, shoku partizan!

— Dhe, po të mos e marrësh ti pushkën, ata të tjerët nuk të qëllojnë ty, apo jo?

— Ashtu.

— Kurse babën po?

— Ashtu.

— Dhe ti e pranon këtë në emër të zakonit. Po a nuk është njësoj... ata do të vrasin babanë tënd dhe ti...

— Mos, bre partizan...

— Hidhi prapa krahëve këto zakone, Asllan! I harrove gjermanët? Merre pushkën! — tha Piroja, duke e vështruar me ngulm tjetrin, që e mbante kokën ulur. — Gjermani dhe Gjini Përhunat me shokë duan plumb.

Asllani s'foli. Uli edhe më kokën dhe atë çast seç murruriti me vete. Piro Toska u ngrit ndenjor, pastaj u mundua të ngrihej në këmbë. «Pasha besën, ky partizani ka të drejtë, — mendoi Asllani. — Kujt i duhet pushka varun në mur?» U kujtua për se kishte ardhur të bisedonte me partizanin dhe ngriti përnjëherë kokën.

— O shoku partizan!... — Nuk vazhdoi më tej. Mbeti me vështrim të ngulur nga ai. Këtij iu duk sikur Asllanit i erdhi rëndë të thoshte atë që kishte ndër mend të thoshte.

— Fol, Asllan!

— Këtu ka rrezik të qëndrosh ma, o shoku partizan! — tha pas pak malësori, me një fytyrë ku u pasqyrua një dhembje e thellë.

— Pse?

— Ata vëllezërit e Istrefit kanë ra në erë që ti je këtu dhe ka rrezik të vijnë. Edhe ai, Gjini.

— Mirë se të vijnë, — buzëqeshi Piroja. — Aq më mirë.

— Si?! Ata...

— Mirë se të vijnë, thashë.

Asllanit i lëvizi një muskul në fytyrë. E vështroi me ngulm Piron dhe pas një çasti vuri buzën në gaz.

— Tata ka zanë shtegun, mos me i lanë të afrohen, derisa ne... — Ndërkaq Piroja u ngrit në këmbë, iu morën pak mendtë, pastaj zuri të vishte xhaketën. Asllani mendoi se ai do të dilte, prandaj nxitoi e foli:

— Prit! Do të shkojmë bashkë.

— Ku? — tha Piroja.

— Në një shtëpi. Askush nuk e ka mendjen atje. Aty banon një grua plakë dhe e bija.

— Tringa?

— Po.

Piroja buzëqeshi. Nuk kishte ndër mend të bënte asnjë hap, pa u marrë vesh njëherë me ata vëllezërit e Istrefit. Ata ishin të gënjyer dhe ai duhej t'ua hapte sytë medoemos. Puna ishte veç që plaku Sadi dhe Asllani të mos pësonin gjë. Ai e mendoi shpejt e shpejt se çfarë duhej të bënte, pastaj iu drejtua Asllanit:

— O vëlla, i njeh ti partizanët?

— I njoh, — tha Asllani, duke tundur kokën.

— Atëherë shko thuaji babait të largohet prej andej.

— O shoku partizan... — Nuk arriti t'i jepte fund fjalës. Papritmas u dëgjua një pushkë. Asllani ktheu sytë andej nga erdhi krisma dhe gati sa nuk thirri: «Tatë!» E kuptoi që vëllezërit e Istrefit po i afroreshin kasolles dhe brofi në këmbë.

— Merre nagantin, — i tha Piroja. Ai mendoj se bashkë me vëllezërit e Istrefit duhej të ishte patjetër edhe Gjin Përhuni, prandaj për çdo rast duhej të ishin gati për zjarr.

— Unë...

— Merre, Asllan! Po mos qëlllo, pa të dhënë shenjë unë.

— O shoku partizan! — Asllani e shikoi në sy Piron, pastaj papritur kërceu dhe mori pushkën.

Piroja vuri buzën në gaz dhe vështroi përjashta. Nëpër një luadh paksa të pjerrët ai dalloj pesë malësorë. Ai nuk i njohte, po mendoj se duhej të ishin vëllezërit e Istrefit. Po i gjashti ku ishte?

— Asllan, — foli ngadalë Piroja, — mos qëlllo. Unë duhet të...

Brenda në kasolle, atë çast, hyri plaku Sadi. Ashtu i gjatë dhe kockëdalë, me kokën të mbështjellë me peshqir, ai kishte hyrë me vrull. Dukej i shqetësuar, sido që përpiquej të mos e tregonte.

— Asllan! — tha shkurt ai. — Merre pushkën.

— E kam marrë, tatë!

— Aferim. Merre partizanin dhe shko te Tri- nga, nga shtegu i lajthive. Shpejt!

Asllani iu afrua Piros, po ky nuk lëvizti nga vendi.

— Shkojmë, o shoku partizan! — tha malësori shpejt e shpejt. Piroja nuk foli. Shtrëngoi fort tytën e belgjikut dhe u nis mengadalë drejt dritares së vogël që vështronte andej nga luadhi. I hodhi sytë sa majtas djathtas dhe kësaj radhe nuk i pa. «Nga humbën ata? — pyeti me vete. — Me siguri, janë fshehur prapa atyre kaçubave atje, — shtoi pastaj duke mos ua ndarë për asnjë çast sytë ka-

çubave, që ngjanin gati-gati si një buqetë e madhe gjethesh të blerta, midis atij luadhi të pjerrët me bar të shkurtër. — Tani duhet të dal, — tha Piroja me vete. — Ka rrezik që ata të qëllojnë përsëri dhe... Në asnjë mënyrë nuk duhet të pësojnë gjë plaku me të birin. Në asnjë mënyrë, edhe sikur...». Iu kujtua krisma e parë dhe e mori me mend që ata nuk duhej të kishin ardhur për t'u marrë vesh. Se si i erdhi për një çast, pastaj u shkund dhe pëshpëriti: «Megjithatë duhet të dal të bisedoj me ta. Ata janë të gënjer... Para së vërtetës, një jetë njeriu nuk është kushedi se çfarë. Po pse janë pesë e jo gjashtë? Dy nga vëllezërit e Istrefit nuk kanë më besim te Gjin Përhuni. Këtë ma tha Asllani. Në mos të dy, njëri po. Më shumë të dy. Po atëherë, kush është i pesti?... Gjin Përhuni?... Sidoqoftë duhet të dal. Ata janë të gënjer...»

Mezi po qëndronte në këmbë. U kthye një çast nga plaku Sadi dhe në çastin kur po matej të fliste, një zë nga jashtë thirri:

— O Sadi Lusha!

Asnjeri nuk dha përgjigje. Asllani zuri vend përnjëherë te dritarja tjetër e kasolles, ndërsa plaku Sadi mbeti te dera.

— O Sadi Lusha! — thirri përsëri zëri i parë.

— Hoj, — foli që nga dritarja Asllani.

— Dorëzoje partizanin që ke në kasolle.

— A përnjimend e ke, o Cen Bica, a? — foli Asllani.

— A ndigjove? — thirri po ai zë nga përjashta.
— Le të dalë jashtë partizani. Ty e kasolles nuk ju bajmë gja.

— Prite, o Cen Bica!...

— Asllan! — thirri Piroja.

Malësori i ri, i kreshpëruar në fytyrë, ktheu sytë nga partizani.

— Mos qëllo! Ata janë të gënjyer. Të bisedoj njëherë me ta...

— Pushka e tyne ia preu rrugën fjalës, o Piro! — Asllani e shqiptoi për herë të parë atë çast emrin e partizanit.

— Mos qëllo, vëlla! — tha Piroja. — Nuk duhet.

— Mor trim! — foli plaku Sadi. — Pushka e tyre ishte shenj i keq.

— Sidoqoftë, mos qëlloni.

— O shoku partizan!... Plaku nuk mundi të vazhdonte më tej se e ndërpreu Piroja:

— A janë vëllezërit e Istrefit këta? — pyeti plakun.

— Po.

— Të gjithë?

— Katër prej tyre, i pesti, për sy, është Gjin Përhuni.

— Atëherë, thuaju, Asllan, se po dal.

— O bir!...

Asllani nuk foli. Kishte mbetur si i ngrirë në vend. Piroja e pa një çast në sy plakun, thujse në atë mënyrë donte ta falënderonte për gjithçka që ai kishte bërë për të, pastaj hapi derën e kases dhe doli përjashta.

— O zemëtrim!... — Plaku Sadi mbeti në këmbë te pragu i derës, pa mundur të thoshte asgjë tjetër.

Piroja mezi lëvizi përpara. Këmbën e majtë e hiqte zvarrë dhe dhembjet sa vinte po i ndiente më shumë. Megjithatë nuk e dha veten. Vazhdoi të capitej ngadalë përpara. Pa bërë as njëzet-tridhjetë hapa, papritur, matanë kacubes, u ngrit një pushkë. Ai e pa tytën që u drejtua nga gjoksi tij dhe për një çast, pa menduar për asgjë, priti të dëgjonte krismën e saj. Por asgjë. Ai që ngriti pushkën nuk shtiu. Njëri nga vëllezërit e Istrefit kishte zgjatur dorën dhe ia uli tytën. Piroja mori frymë thellë. «Një në dorë, — tha me vete ai, me një ndjenjë lehtësimi në shpirt. — Ata nuk kanë ndër mend të qëllojnë. Duket janë në mëdyshje. Sidoqoftë unë duhet të kem mendjen. Duhet të jem i qetë... Nuk ka asnjë kuptim të vritem. Ndryshe pastaj çdo gjë mbetet si më parë. Vëllezërit e Istrefit duhet ta mësojnë të vërtetën. Istrefi ishte yni, kurse Gjini Përhuni... Duket qartë që ata nuk i besojnë më dhe aq Gjini Përhunit. A është vallë Gjini me ta? Kulla e Malit që u dogj dhe pushkatimi i tij midis katundit e kanë bërë të vetën. Gjini Përhunit i ka dalë boja. Pse nuk erdhën dy nga vëllezërit e Istrefit në pritë?... Ai i pesti të jetë vërtet Gjini?... Sidoqoftë duhet të tregohem i vëmendshëm». Një pushkë u ngrit përsëri të qëllonte.

Piroja ndali një hop dhe vështroi përpara. Nuk e dalloi mirë atë që ia uli tytën tjetrit. Kacubet pas të cilave rrinin ata, nuk ishin tani më larg se pesëdhjetë-gjashtëdhjetë hapa. Ai mendoi

se duhej të afrohej edhe më dhe për këtë u çapit përsëri me mundim përpara.

«Ky nuk ia paska frikën pushkës, — tha Zeneli, më i madhi vëlla i Istrefit, ai që zgjati dorën dhe ia uli tytën tjetrit. — Burri që s'ia ka për gja plumbit, ose ka të drejtën me vete, ose asht trim krejt i çartun.

U drodh nga ato që i kaluan nëpër mend dhe për një çast ia nguli sytë partizanit që po afrohej ngadalë, duke tërhequr njëren këmbë zvarrë. «Qenka i plagosur, — vuri re Zeneli. — Edhe pushkë paska, po nuk e ka synë ta vejë në punë. Pse po vjen kaq haptas në grykë të pushkës?» Iu kujtua Mal Zeka. «Mos i hap rrugë gjakut para mendjes, o Zenel Bica, — i pati thënë para ca ditësh në kuvend burrash. — Partizanët nuk e kanë vra Istrefin. Mandej, edhe sikur ta kenë vra, për një punë jo të bukur e kanë ba. Ajo ishte një njollë për katundin tonë.» «Po Istrefi nuk donte me shkue, e morën me zor. Këtë e di gjithë katundi», kishte thënë Zeneli. «Me zor ose pa zor, Istrefi ia ndigjoi fjalën Gjini Përhunit dhe shkoi me ia kallëzue rrugën hasmit. Pse nuk shkoi vetë Gjini, kur e kishte për zemër atë punë?» «O Mal Zeka, ku e hedh fjalën kështu? — kishte kërcyer Gjini hov përpjetë, i nevrikosur. — Rrudhe gjuhën, se, pasha besën...». «Mos u ngut, o Gjini Përhuni, se s'ta kemi frikën. Fjalën e kishim tek Istrefi. Kur ti nuk ke qenë me ta, nga e di atë-

herë që partizanët e kanë vra Istrefin?» «Kjo punë nuk do shumë mend me u peshue, — që përgjigjur Gjini, i zënë disi ngushtë nga fjalët e Mal Zekës. — Gjermanët s'kishin pse ta vritnin Istrefin. Ai po u tregonte rrugën». «Mos e thuej ma atë fjalë, o Gjin Përhuni, — ishte hedhur përsëri Zeneli. — Istrefi ra në besën tande.» «Besa besën dhe burri burrin ka për shoq», — kishte thënë Gjini dhe më kaq muhabeti që mbyllur për atë ditë.

Zeneli shikoi dhe një herë partizanin që po afrohej ngadalë dhe përsëri zuri të pëshpëriste me vete. «Ky Gjini e ka një rreng në këtë punë... Pse nuk erdhën me ne Cali me Selën? Ata nuk i besojnë ma Gjinit. Ky ia dogji kullën Malit, ky e vrau Malin midis katundit. Dora e tij vetë jo, por mendja po. Edhe tashti krisma e parë ishte e Gjinit. Pushka e parë e ngritun ishte po e Gjinit. Po kush ka me marrë gjak, ne apo Gjini?...»

— Tash erdhi ora, o Zenel! — tha Gjini me një zë ku ndihej padurim. — Qëlllo! Ballë për ballë e ke partizanin.

— Prit! Mos u ngut, o Gjin! — tha Zeneli me zemërim.

— A po të dridhen duart, a?

— Po e kryej vetë këtë punë, o Zenel, — tha vëllai më i vogël, që e ngriti në çast grykën e pushkës drejt partizanit.

— Mos, Shaban! Ule poshtë atë grykë, — gati sa s'thirri Zeneli. — S'kemi pse ngutemi. Të mërrimi vesh njëherë.

— Po na kanë vrá vëllanë, o Zenel!

— Prit! Gjakun pa ia marrë s'e lamë.

Shabani nuk bëri zë.

12.

Piroja dëgjoi disa fjalë dhe ndali. U qe afruar edhe më kaqubeve dhe tashti i pa mirë katër vëllezërit e Istrefit dhe atë tjetrin që duhej të ishte Gjini Përhuni. «Ky duhet të jetë Gjini, tha me vete. Ata katër të tjerët sigurisht që janë vëllezërit e Istrefit. Duhet të kem mendjen. Gjini...»

— Mos luej! — thirri në çast njëri nga vëllezërit, me zë të egërsuar. Ai qe ngritur në këmbë dhe Piroja ia vështroi mirë fytyrën e ndezur nga gjaku. Grykën e pushkës ia drejtoi mu në gjoks, megjithatë Piroja nuk lëvizi nga vendi.

— Kush je ti? — pyeti fill pas zërit të parë Zeneli, që ishte më i madhi nga të katër vëllezërit që ishin aty.

— Unë jam partizani që kërkoni, — tha Piroja.

— Facebardhë gryka e pushkës, o mici i Bicajve, — tha në çast bullafiqi, duke u kthyer nga ai që kishte ngritur pushkën. — Zbraze.

— Prit! — foli i egërsuar Zeneli. — I kemi nja dy fjalë për të thanë.

— Unë s'e kam korinë për fis, Zenel Bica, — thirri papritmas i nxehur bullafiqi. — Në qoftë se ju dridhet dora juve, atëherë gjakun e Istrefit po e marr vetë. — Gjini Përhuni ngriti përnjëherë pushkën, por nuk arriti të qëllonte. Piroja ia kishte drejtuar më parë.

— Ule pushkën, Gjin Përhuni, — tha. — Si shumë për ngut e paske punën!... Ja ku më keni. Një jetë më pak s'është kurrgjë, qorr në dritë është keq.

«Qorr në dritë?» Zeneli u drodh. Iu kujtuan përsëri fjalët e Mal Zekës. Zgjati dorën dhe ia uli Gjinit tytën poshtë.

— Mengadalë, or ti, Gjin! — tha Zeneli. — Hesapet dimë t'i lajmë vetë. — Gjin Përhunit sikur i rrëshqiti tokë nën këmbë. I lëvizi një muskul në faqe, e pa veten ngushtë dhe nuk foli. Zeneli iu kthye Piros:

— Na e keni vra vëllanë, or ti, — foli me një zë që i dridhej. — Na e keni koritë pragun e derës. Gjaku më gjak lahet.

— Kollaj ajo punë, po ju kanë gënjer, o vëllezërit e Istrefit.

— O Zenel Bica! — thirri Gjin Përhuni, që nuk donte të humbiste më kohë. — Hasmi i zi të vrau vëllanë dhe tashti kërkon me ta marrë fytyrën. — Ngriti pushkën përsëri dhe u mat të tërhiqte këmbëzën, por e la atë punë, sepse ndeshi në vështrimin e dy vëllezërve të Istrefit, që ia kishin mbërthyer sytë e s'po ia ndanin. «Nuk kam në mend me e lanë sot lëkurën këtu, jo, — pëshpëriti me vete Gjini, duke ulur pushkën. — Shohim e bajmë njëherë. Ky partizani asht gati me ra vetë përtokë nga plagët që ka në trup.»

— E ç'do të thuesh me atë fjalë, o njeri? — i tha Zeneli. Piros.

— Dua të them se unë i kam gjakun borxh vetëm vatanit dhe askujt tjetër. Kështu dhe sho-

këtë më Partizanët s'kishin pse, ta vritnin Istrefin, sepse ai ishte yni.

— Si? —

— Ç'po thua kështu, o njeri? —

— Po, o vëllezërit e Istrefit. Ai ishte shoku ynë. Atë natë, para se të nisej, a nuk erdhi Istrefi vonë në shtëpi? —

Katër vëllezërit shikuan njëri-tjetrin me habi.

— Po, o tha Zeneli. — Ai u shtrua i vetëm në sofër.

E pra, atë natë Istrefi ishte me ne, partizanët. Të nesërmen në mëngjes herët ai na i solli gjermanët në shteg.

Ai gënjen, o Zeneli! — u hodh përpjetë Gjini Përhuni. — Partizani gënjen dhe mos zgjat ma.

— Mos u ngut ti, Gjini Përhuni, — tha Piroja.

— Istrefin e vratë ju, gjermanët dhe ti, bashkë me shokët e tu.

— Mbage gojën, o zog dreqi! — turfulloi Gjini, që ngriti pushkën dhe brenda një çasti tërhoqi këmbëzën. Po Zeneli ndërkohe kishte arritur t'ia ngrinte ca tytën pushkës. Po atë çast u dëgjua dhe një krisme tjetër.

— Oh, — rënkoi papritur Gjini Përhuni. — Më çarte, o zog dreqi. Më çarte...

Kush qëlloi? Piroja mendoi se plumbi erdhi nga prapa dhe për një çast ktheu kokën. Vetëm atëherë e kuptoi se për se kishte ngurruar Gjini të qëllonte më parë. Dy pushkërrinin gati me sytë qepur Gjinit. Ishte plakti Sadi me të birin Mos shtijti, miç i Sadiut, i thirrë i inatosur Zeneli.

— Plumbi me plumb lahet, o Zenel Bica! Partizani asht mik i shpisë sonë.

Zeneli mbloodhi supet si i zënë ngushtë, pastaj iu drejtua përsëri Piro:

— A thue përnjimend i the ato fjalë, o njeri? — tha Zeneli.

— Po, o vëllai i Istrefit! Ky tradhtar, — Piroja tregoi me dorë Gjnin, — ju ka gënjyer keq. Hapini sytë mirë. Ai ka dashur që ju të ngrini pushkët kundër partizanëve, kundër vëllezërve tuaj, kundër Istrefit. Partizanët nuk vrasin njerëzit e popullit. Ata po luftojnë për lirinë, për nderin e vatrave tona, ashtu si vëllai juaj, Istrefi. Tradhtarët si Gjin Përhuni me shokë meritojnë vetëm plumbin ballit.

Piroja mezi po qëndronte në këmbë. Plagët po i dhembnin keq.

«Duhet të duroj edhe ca. Edhe pak, edhe pak...»

— O partizan!... — gati sa s'thirri Zeneli. Fytyra e tij kishte marrë një shprehje hutimi.

— Kjo është e vërteta, o vëllai i Istrefit. Po të mos më besoni, qëlloni atëherë. Qëlloni pra, ja ku më keni.

— Besa e shqiptarit!

— Besa e partizanit, — tha Piroja.

— Ashtu goftë...

Në çast u dëgjua zhurma që bëri shuli i pushkës. Më i riu nga vëllezërit ia kishte drejtuar pushkën Gjin Përhunit.

— Fol, pra, tashti, Gjin Përhuni, — ngriti zërin ai. — Fol, o gjarpën i zi!

— Zbraze të shkretën, — tha tjetri vëlla, — pleh për tokën.

— Mos, — ndërhyri Zeneli, — nuk ban tashti, o vëlla. Këtë që na tha partizani, duhet ta marrë vesh! Njëherë i gjithë katundi Ndryshe, mandej na mbetet prapë në derë faqja e zezë.

— Faqja e zezë në derë të Gjini Përhunit, — foli Piroja. — Katundi do ta marrë vesh shpejt si është e vërteta.

Vëllezërit e Istrefit qëndruan për një copë herë duke e shikuar në sy partizanin.

— Kush je ti, o burrë? — murmuriti i lehtësuar Zeneli.

— Partizani jam, — u përgjigj Piroja, që gati sa s'po rrëzohej përtokë.

— Dritën e burrit po ta shohim në sy, por emrin si e ke?

— Piro Toska!

— Kush?!

— Piro Toska.

Zenel Bica puliti sytë. E kishte dëgjuar sa e sa herë këtë emër.

— Na i fal kusuret, o shoku partizan! — shtoi Zeneli, gati i përlotur. — Hallall buka dhe zemra, o plaku Sadi!

Katër vëllezërit rrembyen Gjinin për krahu dhe ikën. Piroja i ndoqi një copë herë me sy, pastaj u kthye. Plaku Sadi me Asllanin po qëndronin në këmbë, disa metra më tutje. Në fytyrën e Asllanit lodroi një buzëqeshje e lehtë, ndërsa plaku sikur mëmëriti me vete dicka.

Me të arritur në kasolle, plaku Sadi e kishte dërguar menjëherë Asllanin te Tringa. Partizanin nuk mund ta mbanin më aty. Gjini sigurisht që do të tregonte. Duhej t'i bënin sytë katër. Po përse nuk po vinin ende Asllani me Tringën? Mos u kishte ndodhur gjë rrugës? Por atë çast ata u dhanë te dera e kasolles.

— Me faqe të bardhë pushka, o plaku Sadi! — tha Tringa, përsa kapërceu pragun. — E batë si burrat.

— Fëmijët po vijnë nga Shtegu i Lajthive; tatë! — foli Asllani. — Ne po i bëjmë sipër, nga gështenjat.

— A more vesh gjë për gjermanët? — pyeti plaku me atë zërin e tij të ngjirur.

— Kola më tha se shumica kanë ikë. Në katund kanë mbetë vetëm nja dhjetë a dymbëdhjetë veta, bashkë me një oficer të ri.

— A kanë marrë vesh gjë për Gjinin?

— Kola nuk dinte gjë, veçse Zeneli me Selën kanë zanë shteg afër kullës së Gjinit dhe përgjojnë. Gjinit i kanë thanë se, po t'ia shkelin gjermanët pragun e kullës, atëherë ata do t'ia bajnë shkru mb e hi.

— Hëm, — hungëroi plaku si me vete. — Megjithatë ai asht gjarpën e ka me e gjetë rrugën nën bar për me shkue tek ata. Shpërvilni krahët dhe nisuni. — u tha Tringës dhe Asllanit. Vetë iu afrua Piroës dhe për një copë herë e vështroi në sy. Nuk tha asnjë fjalë. Piroja e kuptoi që ai e

kište, të vështirë të ndahej dhe me atë heshtjen e tij të zakonshme sikur po i thoshte: «Më fal, o bir! E do puna që ti të dalësh nga kjo derë... Por ne nuk po ndahemi, Bashkë do të jemi përgjithnjë.»

Piroja buzëqeshi.

— Të falem nderit, o babë! — tha me zë të ulët, pa ia hequr sytë për asnjë çast plakut Sadi. — Nuk do ta harroj kurrë kasollen tënde të madhe.

Tringa me Asllanin e morën vigun nga të dyja anët dhe u nisën andej nga gështenjat.

14.

Dy orë më vonë në oborrin e vogël të kasolles së plakut Sadi u dhanë njëri pas tjetrit dy vellezërit më të vegjël të Istrefit. Qe pasdreke. Koha ishte e mirë dhe dielli sapo kishte marrë udhën e perëndimit. Ashtu, i madh e i kuq, ai varej tani mbi kreshtat e gështenjave tutje, duke i dhënë gjithçkaje një shkëlqim të butë, të kuqërremtë. Nga oborri i kasolles dielli ngjante sikur do të këputej nga çasti në çast të do të binte mu midis pyllit. Në njërin cep të kasolles, pranë një tufe me bar, lopa daramane e shtëpisë përtypej, tundte bishtin dhe i gëzohej vëçit të saj.

Në oborr nuk dukej njëri. Ata të dy qëndruan një çast dhe e shikuan njëri-tjetrin në sy. Duke shikuar të shqetësuar, Pushkët, i kishin varur në suppe me grykën poshtë dhe në krah secili kishte nga një trastë të mbushur plot e përplot. Ashtu, ngjanin sikur ishin nisur për rrugë të gjatë dhe

aty qenë kthyer vetëm e vetëm për të kryer një porosi.

— O plaku Sadi! — foli njëri prej tyre, me një zë që dukej sikur ruhej të mos shqetësonte njeri.

Nuk morën përgjigje. Ai që foli, vështroi llopën laramane që po vazhdonte të përtypej qetësisht dhe e ngriti zërin:

— O Asllan!

Në pragun e derës doli plaku Sadi. I shikoi për një çast dy vëllezërit me hetim.

— Tungjatjeta, mixha Sadi! — tha më zioshi në fytyrë.

— Pa hë? — tha më tepër me vete plaku. I vështroi dhe një herë sa njërin tjetrin, pastaj, i shqetësuar, mërmëriti: «Po këta?... Këta janë nisur për diku, për rrugë të gjatë dhe pushkët i kanë grykëposhtë. Domethënë se mendjen e kanë të urtë dhe gjakun të shtruar. Ani, bukur fort, po pse janë si të prishun në fytyrë?...»

— O mixha Sadi! — foli tjetri. — Ne kemi ardhë të takojmë atë partizanin.

— Partizanin?!

— Po.

U bë një copë herë heshtje. Plaku po ngurronte të fliste. Të gënjente, nuk e kishte për zakon, të thoshte të vërtetën... Po pse janë të prishur në fytyrë?...

— Partizani ilku, or ti, — foli më në fund plaku. — Ilku bashkë me Asllanin.

— Hoj! — Ata panë një hop njëri-tjetrin në sy. — Po ku shkoj?

— O, mixha Sadi! — tha përsëri ai më zioshi në fytyrë, kësaj radhe me një lutje në zërin e tij. — Zeneli e vrau Gjinin dhe ne...

— Hoj! — Plaku drejtoi trupin menjëherë dhe i shikoi me vërejtje. — Çka po të thotë goja kështu, or ti?! — shtoi pastaj, me njëfarë dyshimi.

— E vrau, o mixhë, e vrau Zeneli. Përa një sahati Gjini doli nga kulla për t'u bashkue me gjermanët, por ia preu rrugën e keqe Zeneli.

— Për hajr pushka atëherë.

— Ku asht partizani, o mixhë? Do të shkojmë bashkë me të në mal. Edhe Zeneli do të vijë...

Plaku ndenji një copë herë pa folur. Në sytë e tij të thellë lodroi një dritë, pastaj diç pëshpëriti me vete.

15.

Kur ata dolën nga Tringa, mbi fshat, kishte rënë nata. Një natë e butë, me hënë të plotë. Pahu i verdhë i hënës derdhej qetë-qetë mbi drurët. Rreth e qark nuk dëgjohej asnjë zhurmë, me përjashtim të një qeni që çirrej diku larg, matanë fshatit.

Ishin gjithsej pesë veta. Ky numër Piros i kujtoi shokët. Kaq bëheshin edhe ata bashkë me të. Ai ecte ngadalë dhe kohë pas kohë mbështetej në një shkop të latuar. Në të majtë të tij çapitej Asllani, ndërsa prapa vinin njëri pas tjetrit dy vëllezërit e Istrefit dhe në fund një fshatar tjetër, rreth të njëzetepesave, i shkurtër nga trupi, që

quhej Kolë. Herë pas here vëllezërit e Istrefit kthenin kokën andej nga kulla e tyre dhe sëq pëshpëritnin me njëri-tjetrin. Ishte hera e parë që po largoheshin nga shtëpia.

— E kemi dhe një hak për të marrë, — tha papritur Asllani.

— Çfarë? — Piroja ktheu kokën nga ai.

— Gjermanët.

— Ah!...

— Ata e dogjën kullën e Malit, — foli i menduar Asllani. — E vranë Malin!

— A nuk u biem nga Lugu i Zanave, — u hodh në çast njëri nga vëllezërit e Istrefit, ai ziloshi që quhej Coli. — Ata nuk janë veçse dhjetë-dymbëdhjetë frymë.

— Ku e kanë cakun? — u kthye përnjëherë nga ai Asllani.

— Te Tri Gështenjat.

— Punë e bukur boll! U biem!

— Asllan! — foli me qortim. Piroja. — Nuk duhet të nxitohemi. Të shkojmë njëherë në batalion, pastaj...

— Po ata...

— Të jesh partizan, nuk do të thotë aspak që je i lirë të bësh ç'të duash dhe kur të duash, — tha Piroja. — Duhet disiplinë.

Edhe tre të tjerët nuk e zgjatën dhe ashtu, njëri pas tjetrit, vazhduan të ecnin nëpër natën e butë të shtatorit. Ishin pesë partizanë: katër të rinj dhe një i vjetër që i ngjiteshin malit përpjetë drejt batalionit të rinisë, që atë natë kishte zënë Qafën e Prushit.

PASQYRË E LËNDËS

Faqe

Bukë e burrëri	3
Ajo ditë dhjetori	19
Shpërndarësi i kartolinave	26
Njeriu mbi kalë	59
Trokitje në mesnatë	69
Një udhëtim i zakonshëm	82
Stuhi vere	95
Kronikë e një ngjarjeje	102
Vëllezërit Bicaj shohin dritë (novelë)	119

98-880.108 (1. 1. 88)

88 88

LIBRARI QENDRORE E SHTABIT QENDRORE TË FORCËVE ARMATOSURE

KOMITATI POLITIK I SHTABIT QENDRORE TË FORCËVE ARMATOSURE

Tirane 1988

179